

SCIENTIA FRUCTUOSA

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

До лютого 2022 р. виходив під назвою
"Вісник Київського національного торговельно-економічного університету"

Журнал визнано МОН України як фахове видання з економічних наук категорії "Б"

№ 4⁽¹⁵⁰⁾2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

МАЗАРАКІ А. А., головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н. В., заступник головного редактора;
ГЕРАСИМЕНКО А. Г., відповідальний секретар

з економічних наук

БАЙ С. І., д. е. н., професор, ДТЕУ
БЛАКИТА Г. В., д. е. н., професор, ДТЕУ
БОЙКО М. Г., д. е. н., професор, ДТЕУ
БОНДАРЕНКО О. С., д. е. н., професор, ДТЕУ
БОСОВСЬКА М. В., д. е. н., професор, ДТЕУ
БУСАРСЬКА Т. Г., к. е. н., доцент, ДТЕУ
ВЕДМІДЬ Н. І., д. е. н., професор, ДТЕУ
ВОЛОСОВИЧ С. В., д. е. н., професор, ДТЕУ
ГАЙДУКЕВИЧ А., д. е. н., професор,
Краківський економічний університет (Польща)
ГАРАФОНОВА О. І., д. е. н., професор, КНЕУ ім. В. Гетьмана
ГОРДОПОЛОВ В. Ю., д. е. н., професор, ДТЕУ
ДУГІНЕЦЬ Г. В., д. е. н., професор, ДТЕУ
ЗАГРІНЯК Д. М., д. е. н., професор, КНУ ім. М. Остроградського
ІЛЬЧЕНКО Н. Б., д. е. н., доцент, ДТЕУ
КАВУН-МОШКОВСЬКА О. О., к. е. н., доцент, ДТЕУ
КАЛЮЖНА Н. Г., д. е. н., професор, ДТЕУ
КЛЮЧНИК А. В., д. е. н., професор, МНАУ
КОРОЛЬ С. Я., д. е. н., професор, ДТЕУ
ЛОМАЧИНСЬКА І. А., д. е. н., доцент, ОНУ ім. І. І. Мечникова
МАКОГОН В. Д., д. е. н., професор, ДТЕУ
МАРЧЕНКО В. М., д. е. н., професор, КПШ
МЕЛЬНИК Т. М., д. е. н., професор, ДТЕУ
МОРОЗОВА Л. С., д. е. н., професор, ДТЕУ
НАЗАРОВА К. О., д. е. н., професор, ДТЕУ
ПАВЛІК А., д. е. н., професор, Університет ім.
Яна Кохановського (Польща)
ПАВЛОВА В. А., д. е. н., професор, Університет ім. А. Нобеля
ПЕТУХОВА О. М., д. е. н., професор, НУХТ
ТКАЧЕНКО Т. І., д. е. н., професор, ДТЕУ
ТРУНІНА І. М., д. е. н., професор, КНУ ім. М. Остроградського
ФЕДУН І. Л., д. е. н., професор, ДТЕУ
ФОМІНА О. В., д. е. н., професор, ДТЕУ
ЧУГУНОВ І. Я., д. е. н., професор, ДТЕУ
ШНИРКОВ О. І., д. е. н., професор, КНУ
ім. Тараса Шевченка
ЯСТРЕМСЬКА О. М., д. е. н., професор, ХНЕУ ім. С. Кузнеця

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Державний торговельно-економічний університет

Заступник директора
з наукової періодики ЦПНМВ –
завідувач редакції І. В. Кривицька

Редактори:
Е. Ю. КИРИЧЕНКО, І. Й. РАССКАЗОВА,
О. В. КРИВЕНКО
Художньо-технічний редактор
Т. С. Пшенична

Внесено до Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа
за рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 798 від 31.08.2023

Індекс журналу
в Каталозі видань України на 2023 рік – 21910

Підписано до друку 01.09.2023.
Ум. друк. арк. 11. Тираж 250 пр. Зам. 192

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 531-31-16,
e-mail: visnik@knute.edu.ua

Надруковано на обладнанні ДТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 7656 від 05.09.2022

Видається за рекомендацією Вченої ради ДТЕУ
(протокол засідання № 1 від 29.08.2023)

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

ДИННИК І.	Стратегування регіонального розвитку за воєнного стану	4
ЧУГУНОВ І., МАКОГОН В.	Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності	19
НЕПИТАЛЮК А.	Демографічне старіння та економічне зростання	32

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

НОВІКОВА Н., ДЬЯЧЕНКО О., ГОНЧАРЕНКО О.	Цифрові платформи як драйвер розвитку економіки	47
ГАНОВСЬКИЙ В.	Трансформація конкурентних відносин у цифровому суспільстві	67
ЯНКОВЕЦЬ Т.	Вебсайт у цифровому маркетингу	85
МЕЛЬНИК Т., ЗАВГОРОДНЯ Є.	Методи оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора	105
НАЗАРОВА К., ПАРАСІЙ- ВЕРГУНЕНКО І., ОСТАПЕЦЬ А.	Класифікація ризиків компаній ІТ-індустрії	120

ВИЩА ОСВІТА

САМЧУК В.	Академічна доброчесність і репутація університету	138
------------------	---	-----

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

DYNNYK I.	Regional development strategizing under martial law	4
CHUGUNOV I., MAKOHON V.	Budget and tax policy under conditions of uncertainty	19
NEPYTALIUK A.	Demographic aging and economic growth	32

DIGITAL TRANSFORMATION

NOVIKOVA N., DIACHENKO O., HONCHARENKO O.	Digital platforms as a driver of economic development	47
HANOVSKYI V.	Transformation of competitive relations in the digital society	67
IANKOVETS T.	Website in digital marketing	85
MELNYK T., ZAVHORODNYA E.	International competitiveness assessment methods of the IT sector	105
NAZAROVA K., PARASII- VERHUNENKO I., OSTAPETS A.	Risk classification of IT industry companies	120

HIGHER EDUCATION

SAMCHUK V.	Academic integrity and reputation of the university	138
-------------------	---	-----

DOI: 10.31617/1.2023(150)01
УДК 332.14:330.34]:355.271

ДИННИК Ірина,
к. з держ. упр., доцент кафедри
публічного управління
та адміністрування
Державного торговельно-економічного
університету,
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0003-2474-7371
i.dynnyk@knute.edu.ua

СТРАТЕГУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗА ВОЄННОГО СТАНУ

Традиційні моделі публічного управління в умовах тривалих масштабних криз трансформуються, ще більше видозмінюючись в умовах воєнного стану, що акцентує проблему стійкості державно-управлінської системи у військовому конфлікті невизначеної тривалості. Метою статті є визначення особливостей регіонального розвитку в умовах воєнного стану, окреслення трансформації публічного управління й підходів до стратегування на регіональному рівні. Для цього застосовано емпіричні методи, зокрема аналізу й синтезу, графічний, монографічний, абстрактно-логічний, гіпотетичний, теоретичного узагальнення та структурно-функціонального аналізу. В умовах тривалої війни збільшуються ризики посилення владної вертикалі на довгострокову і невизначену перспективу. Нові підходи до стратегування регіонального розвитку України окреслюють пріоритети розвитку регіонів з урахуванням їх диспозицій. Стратегічне планування має базуватися на системному та процесному підходах, бути ризик-орієнтованим, що забезпечить стійкість публічного управління, державне адміністрування на регіональному рівні в умовах воєнного стану та в повоєнній відбудові країни. Застосування біоекологічної

DYNNYK Iryna,
PhD (Public Administration).
Associate Professor at the Department of Public
Administration
State University of Trade and Economics,
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2474-7371
i.dynnyk@knute.edu.ua

REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGIZING UNDER MARTIAL LAW

Traditional models of public administration are transforming in the face of prolonged large-scale crises, and are even more significantly altered in times of a state of war, which accentuates the problem of stability of the state management system in a prolonged military conflict. The aim of the article is to identify the peculiarities of regional development under martial law, outline public administration transformations and approaches to regional level strategy. Empirical methods have been used for this research, including analysis and synthesis, graphical, monographic, abstract-logical, hypothetical methods, as well as theoretical generalization and structural-functional analysis. In the conditions of prolonged war, the risks of strengthening the vertical power structure in the long term and uncertain perspective increase. New approaches to regional development planning in Ukraine outline development priorities for regions, taking into account their dispositions. Strategic planning should be based on systemic and process approaches, be risk-oriented, ensuring the sustainability of public administration, and state administration at the regional level in the conditions of a state of war and in post-war country reconstruction. The application of a bioecological model in strategic planning allows for a comprehensive assessment

моделі у стратегічному плануванні дає змогу комплексно оцінити переваги, ризики й загрози регіонального розвитку, забезпечити децентралізацію владних повноважень та підвищити роль місцевого самоврядування. Такий підхід створює передумови для більш ефективного й прозорого залучення цільових інвестицій у повоєнний розвиток регіонів та громад.

Ключові слова: регіональний розвиток, державне адміністрування, публічне управління, воєнний стан, стратегічне планування.

of the advantages, risks, and threats of regional development, ensures the decentralization of governance powers, and increases the role of local self-government. Such an approach creates preconditions for more effective and transparent attraction of targeted investments in the post-war development of regions and communities.

Keywords: regional development, state administration, public administration, state of war, strategic planning.

JEL Classification: R12, R50, R58.

Вступ.

У кризовому реагуванні роль публічного управління та адміністрування надзвичайно підвищується. У період воєнного стану усталені моделі трансформуються, акумулюючи наявні сили й засоби для відбиття військової агресії. Україна перебуває у стані гібридної війни з 2014 р. і вже понад рік у воєнному стані. Виходячи із сьогоденних реалій, особливої актуальності набувають питання публічного управління, забезпечення оптимального пакета державних освітніх, медичних, адміністративних послуг, пошуку ефективних управлінських рішень для реінтеграції територій й відновлення економіки з урахуванням масового переміщення населення, промисловості та бізнесів.

Сучасні реалії війни в Україні, з її невизначеністю щодо термінів припинення військових дій актуалізують проблематику ефективності державно-управлінських рішень стосовно відновлення постраждалих регіонів, реінтеграції тимчасово окупованих територій, оптимізації їх розвитку. Такі рішення мають базуватися на інформації про рівень руйнувань, особливості й масштаби міграції населення, виробництва та бізнесів, які є відмінними для різних регіонів. Традиційні моделі публічного управління в умовах тривалих масштабних криз трансформуються, ще більше централізуючись в умовах воєнного стану, що акцентує проблему напрацювання державно-управлінських стратегій розвитку регіонів, орієнтованих на підвищення спроможності базових рівнів місцевого самоврядування.

Особливості публічного управління в надзвичайних та кризових ситуаціях, в умовах воєнного стану досліджено вітчизняними та іноземними науковцями. Так, *K. Eriksson* (2023) вважає, що аналіз ризиків є основою подолання криз, підкреслюючи, що управління ризиками є кращим підходом, ніж реагування на кризові ситуації пост-фактум. *V. Tokakis, P. Polychroniou, G. Boustras* (2019, с. 37–43) дослідили фактори, які впливають на кризове державне управління під час докризової, кризової та посткризової фаз. *Ö. Bodin, D. Nohrstedt, K. Orach* (2022) зосередили свої дослідження на діагностиці для оцінювання конкретних проблем систем реагування на складні небезпечні події в просторовому

та/або часовому аспекті, та ввели новий термін "комплексна надзвичайна ситуація", окресливши спектр потенційних викликів для будь-якої спільноти чи групи громад. *Raut, J. Das, J. Gochhayat, & Das* (2022, с. 647–652) розглянули вплив маневреної робочої сили на управління кризами, роль вищого адміністративного керівництва та характеристики роботи, які впливають на кризове управління. Застосувавши міждисциплінарний та конфігураційний підходи, *C. Casalegno* та ін. (*Casalegno, Civera, Cortese & Zardini, 2023*) доводять необхідність інвестування в процеси спільного навчання, що пом'якшує типові управлінські та організаційні недоліки публічного управління під час криз.

Досліджуючи національну безпеку як об'єкт публічного адміністрування, *О. Шевчук* (2021, с. 138–142) наголошує на визначенні змісту та з'ясуванні правових аспектів діяльності сектора безпеки. У свою чергу *А. Мосейко* (2019) вважає, що національна безпека – це системне, багатогранне явище, що має розглядатися в контексті базових цінностей суспільства як одна з найважливіших цілей держави й передумова для досягнення її мети та захисту інтересів суспільства. Національна безпека не тотожна і не протиставляється державній або суспільній безпеці, оскільки її об'єктами є людина, громадянин, суспільство та держава, які залежні один від одного. Суб'єктами публічного адміністрування національної безпеки є носії владних повноважень у цій сфері. Національна безпека є складовою міжнародної, регіональної та глобальної безпеки і регулюється нормами адміністративного права.

О. Хитра (2021, с. 95–101) дійшла висновку щодо необхідності розроблення спільного нормативно-правового акта з єдиним описом спроможностей реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, як інтегрованих категорій безпеки, включно з безпековими структурами ЄС, НАТО тощо. Дослідниця пропонує розуміти всебічне забезпечення національної безпеки як комплекс цільових спеціальних заходів визначених суб'єктів кризового реагування, оцінювання ризиків з віднесенням відповідних дій з подолання кризи до компетенції сил безпеки та оборони, а також задіяння спеціального правового режиму в межах території проведення операції (*Хитра, 2018, с. 201–206*).

Питання доцільності, переваг та рекомендацій щодо відновлення застосування військового законодавства в Україні досліджували *П. Горінов, К. Меренюк* (2022, с. 18–27). У свою чергу *О. Синявська, М. Повалена, Н. Носевич* (2023) зазначають, що надзвичайний і воєнний стани мають спільні риси, зокрема вони визначаються як "особливий правовий режим", при якому конституційні права та свободи, а також права та законні інтереси юридичних осіб обмежуються на певний термін.

Досліджуючи інституційні трансформації публічного управління, *В. Борщевський, О. Василиця, Є. Матвеев* (2022) визначають фінансовий, соціальний та ринковий механізми ключовими інструментами розвитку публічного управління в новій моделі стратегування сьогодні та на повоєнному етапі. *В. Гришко* (2020, с. 81–84) констатує,

що дисбаланс складників державного управління залишається основною проблемою, вирішення якої потребує комплексного аналізу функціонування систем та структури органів державної влади (цілі, функції, завдання, ресурси, статус). У системі публічного управління, особливо на рівні місцевого самоврядування, має переважати системно-ситуаційний процес, орієнтований на якісний кінцевий результат. У свою чергу Гордон, Оленцевич, Колісник (2018) доходять висновку, що ефективне управління (*Good Governance*) не обов'язково передбачає демократичний характер ухвалення та реалізації управлінських рішень. У деяких випадках та за певних умов ефективність та демократичність управління можуть суперечити одне одному та бути несумісними. Водночас М. Marra (2018, с. 173–182) підкреслює неоднозначність реформ управління, заснованих на ефективності, і зазначає, що більша інтеграція між оцінкою програми та вимірюванням ефективності може сприяти організаційному навчанню та демократичній підзвітності як на центральному, так і на місцевому рівнях.

А. Миколук (2022, с. 45–48) серед чинників ефективності публічного управління в умовах військового стану наголошує на позитивному впливі децентралізації, що забезпечує розширення повноважень й відповідальність органів місцевого самоврядування, надає громадам оперативну можливість розв'язувати нагальні питання. А. Філіпенко (2019) зазначає, що поєднання категоріального апарата економічного мейнстріму та інформаційно-комп'ютерних наук, їх синергічний синтез дають підстави стверджувати, що чинні засоби публічного управління мають бути адаптованими до становлення "економіки складності" (*complexity economics*), яка характеризується принципово новими вимірами та параметрами. Водночас Л. Чистоклетов (2022), досліджуючи аспекти адміністративно-правового забезпечення суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану, визнає, що прийняття основних стратегічних рішень щодо вектора розвитку бізнесу є відповідальністю органів публічної влади. Т. Ялоха, В. Білан, Р. Громадський (2023) дослідили ризики для відбудови України та роль креативної індустрії в період подолання кризових явищ повоєнного відновлення. Аналізу тенденцій соціально-економічного розвитку в глобальному та локальному вимірах присвячено працю Е. Забарної та ін. (Забарна, Відоменко, Томчук-Пономаренко, Чирва, 2022).

Водночас проблематика стійкості публічного управління щодо життєзабезпечення та розвитку регіонів з урахуванням їх економічних, соціальних, демографічних та інших особливостей в умовах воєнного стану, державно-управлінських аспектів потребує подальших досліджень.

Метою статті є визначення особливостей регіонального розвитку в умовах воєнного стану, окреслення трансформацій публічного управління й підходів до стратегування на регіональному рівні.

Теоретичним та методологічним підґрунтям для написання статті стали праці вітчизняних та закордонних науковців щодо проблематики публічного управління та адміністрування, зокрема в кризових

ситуаціях, в умовах воєнного стану, дослідження яких проведено із застосуванням монографічного методу. Методи теоретичного узагальнення, аналізу й синтезу застосовано для систематизації показників наслідків війни для економіки, міграційних та релокаційних процесів. Абстрактнологічний, гіпотетичний та метод структурно-функціонального аналізу використано в адаптації біоекологічної моделі для цілей стратегічного планування регіонального розвитку.

1. Сучасний стан соціально-економічної інфраструктури України.

Відновлення після масштабних руйнувань, завданих соціальної та економічної інфраструктурі України російською гібридною війною від 2014 р. та прямою військовою агресією з 24.02.2022, потребує підвищення стійкості системи публічного управління, оновлення стратегій ефективного управління державою та її регіонами. Половина ВВП України була зосереджена в 10 областях, де відбувались бойові дії, включно з такими містами, як Харків, Київ та Маріуполь. Від початку війни більшість логістичних ланцюжків повністю розірвані, підприємства зазнали значних руйнувань, втратили здатність працювати. Мільйони українських громадян стали внутрішньо переміщеними особами чи біженцями. В Україні наразі офіційно обліковано 4.8 млн внутрішньо переміщених осіб, однак їх реальна кількість становить майже 7 млн. Кількість українських біженців у Європі перевищила 8 млн осіб. Війна матиме величезні наслідки. За попередніми прогнозами Міністерства економіки України (Федорін, 2023), втрати становитимуть від третини до половини ВВП, за іншими оцінками, можуть сягнути 500 млрд дол. США, що в тисячі разів перевищує реальний ВВП України у довоєнний період.

За рік повномасштабної війни вітчизняна економіка скоротилась на понад 35 %, відбулось масове руйнування критичної інфраструктури, зазнали значних ушкоджень об'єкти енергетичного, транспортного секторів, оборонно-промислового комплексу тощо. Згідно зі звітом ООН, через російське вторгнення щомісячний дефіцит бюджету України становить близько 5 млрд дол. США. Хоча Європейський Союз планує виділити 18 млрд євро на економічну підтримку України в 2023 р., економісти ООН вважають, що цього може бути недостатньо, і перспективи української економіки в 2023–2024 рр. залишаються невизначеними через залежність від багатьох факторів, зокрема від термінів припинення бойових дій та початку комплексних відновлювальних робіт (Коваленко, 2023).

За програмою релокації з небезпечних регіонів переміщено 800 підприємств, з яких 623 вже успішно працюють на нових місцях (Міністерство економіки України, 2023). Найбільше компаній перемістили до Львівської (24 %), Закарпатської (14.5 %), Чернівецької (9.8 %), Івано-Франківської (8.3 %), Хмельницької (7.3 %) та Тернопільської (6.3 %) областей. Водночас понад 650 компаній, які розглядали можливість переміщення, відмовилися від релокації через

деокупацію територій, на яких вони розташовані. Деякі підприємства повертаються до своїх регіонів після покращання безпекової ситуації, зокрема 44 компанії вже повернулися до Харківської, Чернігівської та Сумської областей.

За даними Державної служби статистики (2023), індикатор ділової впевненості та ділового клімату в промисловості, зокрема переробній, поступово підвищується, підприємства забезпечені замовленнями в середньому на 4 наступні місяці. Проте, за прогнозами сільсько-господарських підприємств, у I кв. 2023 р. очікується зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зростання цін на неї, а також уповільнення темпів зменшення кількості працівників на сільськогосподарських підприємствах. Від 50 до 80 % сільсько-господарських підприємств не планують скорочення кількості працівників, натомість 58 % підприємств будівельної галузі повідомили про зменшення обсягів будівництва і прогноз щодо скорочення кількості працівників на 33 % (Державна служба статистики, 2023). Тільки підприємства роздрібною торгівлі демонструють позитивні показники ділової впевненості та попиту (таблиця).

Таблиця

Динаміка показників соціально-економічної інфраструктури в Україні у I кв. 2023 р.

Показник	Галузь				
	промислові підприємства	будівельні підприємства	підприємства роздрібною торгівлі	сфера послуг	фінансові послуги
Індикатор ділової впевненості	-12.4 (переробна -10.7)	-54.4	+10	-14.5	-16.7
Індикатор ділового клімату	-0.7 (-0.6)*	-17	-20	-18	-22
Попит	-51 (-53)*	-76	+7	-14	-15
Реальний обсяг виробництва	-10 (-9)*	Зменшився у 58 підприємств	Збільшився у 54 підприємств	Середня завантаженість 83	Зменшилися у 53 підприємств
Прогноз обсягів виробництва	-1 (+4)*	-1 (+5)*	≥ 50 без змін	58 без змін	57 без змін
Обсяг запасів	-15 (-17)*	-12 (-14)*	-5	-8	-5
Прогноз на 3 місяці	Зниження темпів зростання відпускних цін на продукцію; зменшення кількості працівників	Зростання цін на роботи; зменшення кількості працівників	Зростання цін; зниження темпів зменшення кількості працівників	Зниження темпів зростання цін, а також зменшення кількості працівників	Зростання цін на фінансові послуги; зменшення кількості працівників; уповільнення темпів зниження рівня рентабельності

* Різниця показників (у дужках) порівняно з 2022 р.

Джерело: складено автором на основі (Державна служба статистики, 2023).

2. Безробіття як соціально-економічна проблема та розвиток регіонів України у повоєнний період.

Станом на 1 січня 2023 р. понад 186 тис. осіб мали статус безробітних, на одне вакантне місце претендували в середньому по 9 кандидатів. Кількість офіційно зареєстрованих безробітних зменшилася внаслідок зняття з обліку тих, хто виїхав за кордон, а також був мобілізований до ЗСУ. Проте не всі безробітні зареєстровані у державній службі зайнятості. За оцінками Мінекономіки, на початку 2023 р. чисельність безробітних становила 2.6 млн осіб, а за оцінками НБУ, цей показник сягає 4.2–4.8 млн осіб, і безробіття залишатиметься на рівні щонайменше 26 % протягом року. Особливістю безробіття в Україні є також незадекларована зайнятість. За даними Державної служби статистики України, перед початком війни кількість неофіційно зайнятих громадян становила 3 млн осіб, із яких більше половини – незареєстровані підприємці (Тарасовський, 2023). Під час війни така офіційна статистика не ведеться.

На фоні зростання безробіття в Україні зберігаються проблеми з платіжною дисципліною та заборгованістю із заробітної плати. Тільки в Житомирській області у січні поточного року загальна заборгованість із заробітної плати сягнула 41.8 млн грн (*ЖИТОМИР.info.*, 2023).

Війна призвела до збіднення населення: порівняно з довоєнним періодом кількість українців, які знаходяться за межею бідності, зросла на понад 8 млн, що звело нанівець зусилля останніх 15 років з подолання бідності в країні.

Адаптація регіонів України до умов воєнного стану та забезпечення їх перспективного розвитку у повоєнний період потребує вирішення інституційних проблем, які перешкоджають ефективній взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування й інститутами громадянського суспільства. Експерти зазначають, що продемонстрована Україною надзвичайна стійкість стала можливою і завдяки впровадженню складним й успішним реформам у макроекономіці та розбудові інститутів публічного управління.

Публічне управління реалізовується через механізми узгодження інтересів громадянського суспільства, політики й бізнесу та спрямоване на прийняття стратегічних рішень із застосуванням сучасних інноваційних та комунікаційних технологій. Основоположними принципами публічного управління є: прозорість, відповідальність, орієнтація на консенсус, ефективність й результативність, підзвітність та демократичний контроль. *Публічне управління* – це рівень колективного узгодженого стратегування, формування мети, візії та ролей ключових учасників, які реалізуються через законодавство або в інший передбачений Конституцією та законами України спосіб. Воно передбачає активне залучення громадянського суспільства, представників наукових кіл, бізнесу тощо. У свою чергу, державне

управління можна окреслити як сегмент публічного управління, сфокусований на забезпеченні потреб державної безпеки і оборони, а також управління об'єктами державної власності.

Публічне управління/адміністрування ставить на перший план досягнення інтересів фізичних та юридичних осіб за допомогою наявного у публічній адміністрації потенціалу (правового, фінансового, кадрового, інформаційного тощо), передбачаючи при цьому систематичне вивчення рівня задоволення суспільства й громадян діями публічної адміністрації, врахування їхньої думки. Натомість державне управління спрямоване на досягнення інтересів держави й орієнтоване на централізовані вертикальні владні дії. Для державного управління суб'єкт-об'єктний підхід характеризується активною зміною поведінки та свідомості громадянина, тоді як для публічного такий підхід має характер партнерства, за якого держава й громадянин є рівноправними учасниками суспільних відносин.

Проте в умовах кризового реагування, надзвичайних ситуацій та, особливо, воєнного стану сутність державного управління змінюється. Публічні функції управління в умовах воєнного стану перебирають на себе відповідні органи влади, сили оборони та безпеки, при цьому конституційні права юридичних, фізичних осіб та громадян можуть бути тимчасово обмежені. Більшість функцій публічного управління й адміністрування на цей період призупиняються. Питання національної безпеки і оборони, стабілізації соціально-економічної ситуації підпадають винятково під державне управління, з чіткою владною вертикаллю повноважень. При цьому практично призупиняють свою діяльність дорадчі, консультативні, інші публічні інституції, які діють при органах влади в умовах мирного часу. Цивільний демократичний контроль над сектором безпеки і оборони у період воєнного часу не здійснюється. Обмежується доступ до публічних ресурсів про державні закупівлі та до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Діють умови військової цензури в цілях державної безпеки та оборони, а також на суб'єктів політичної діяльності, ЗМІ, публічних діячів, експертів та лідерів думок поширюється мораторій на критику дій державної влади й військово-політичного керівництва країни.

Щодо структурних трансформацій владних повноважень слід зазначити, що від 2015 р. згідно із законодавством у районі Анти-терористичної операції (АТО), а згодом Операції Об'єднаних Сил (ООС) тимчасово утворювалися військово-цивільні адміністрації на території Донецької, Луганської та частині Харківської областей з елементами військової організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення – тобто для тимчасового виконання повноважень місцевих державних органів. Із запровадженням воєнного стану з 24.02.2022 такі військово-цивільні адміністрації

замінено військовими адміністраціями, які утворено згідно з рішенням Президента України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. На території України утворено 25 обласних військових адміністрацій. Військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану й 30 днів після його припинення чи скасування. Обласні та Київська міська державні адміністрації набули статусу відповідних військових адміністрацій, а голови цих державних адміністрацій стали начальниками військових адміністрацій. На рівні районів та областей державні адміністрації набули статусу військових адміністрацій, а їх начальниками стали голови відповідних державних адміністрацій. Утворені на рівні територіальних громад військові адміністрації виконують повноваження сільських, селищних, міських рад та/або їх виконавчих органів. Очолюють їх особи, призначені Президентом України за поданням Генерального штабу ЗСУ або відповідної обласної державної адміністрації. Спрямовує, координує та контролює діяльність обласних військових адміністрацій з питань здійснення заходів правового режиму воєнного стану та оборони Генеральний штаб ЗСУ, з інших питань – Кабінет Міністрів України в межах своїх повноважень. Від початку 2022 р. прийнято більше 100 законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання проблем стабілізації соціально-економічної ситуації в країні, державного адміністрування масового вимушеного переміщення населення, зокрема дотримання соціальних гарантій та підтримки тимчасово переміщених осіб, біженців й осіб, яким надано тимчасовий захист у країнах ЄС.

Водночас Україна стикається зі значними інституційними викликами, пов'язаними з незавершеною адміністративно-територіальною реформою та збільшенням функціональних диспропорцій між органами державної влади та місцевого самоврядування. В умовах тривалої війни збільшуються ризики посилення владної вертикалі на довгострокову й невизначену перспективу. Недостатня урегульованість повноважень місцевого самоврядування та фактичне виключення громадянського суспільства в умовах воєнного стану з процесів соціально-економічного відновлення, формування мобілізаційного резерву, ресурсного забезпечення безпекових заходів, серед яких обладнання укриттів для населення, пунктів обігріву й життєзабезпечення тощо, впливають на ефективність взаємодії ланок публічного управління, унеможливаючи прийняття взаємоузгоджених рішень в інтересах громади (адміністративно-територіальних одиниць). Корупція й інші інституційні дисфункції ускладнюють ситуацію та блокують ефективність механізмів публічного управління в Україні, зокрема превенції дій щодо неправомірного розподілу ресурсів та гуманітарної допомоги, уникнення оподаткування, а також вирішення проблем функціонування та розвитку громад і регіонів.

3. Новітні погляди на стратегії регіонального розвитку в умовах воєнного стану.

Нові підходи до стратегування регіонального розвитку України мають окреслювати пріоритети розвитку з урахуванням диспозицій регіонів або територій, які зокрема:

- прикордонні з країнами ЄС;
- межують з російськими/білоруськими територіями;
- приморські та/або центральні;
- мають тимчасово окуповані території або межують з ними;
- мають бути реінтегровані після окупації.

Гармонізацію стратегічного планування регіонального розвитку доцільно проводити на державному, регіональному, субрегіональному та локальному рівнях та взаємоузгоджувати з поточними (короткостроковими) планами, стратегічними та операційними цілями розвитку окремих районів і територіальних громад (Борщевський, Василиця, & Матвеев, 2022).

Стратегування розвитку регіонів можна розглядати через призму *біоекологічної моделі* (Mcleod, 2023), яка відображає розвиток об'єкта з його унікальними характеристиками в контексті умов та процесів, взаємозв'язків і впливів, а не як відособленої сутності. Модель містить сукупність мікро-, мезо-, екзо-, макро- та хроносистем.

Як мікросистему можливо розглядати окрему територіально-адміністративну одиницю (місто, райони в містах, селище, село) або територіальну громаду, кожна з яких має свої культурні, економічні й суспільні особливості. *Мікросистема* – це патерн діяльностей, ролей і взаємодій первинної ланки самоврядування.

Мезосистема, у свою чергу, є системою взаємодії мікросистем. Прикладом мезосистеми може слугувати концепція впливу метрополісів у регіонах, через їх пов'язаність з концентрацією економічного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку суспільства навколо таких міст, реалізацією ними значущих функцій на макрорегіональному й державному рівнях. Вектор та рівень розвитку головних міст-метрополісів, різноманітність їх функціонального навантаження (статус) визначає розвиток прилеглої території, інтенсивність продукування та ретрансляції управлінських і технологічних інновацій, вищих досягнень і зразків матеріальної й духовної культури (Мельник, 2014, с. 87–97). Суб'єктами мезосистеми можуть виступати регіони, райони, міста, об'єднані територіальні громади тощо.

Екзосистема пов'язана із впливом на мікро- або мезосистему подій, які відбулись в інших системах. Масове переміщення біженців та релокація промисловості й бізнесів в інші регіони України є прикладом рівня екзосистеми. Концепт екзосистеми може бути ефективним при

стратегуванні розвитку окремих територій чи регіонів у період воєнного стану, а також за відновлення та розподіленого розгортання військово-промислового комплексу для розосередження стратегічних виробничих ланок.

Макросистема включає рівень соціально-економічного розвитку та спроможностей держави, її культури, цінностей, звичаїв та ресурсів і є результатом взаємодії, взаємозв'язків та інтеграції процесів мікро-, мезо- й екзосистем. Водночас вона відіграє найбільш значущу роль через свою здатність впливати на всі інші рівні. Стійкість макросистеми залежить від стійкості мезо- та екзосистем. При цьому кризи макросистеми зазвичай призводять до порушення стійкості мезо-, екзо- та мікросистем. Стратегування публічного управління на рівні макросистеми має комплексно оцінювати потенціал, ресурси та спроможності розвитку кожної із мезо-, екзо- та мікросистем, а також враховувати загрози їхній стійкості.

Хроносистему можливо розглядати через призму процесів у глобальному вимірі. Початок війни, локдаун, економічна криза є прикладами стратегування на рівні хроносистеми, яке мало бути реалізоване в державному управлінні за останні декілька років. З іншого боку, експерти стверджують (*Pereira et al., 2022, с. 277–287*), що війна в Україні може загальмувати або взагалі відтермінувати досягнення цілей сталого розвитку ООН не лише для України, а й для країн ЄС та інших країн, особливо тих, що розвиваються і є більш вразливими до економічних загроз. Наслідки цієї війни вже торкнулися локального та глобального вимірів.

Україна, щоденно забезпечуючи ефективність своєї оборони, рухається стратегічним напрямом європейської та євроатлантичної інтеграції, що вимагає пошуку оптимальних моделей публічного управління та адміністрування для реалізації ефективних управлінських рішень за всіма векторами подолання криз та забезпечення суспільних інтересів громадян. Дедалі більше науковців і політиків зосереджуються на проблематиці відновлення національних спроможностей, реанімації соціально-економічного та регіонального розвитку України. Стратегічне планування цих процесів потребує застосування системних та процесних підходів, ризик-орієнтованої спрямованості, що забезпечить стійкість публічного управління, державного адміністрування на регіональному рівні в умовах воєнного стану та в повоєнній відбудові країни.

Висновки.

Стійкість державного управління на регіональному рівні в умовах воєнного стану залежить від якості стратегічного планування. За встановленою практикою відповідні органи центральної виконавчої влади напрацьовують напрями розвитку регіонів, виходячи з фінансових можливостей держави. Кабінет Міністрів України затверджує стратегічні

плани й державні програми регіонального розвитку. Тобто стратегування розвитку регіонів відбувається за централізованою моделлю, фактично нівелюючи у цьому процесі роль органів місцевого самоврядування та громадських ініціатив. Проте таке стратегування має спиратися на особливості територіальних громад, їх взаємозв'язки та спроможності, що набуває особливої актуальності в реаліях релокації промисловості, бізнесів, трудових ресурсів. Застосування біоекологічної моделі в стратегічному плануванні дає змогу комплексно оцінити переваги, ризики й загрози регіонального розвитку, забезпечити децентралізацію владних повноважень та підвищити роль місцевого самоврядування. Такий підхід створює передумови для більш ефективного й прозорого залучення цільових інвестицій у повоєнний розвиток регіонів та громад. Концепт біоекологічної моделі у стратегічному плануванні може бути застосований для конкретизації напрямів подальших наукових досліджень із визначення стратегем розвитку окремих регіонів чи територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCES
Bodin, Ö., Nohrstedt, D., & Orach, K. (2022). A diagnostic for evaluating collaborative responses to compound emergencies. <i>Progress in Disaster Science</i> . (Vol. 16). https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2022.100251	Bodin, Ö., Nohrstedt, D., & Orach, K. (2022). A diagnostic for evaluating collaborative responses to compound emergencies. <i>Progress in Disaster Science</i> . (Vol. 16). https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2022.100251
Casalegno, C., Civera, C., Cortese, D., Zardini, A. (2023). In search of the enabling factors for public services resilience: A multidisciplinary and configurational approach. <i>Journal of Innovation & Knowledge</i> . Vol. 8, Issue 1. https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100337	Casalegno, C., Civera, C., Cortese, D., Zardini, A. (2023). In search of the enabling factors for public services resilience: A multidisciplinary and configurational approach. <i>Journal of Innovation & Knowledge</i> . Vol. 8, Issue 1. https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100337
Eriksson, K. (2023). Organisational learning without fire? Risk analyses as a basis for developing crisis management capabilities. <i>Safety Science</i> . Vol. 163. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2023.106144	Eriksson, K. (2023). Organisational learning without fire? Risk analyses as a basis for developing crisis management capabilities. <i>Safety Science</i> . Vol. 163. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2023.106144
Gorinov, P., & Mereniuk, K. (2022). Military law in Ukraine: future prospects for development. <i>Futurity Economics & Law</i> , 2 (3), 18-27. https://doi.org/10.57125/FEL.2022.09.25.03	Gorinov, P., & Mereniuk, K. (2022). Military law in Ukraine: future prospects for development. <i>Futurity Economics & Law</i> , 2 (3), 18-27. https://doi.org/10.57125/FEL.2022.09.25.03
Marra, M. (2018). The ambiguities of performance-based governance reforms in Italy: Reviving the fortunes of evaluation and performance measurement. <i>Evaluation and Program Planning</i> . Vol. 69, pp. 173-182. https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2017.02.006	Marra, M. (2018). The ambiguities of performance-based governance reforms in Italy: Reviving the fortunes of evaluation and performance measurement. <i>Evaluation and Program Planning</i> . Vol. 69, pp. 173-182. https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2017.02.006
Mcleod, S. (2023). Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory. <i>Simply Psychology</i> . Updated on February 20. https://www.simplypsychology.org/Bronfenbrenner.html .	Mcleod, S. (2023). Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory. <i>Simply Psychology</i> . Updated on February 20. https://www.simplypsychology.org/Bronfenbrenner.html .
Pereira, P. et al. (2022). The Russian-Ukrainian armed conflict will push back the sustainable development goals. <i>Geography and Sustainability</i> . Vol 3. Issue 3, (pp. 277-287). https://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003	Pereira, P. et al. (2022). The Russian-Ukrainian armed conflict will push back the sustainable development goals. <i>Geography and Sustainability</i> . Vol 3. Issue 3, (pp. 277-287). https://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003

Raut P., Das J., Gochhayat J., & Das K. (2022). Influence of workforce agility on crisis management: Role of job characteristics and higher administrative support in public administration. <i>Materials Today: Proceedings</i> , 61 (3), 647-652. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.08.121	Raut P., Das J., Gochhayat J., & Das K. (2022). Influence of workforce agility on crisis management: Role of job characteristics and higher administrative support in public administration. <i>Materials Today: Proceedings</i> , 61 (3), 647-652. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.08.121
Tokakis, V., Polychroniou, P., & Boustras, G. (2019). Crisis management in public administration: The three phases model for safety incidents. <i>Safety Science</i> , 113, 37-43. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.11.013	Tokakis, V., Polychroniou, P., & Boustras, G. (2019). Crisis management in public administration: The three phases model for safety incidents. <i>Safety Science</i> , 113, 37-43. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.11.013
Борщевський, В. В., Василиця, О. Б., & Матвєєв С. Е. (2022). Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. <i>Публічне управління і адміністрування</i> , 2 (76). http://doi:10.32840/1813-3401.2022.2.5	Borschchevskiy, V., Vasylytsia, A., & Matviiev, Y. (2022). Public administration under conditions of martial law: institutional transformations, strategic planning, and development mechanisms. <i>Public administration and administration</i> , 2 (76). http://doi:10.32840/1813-3401.2022.2.5
Гордон, М. В., Оленцевич, Н. В., & Колісник, І. О. (2018). Моделі публічного управління: порівняльний аналіз та пропозиції для України. <i>Державне управління: удосконалення та розвиток</i> , 3. http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1207	Gordon, M., Olentsevych, N., & Kolisnyk, I. (2018). Models of public administration: comparative analysis and proposals for Ukraine. <i>Public Administration: Improvement and Development</i> http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1207
Гришко, В. (2020). Квадрат ефективності публічного управління. <i>Інвестиції: практика та досвід</i> , 17-18, 81-84.	Hryshko, V. (2020). Efficiency square of public administration. <i>Investment: practice and experience</i> , 17-18, 81-84.
Державна служба статистики. Очікування будівельних підприємств у I кварталі 2023 року. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/bud/bud_Ikv_2023_u.pdf	State Statistics Service. Expectations of construction enterprises in the 1st quarter of 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/bud/bud_Ikv_2023_u.pdf
Державна служба статистики. Очікування підприємств роздрібною торгівлі в I кварталі 2023 року. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/torg/torg_Ikv_2023_u.pdf	State Statistics Service. Expectations of retail trade enterprises in the 1st quarter of 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/torg/torg_Ikv_2023_u.pdf
Державна служба статистики. Очікування підприємств сфери послуг у I кварталі 2023 року.. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/posl/posl_Ikv_2023_u.pdf	State Statistics Service. Expectations of service sector enterprises in the 1st quarter of 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/posl/posl_Ikv_2023_u.pdf
Державна служба статистики. Очікування промислових підприємств у лютому 2023 року.. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/prom/prom_02_2023_u.pdf	State Statistics Service. Expectations of industrial enterprises in February 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/prom/prom_02_2023_u.pdf
Державна служба статистики. Очікування сільськогосподарських підприємств у I кварталі 2023 року. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/selo/sg_Ikv_2023_u.pdf	State Statistics Service. Expectations of agricultural enterprises in the 1st quarter of 2023. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/fin/rp/selo/sg_Ikv_2023_u.pdf
<i>ЖИТОМИР.info</i> . В Житомирській області впродовж січня заборгованість по заробітній платі зросла на 12,4 млн грн. https://www.zhitomir.info/news_212556.html	Zhyto-myр.info. In January, the arrears on wages in the Zhytomyr region increased by UAH 12.4 million. https://www.zhitomir.info/news_212556.html
За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств – Тетяна Бережна. <i>Міністерство економіки України</i> . https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh	During year of war, 800 enterprises have been relocated to safer regions – Tetiana Berezhna. Ministry of Economy of Ukraine (2023). https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=en&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh

<p>Забарна, Е. М., Відоменко, О. І., Томчук-Пономаренко, Н. В., & Чирва, Г. М. (2022). Аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку у глобальному та локальному вимірах (український кейс). <i>Академічні візії</i>, 14. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/97</p>	<p>Zabarna, E. M., Vidomenko, O. I., Tomchuk-Ponomarenko, N. V., & Chyrva, H. M. (2022). Analysis of Trends in Socio-Economic Development in Global and Local Dimensions (Ukrainian Case). <i>Academic Visions</i>, 14. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/97</p>
<p>Коваленко, О. Війна знищила 35 % економіки України – ООН. <i>УНІАН</i>. https://www.unian.ua/economics/finance/viyna-znishchila-35-ekonomiki-ukrajini-oon-12122658.html#:~:text=%D0%92%20%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%2C%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2,%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D1%8E%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B2%20%20%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B2</p>	<p>Kovalenko, O. War Destroyed 35 % of Ukraine's Economy – UN. UNIAN. https://www.unian.ua/economics/finance/viyna-znishchila-35-ekonomiki-ukrajini-oon-12122658.html#:~:text=%D0%92%20%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%2C%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2,%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D1%8E%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B2%20%20%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B2</p>
<p>Мельник, М. (2014). Метрополізаційні процеси в регіоні: концептуальні підходи до просторового аналізу. <i>Регіональна економіка</i>, 3, 87-97.</p>	<p>Melnyk, M. (2014). Metropolitan processes in the region: conceptual approaches to spatial analysis. <i>Regional economy</i>, 3, 87-97</p>
<p>Миколок, А. В. (2022). Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. <i>Публічне управління і адміністрування в Україні</i>, 29, 45-48. https://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf</p>	<p>Mykolyuk, A. V. (2022). Public Administration in the Conditions of Martial Law: Issues of Effectiveness. <i>Public Administration and Administration in Ukraine</i>, 29, 45-48. http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf</p>
<p>Мосейко, А. Г. (2019). Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. <i>Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка</i>, https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.42-52</p>	<p>Moseiko, A. (2019). National security of Ukraine as an object of public administration. <i>Bulletin of the E.O. Didorenko Lviv State University of Internal Affairs</i>, 2 (86). https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.42-52</p>
<p>Синявська, О. Ю., Повалена, М. В., & Носевич, Н. Р. (2023). Правовий режим воєнного стану: аналіз законодавства України. <i>Академічні візії</i>, 17. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/237</p>	<p>Simiavska, A., Povalena, M., & Nosevych, N. (2023). Legal regime of martial law: analysis of Ukrainian legislation. <i>Academic Visions</i>, 17. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/237</p>
<p>Тарасовський, Ю. (2023). Війна відкинула Україну на 15 років назад у питаннях бідності – Світовий банк. <i>Журнал Forbes Ukraine</i>. https://forbes.ua/news/viyna-vidkinula-ukrainu-na-15-rokiv-nazad-u-pitanniyakh-bidnosti-svitoviy-bank-23022023-11923</p>	<p>Tarasovskiy, Y. (2023). War has set Ukraine back 15 years in poverty issues – World Bank. <i>Forbes Ukraine magazine</i>. https://forbes.ua/news/viyna-vidkinula-ukrainu-na-15-rokiv-nazad-u-pitanniyakh-bidnosti-svitoviy-bank-23022023-11923</p>
<p>Федорін, В. (2022). На 10 охоплених війною регіонів припадає 50 % ВВП України. Міністр фінансів Сергій Марченко про економічні наслідки війни. Інтерв'ю. <i>Журнал Forbes Ukraine</i>. https://forbes.ua/inside/na-desyat-okhopenikh-viynoyu-regioniv-pripadae-50-vvp-ukraini-ministr-finansiv-sergiy-marchenko-pro-ekonomichni-naslidki-viyni-intervyyu-14032022-4595</p>	<p>Fedorin, V. (2022). Minister of Finance Serhiy Marchenko on Economic Consequences of War: 50 % of Ukraine's GDP is Concentrated in 10 Regions Affected by the War. <i>Forbes Ukraine</i>. https://forbes.ua/inside/na-desyat-okhopenikh-viynoyu-regioniv-pripadae-50-vvp-ukraini-ministr-finansiv-sergiy-marchenko-pro-ekonomichni-naslidki-viyni-intervyyu-14032022-4595</p>
<p>Філіпенко, А. (2019). Концептуальний устрій цифрової економіки. <i>Діджиталізація сучасної системи міжнародних економічних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції</i>, 20. (Т. 1). http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3751</p>	<p>Filipenko, A. (2019). Conceptual Structure of the Digital Economy. <i>Digitalization of the Modern System of International Economic Relations: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference</i>, 20. 1. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3751</p>

Хитра, О. Л. (2018). Всебічне забезпечення реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. <i>Scientific Notes of Lviv University of Business and Law</i> , 20, 201-206. Взято з https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/120	Khytra, A. (2018). Comprehensive provision for responding to crisis situations that threaten national security of Ukraine. <i>Scientific Notes of Lviv University of Business and Law</i> , 20, 201-206. Retrieved from https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/120
Хитра, О. Л. (2021). Реалізація заходів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, які здійснюються на основі спроможностей військових формувань та правоохоронних органів. <i>Наукові Записки Львівського університету бізнесу та права</i> , 31, 95-101. https://doi:10.5281/zenodo.6644630	Khytra, A. (2021). Implementation of measures to respond to crisis situations that threaten national security, based on the capabilities of military formations and law enforcement agencies. <i>Scientific Notes of Lviv University of Business and Law</i> , 31, 95-101. https://doi:10.5281/zenodo.6644630
Чистоклетов, Л. Г. (2022). Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. <i>Академічні візії</i> , 12. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/82	Chystokletov, L. (2022). Administrative and Legal Support of Business Entities in the Conditions of Martial Law. <i>Academic Visions</i> , 12. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/82
Шевчук, О. (2021). Сектор безпеки України як об'єкт публічного адміністрування. <i>Адміністративне право і процес</i> , 2, 138-142. https://doi:10.32849/2663-5313/2021.2.25	Shevchuk, A. (2021). Security sector of Ukraine as an object of public administration. <i>Administrative Law and Process</i> , 2, 138-142. https://doi:10.32849/2663-5313/2021.2.25
Ялоха, Т. О., Білан, В. В., & Громадський, Р. А. (2023). Креативні індустрії як драйвери розвитку світової економіки: прогноз ризиків післявоєнної відбудови України. <i>Академічні візії</i> , 16. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/187	Yaloha, T. O., Bilan, V. V., & Hromadskyi, R. A. (2023). Creative Industries as Drivers of Global Economic Development: Risks Forecast of Post-War Reconstruction in Ukraine. <i>Academic Visions</i> , 16. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/187

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може викликати потенційний конфлікт або підозру на упередженість, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримувала прямого фінансування для цього дослідження.

Динник І. Стратегування регіонального розвитку за воєнного стану. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 4-18. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)01](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)01)

*Надійшла редакції 27.04.2023.
Підписано до друку 26.06.2023.
Опубліковано онлайн 05.09.2023.*

DOI: 10.31617/1.2023(150)02
УДК 336.143:330.131.7

ЧУГУНОВ Ігор,
д. е. н., професор,
завідувач кафедри фінансів
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-3612-7236
i.chugunov@knute.edu.ua

МАКОГОН Валентина,
д. е. н., професор,
професор кафедри фінансів
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-2331-8455
v.makohon@knute.edu.ua

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Підвищення якісного рівня бюджетно-податкової політики є стратегічним завданням державних інституцій в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Широкомасштабні воєнні дії на території України та невизначеність у поєднанні зі значним рівнем економічного спаду актуалізують питання розроблення нових підходів до бюджетно-податкового інструментарію, розкриття особливостей реалізації бюджетно-податкової політики, обґрунтування її стратегічних завдань. В основі дослідження покладено гіпотезу, що реалізація пруденційної бюджетно-податкової політики та посилення адаптивності бюджетної архітектури до соціально-економічних процесів забезпечить підґрунтя досягнення макроекономічної стабільності та цілей сталого розвитку в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Використано загальнонаукові та спеціальні методи, засновані на системному вивченні економічних явищ і процесів, а саме: діалектичний, комплексного аналізу, наукового узагальнення, конкретизації, узагальнення теоретичного та практичного матеріалу, вибірки, наукової абстракції, економіко-статистичний. Визначено роль бюджетно-податкової політики як інструменту

CHUGUNOV Igor,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Head at the Department of Finance
State University of Trade
and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3612-7236
i.chugunov@knute.edu.ua

MAKOHON Valentyna,
Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Professor at the Department of Finance
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-2331-8455
v.makohon@knute.edu.ua

BUDGET AND TAX POLICY UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Increasing the quality level of budget and tax policy is a strategic task of state institutions under conditions of limited financial resources. Large-scale military actions on the territory of Ukraine and uncertainty in combination with a significant level of economic recession actualize the issue of developing new approaches to the budget and tax instruments, revealing the peculiarities of the budget and tax policy implementation, substantiating its strategic tasks. The research is based on the hypothesis that the implementation of a prudent budget and tax policy and strengthening the adaptability of budget architecture to social and economic processes will provide the basis for achieving macroeconomic stability and sustainable development goals in conditions of limited financial resources. General scientific and special methods based on the systematic study of economic phenomena and processes were used, such as: dialectical, complex analysis, scientific generalization, concretization, generalization of theoretical and practical material, and sampling, scientific abstraction, economic and statistical. The role of budget and tax policy as a tool for regulating social and economic processes

регулювання соціально-економічних процесів. Розкрито особливості реалізації бюджетно-податкової політики України. Здійснено аналіз та оцінку доходів і видатків Державного бюджету України. Обґрунтовано стратегічні завдання бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Бюджетно-податкова політика є багатограничним інструментом регулювання соціально-економічних процесів, що в умовах посилення невизначеності економічного середовища стикається з перешкодами, які обумовлюють необхідність посилення її інституціоналізації. Широкомасштабні воєнні дії на території України послабили здатність мобілізувати на достатньому рівні власні бюджетні надходження, зумовили суттєве зростання дефіциту державного бюджету та потребу у залученні додаткових фінансових ресурсів. До стратегічних завдань бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів доцільно віднести: удосконалення механізму мобілізації власних доходів бюджету; підвищення ефективності бюджетних видатків; забезпечення балансу між фінансуванням найбільш критичних статей державного бюджету та стимулюванням відновлення економіки.

Ключові слова: бюджетно-податкова політика, бюджетне регулювання, бюджетний механізм, державний бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету.

has been defined. The peculiarities of the implementation of the budget and tax policy of Ukraine have been revealed. An analysis and assessment of revenues and expenditures of the State Budget of Ukraine has been carried out. The strategic objectives of the budget and tax policy in conditions of limited financial resources have been substantiated.

The budget and tax policy is a multifaceted tool for regulating social and economic processes, which, in the conditions of increasing uncertainty of the economic environment, faces obstacles that make it necessary to strengthen its institutionalization. Large-scale military actions on the territory of Ukraine weakened the ability to mobilize own budget revenues at a sufficient level, led to a significant increase in the state budget deficit and the need for additional financial resources, in particular by increasing state borrowing. Among the strategic tasks of the budget and tax policy in the conditions of uncertainty, it is expedient to include: improvement of the mechanism of mobilization of the budget's own revenues; increasing the efficiency of budget expenditures; ensuring a balance between financing the most critical items of the state budget and stimulating the recovery of the economy.

Keywords: budget and tax policy, budget regulation, budget mechanism, government budget, budget revenues, budget expenditures.

JEL Classification: E62, G28, H50, H60.

Вступ.

Підвищення якісного рівня бюджетно-податкової політики є стратегічним завданням державних інституцій в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Важливим є як розроблення нових підходів до реалізації бюджетно-податкової політики, так і посилення її координації з іншими складовими фінансової політики з урахуванням економічних та суспільно-політичних процесів.

Широкомасштабні воєнні дії на території України та невизначеність у поєднанні зі значним рівнем економічного спаду актуалізують питання розроблення нових підходів до бюджетно-податкового інструментарію. Відповідно до Стратегії національної безпеки України та Концепції забезпечення національної системи стійкості до основних напрямів зовнішньо- та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів віднесено запровадження національної системи стійкості, у тому числі у бюджетно-податковій сфері

(Стратегія національної безпеки України, 2020; Концепція забезпечення національної системи стійкості, 2021). Визначено доцільність та важливість застосування системного підходу до оцінки ризиків фінансово-бюджетної безпеки, що сприятиме забезпеченню здатності державних інституцій своєчасно ідентифікувати загрози, мінімізувати їх негативний вплив, ефективно та своєчасно реагувати та швидко відновлюватися після настання кризових ситуацій у фінансово-бюджетній сфері. Зазначене підкреслює важливість оцінки бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів, обґрунтування її стратегічних завдань, що сприятиме належному реагуванню та запобіганню державними інституціями загроз та швидкого післявоєнного відновлення.

Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені вагому увагу приділяють проблемам реалізації бюджетно-податкової політики. Ключові питання реалізації бюджетно-податкової політики з урахуванням економічної циклічності розкрито у працях Ф. Гаймбергера, Ю. Ма, Л. Ль, А. Афонсо, Ф. Карвальо. Визначається, що бюджетно-податкова політика посилює коливання в економіці або протидіє їм (*Heimberger, 2023; Ma, Lv, 2023; Afonso, Carvalho, 2022*). У переважній більшості країн з розвинутою економікою реалізується антициклічна бюджетно-податкова політика, тоді як у країнах з трансформаційною економікою – проциклічна. Водночас, стратегічні плани бюджетно-податкової політики є більш антициклічними, ніж її результати (*Ma, Lv, 2023*). Якісний рівень державного фінансового регулювання пов'язаний із низькою волатильністю бюджетно-податкової політики, проте зростання фінансової нестабільності зумовлює високу волатильність. Разом з цим, вплив економічної нестабільності на реалізацію бюджетно-податкової політики посилюється в умовах експансійних, рецесійних та кризових процесів (*Afonso, Carvalho, 2022*).

Взаємозв'язок бюджетно-податкової із монетарною та борговою політиками розкрито в дослідженнях таких учених, як: І. Лозано-Еспітія, Ф. Аріас-Родрігес, Дж. Боулдер, С. Делей. Обґрунтовано, що монетарна та боргова стратегія – це не просто передбачення рівня інфляції та боргового навантаження, а інструменти, які надають можливість забезпечити динамічну бюджетну збалансованість (*Lozano-Espitia, Fernando, 2022; Bolder, Deeley, 2011*). На думку К. Чечеріта-Вестфаль та П. Ротера, частка державного боргу у ВВП на рівні 90–100% негативно впливає на довгострокове економічне зростання (*Checherita-Westphal, Rother, 2012*). Водночас цей показник для кожної країни буде різним (*Eberhard, Presbitero, 2015*). У дослідженні О. Бандури «Оптимізація монетарної політики та стабілізація циклічної економічної динаміки» встановлено, що вагомою передумовою ефективною фінансовою політики та її складових є можливість швидкої та завчасної

оцінки поточної економічної ситуації та здатність забезпечити взаємозв'язок між діями державних інституцій та впливом цих дій на економічні процеси (Бандура, 2021).

Причинно-наслідкові зв'язки між інструментами бюджетної політики та економічною стійкістю, рівнем розвитку людського капіталу розкрито в працях: Кістерського, В. Онищенко, Ю. Радіонова, Н. Воротіної (Кістерський, 2023; Онищенко, 2023; Радіонов, 2023; Воротіна, 2022). Вчені стверджують, що на сучасному етапі розвитку світової економіки людський капітал відіграє вагомую роль у забезпеченні економічних успіхів. Відновлення країн після настання кризових ситуацій здійснюється не лише завдяки забезпеченню оптимальної архітекtonіки системи державного управління, у тому числі у фінансово-бюджетній сфері, але й підвищенню якісного рівня людського капіталу.

У дослідженні С. Марченка "Стратегічне управління державними фінансами: євроінтеграційний курс, міжнародні тренди, національні особливості" обґрунтовано важливість реалізації стратегічного управління державними фінансами, що надає можливість для забезпечення достатньої фінансової спроможності державних інституцій своєчасно й адекватно реагувати на глобальні виклики та загрози (Марченко, 2022).

Відаючи належне науковим здобуткам учених у сфері формування та реалізації бюджетно-податкової політики, слід відзначити недостатній рівень дослідженості та обґрунтованості вказаних питань саме в умовах обмеженості фінансових ресурсів, посилення невизначеності. Залишається потреба підвищення якісного рівня бюджетно-податкової політики. Широкомасштабні воєнні дії на території України обумовили необхідність розроблення нового та вдосконалення наявного бюджетно-податкового інструментарію. З цією метою розкрито особливості реалізації бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів, обґрунтовано її стратегічні завдання. В основу дослідження покладено гіпотезу, що реалізація пруденційної бюджетно-податкової політики та посилення адаптивності бюджетної архітекtonіки до соціально-економічних процесів забезпечить підґрунтя досягнення макроекономічної стабільності та цілей сталого розвитку в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування та реалізації бюджетно-податкової політики, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, відповідні монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених. Для досягнення окресленої мети використано такі методи: діалектичний, комплексного аналізу, наукового узагальнення – у процесі дослідження праць вітчизняних та

зарубіжних учених з питань формування та реалізації бюджетно-податкової політики, висвітлення її ролі у забезпеченні макроекономічної стабільності та принципів реалізації в умовах обмеженості фінансових ресурсів; вибірки – для висвітлення особливостей реалізації бюджетно-податкової політики України; наукової абстракції – для обґрунтування стратегічних пріоритетів бюджетно-податкової політики України; економіко-статистичний – для оцінки основних бюджетних показників. Структура основної частини дослідження містить три розділи, з яких перший присвячений принципам реалізації бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів. У другому розділі досліджено особливості реалізації бюджетно-податкової політики України, надано аналіз та оцінку доходів та видатків державного бюджету. Третій розділ присвячений обґрунтуванню стратегічних пріоритетів бюджетно-податкової політики України.

1. Принципи реалізації бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

В умовах широкомасштабних військових дій на території України набули важливості питання підвищення ефективності механізмів забезпечення національної стійкості, у тому числі бюджетної, як на державному, так і місцевому рівнях. Бюджетно-податкова політика має реалізовуватися в контексті забезпечення узгодженого функціонування та взаємодії усіх учасників бюджетного процесу, визначення механізму координації такої діяльності, чіткого розподілу дохідних і видаткових повноважень та відповідальності органів державної влади і місцевого самоврядування, формування планів узгоджених дій в умовах запобігання, реагування та подолання наслідків військової агресії проти України.

Доцільним є спрямування бюджетно-податкової політики на забезпечення: фінансової спроможності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх інституційної стійкості; належного рівня фінансування сектора безпеки та оборони, системи охорони здоров'я в умовах посилення рівня навантаження на бюджет; ефективного реагування на неконтрольоване переміщення людей та відповідно забезпечення належного рівня фінансової спроможності відповідних територіальних громад.

Вагому роль відіграють інституційні принципи реалізації бюджетно-податкової політики, оскільки їх розвиток є значущою передумовою забезпечення адаптивності бюджетного інструментарію до соціально-економічних процесів. В основу реалізації бюджетно-податкової політики мають бути покладені такі принципи: *комплексність* – застосування спектра заходів щодо подолання кризових ситуацій у фінансово-бюджетній сфері; налагоджена система *взаємодії державних*

фінансових інституцій – безперервний обмін фінансовою інформацією на всіх стадіях бюджетного процесу; *передбачуваність* – оцінка фіскальних ризиків, своєчасна ідентифікація кризових ситуацій у фінансово-бюджетній сфері; *інституційна спроможність* – розроблення планів дій щодо реагування на загрози у фінансово-бюджетній сфері; *мобільність* – гнучкість механізму державного управління бюджетною безпекою та здатність до оперативного залучення додаткових джерел фінансування бюджетного дефіциту; *адаптивність* – здатність бюджетної системи пристосовуватися до кризових умов і нових обставин у фінансово-бюджетній сфері; *наявність резервів*, що передбачає наявність у бюджетній системі додаткових фінансових спроможностей, а також альтернативної бюджетної стратегії.

На цьому етапі суспільного розвитку в переважній більшості країн з розвинутою економікою розроблено систему ключових індикаторів забезпечення бюджетної стійкості, яка є основою для формування структури державних витрат та визначення порогових значень бюджетних показників. Оптимізація видатків бюджету здійснюється в контексті посилення (послаблення) ролі органів державної влади в регулюванні економічних процесів. Відбувається зміна ліберальної та регулятивної економічних моделей, що відрізняються за ступенем і характером впливу на економіку. Для регуляторної моделі характерна провідна роль органів державної влади в регулюванні виробничих процесів, для ліберальної моделі – ринкових механізмів саморегулювання. В умовах загострення кризових процесів посилюється роль регуляторної моделі. В умовах макроекономічної стабільності та стійкості здійснюється перехід до ліберальної моделі.

Стратегічною метою бюджетно-податкової політики країн-членів ЄС є створення умов для інновацій, зокрема шляхом збільшення державних інвестицій у дослідження та розробки. Однак, якщо зміна приватних інвестицій відбувається з урахуванням економічної циклічності, то зміна бюджетних інвестицій є антициклічною. Водночас відповідно до основних завдань бюджетно-податкової політики в умовах невизначеності доцільно оптимізувати "непродуктивні" видатки та збільшити частку "продуктивних". Зазначене передбачає посилення регуляторної складової бюджетно-податкової політики та розроблення нових підходів до оцінки впливу даної політики на рівень економічного зростання.

2. Особливості реалізації бюджетно-податкової політики України.

Частка видатків Державного бюджету України у ВВП у 2022 р. на 23.99 в. п. більша, ніж за 2018–2021 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Видатки Державного бюджету України у 2018–2022 рр.

Стаття видатків	2018		2019		2020		2021		2022		2019/2018	2020/2019	2021/2020	2022/2021		
	млрд грн	частка видатків (%) у: загальному обсязі	млрд грн	частка видатків (%) у: загальному обсязі	млрд грн	частка видатків (%) у: загальному обсязі	млрд грн	частка видатків (%) у: загальному обсязі	млрд грн	частка видатків (%) у: загальному обсязі					% до попереднього року	
															ВВП	ВВП
Загальнодержавні функції	162.9	16.52	168.2	15.68	163.8	12.72	3.88	206.6	13.86	7.47	4.19	103.25	97.38	126.13	97.77	
Оборона	97.0	9.84	106.6	9.94	120.4	9.35	2.85	127.5	8.56	42.25	23.69	109.90	112.95	105.90	896.39	
Громадський порядок, безпека та судова влада	116.9	11.86	140.2	13.07	157.7	12.24	3.74	174.4	11.70	16.39	9.19	119.93	112.48	110.59	254.19	
Економічна діяльність	63.6	6.45	72.4	6.75	168.9	13.11	4.00	181.0	12.15	3.53	1.98	113.84	233.29	107.16	52.71	
Охорона навколишнього природного середовища	5.2	0.53	6.3	0.59	6.6	0.51	0.16	8.2	0.55	0.17	0.10	121.15	104.76	124.24	57.32	
Житлово-комунальне господарство	0.3	0.03	0.1	0.01	0.9	0.07	0.02	0.2	0.01	0.02	0.01	33.33	900.00	22.22	250.00	
Охорона здоров'я	22.6	2.29	38.6	3.60	124.9	9.70	2.96	170.5	11.44	6.81	3.82	170.80	323.58	136.51	108.09	
Духовний та фізичний розвиток	10.1	1.02	10.0	0.93	9.8	0.76	0.23	16.0	1.07	0.41	0.23	99.01	98.00	163.27	68.75	
Освіта	44.3	4.49	51.7	4.82	52.9	4.11	1.25	63.8	4.28	2.16	1.21	116.70	102.32	120.60	91.69	
Соціальний захист та соціальне забезпечення	163.9	16.63	218.6	20.37	322.7	25.05	7.64	339.3	22.77	15.74	8.83	133.37	147.62	105.14	123.52	
РАЗОМ	985.8	100.00	1072.9	100.00	1288.0	100.00	3051	1490.3	100.00	100.00	52.12	108.84	120.05	115.71	181.53	

Джерело: розраховано авторами на основі даних (Офіційний сайт Міністерства фінансів України; Державний вебпортал бюджету для громадян; Закон України "Про Державний бюджет України на 2022 рік", 2021)

Значну частку в структурі видатків Державного бюджету України становлять видатки на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу (у 2022 р. частка відповідних видатків у ВВП на 26.80 в. п. більша, ніж за 2018–2021 рр.).

Унаслідок зростання видатків (у 2022 р. порівняно з 2021 р. на 81.53 %) та одночасного зменшення рівня податкових надходжень (у 2022 р. порівняно з 2021 р. 14.21 %) посилились ризики фінансової стійкості державного бюджету та значно збільшився дефіцит (18.96 % ВВП). Доцільно відмітити, що рівень централізації державних фінансових ресурсів України є невисоким порівняно з країнами ЄС (Проект Плану відновлення України "Функціонування фінансової системи, її реформування та розвиток", 2022). Водночас, виходячи із зарубіжного досвіду, високі темпи економічного зростання спостерігаються при значно нижчих значеннях частки державних витрат у ВВП. Це підтверджує припущення про те, що довгострокову фіскальну стійкість слід оцінювати на основі аналізу як видаткової частини бюджету, так і дохідної.

У 2022 р. зростання частки доходів Державного бюджету України у ВВП обумовлено зростанням офіційних трансфертів (у 2022 р. частка відповідних надходжень у ВВП на 9.27 в. п. більша, ніж за 2018–2021 рр.) та неподаткових надходжень (у 2022 р. частка відповідних надходжень у ВВП на 2.79 в. п. більша, ніж за 2018–2021 рр.). У структурі дохідної частини Державного бюджету України у 2022 р. більше чверті становила частка офіційних трансфертів, тоді як за 2018–2021 рр. вона у середньому складала 0.12 %; частка неподаткових надходжень – 19.37 %, тоді як за 2018–2021 рр. – 17.44 %. Разом з цим, частка податкових надходжень у 2022 р. помітно зменшилася порівняно з 2018–2021 рр., середнє значення якої на цей період становило 81.45 % (табл.2).

У 2022 р. частка основних бюджетоутворюючих податків у дохідній частині державного бюджету порівняно з 2018–2021 рр. зменшилась на: 1.67 в. п. – податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування; 14.76 в. п. – податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів; 2.30 в. п. – податку та збору на доходи фізичних осіб; 4.12 в. п. – податку та прибуток підприємств; 3.73 в. п. – акцизного податку з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (Державний вебпортал бюджету для громадян).

Незважаючи на значні обсяги надходжень офіційних трансфертів від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ вагома частка дефіциту державного бюджету була профінансована за рахунок емісії. Зазначене зумовило посилення ризиків порушення бюджетної безпеки та пожвавлення інфляційних процесів.

Таблиця 2

Доходи Державного бюджету України у 2018–2022 рр.

Стаття доходів	2018			2019			2020			2021			2022			% до попереднього року			
	млрд грн	частка (%) у:		млрд грн	частка (%) у:		млрд грн	частка (%) у:		млрд грн	частка (%) у:		млрд грн	частка (%) у:		млрд грн	частка (%) у:		
		Загальному обсязі	ВВП		Загальному обсязі	ВВП		Загальному обсязі	ВВП		Загальному обсязі	ВВП		Загальному обсязі	ВВП				
<i>Податкові надходження</i>	753.8	81.22	21.17	799.8	80.12	20.11	851.1	79.10	20.16	1107.1	85.37	20.31	949.8	53.14	19.68	106.10	106.41	130.08	85.79
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	79.1	8.52	2.22	88.9	8.91	2.24	126.5	11.76	3.00	155.8	12.01	2.86	213.9	11.97	4.43	112.39	142.29	123.16	137.29
Податок на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів фізичних осіб	295.4	31.83	8.30	289.8	29.03	7.29	274.1	25.47	6.49	380.7	29.35	6.98	253.1	14.16	5.25	98.10	94.58	138.89	66.48
Податок та збір на доходи підприємств	91.7	9.88	2.58	110.0	11.02	2.77	117.3	10.90	2.78	137.6	10.61	2.52	148.4	8.30	3.08	119.96	106.64	117.31	107.85
Податок та прибуток	96.9	10.44	2.72	107.1	10.73	2.69	108.7	10.10	2.57	147.8	11.40	2.71	117.0	6.55	2.42	110.53	101.49	135.97	79.16
Акцизний податок з вироблених в Україні піддакцизованих товарів (продукції)	71.1	7.66	2.00	69.9	7.00	1.76	80.4	7.47	1.90	82.9	6.39	1.52	60.7	3.40	1.26	98.31	115.02	103.11	73.22
Акцизний податок з ввезених на митну територію України піддакцизованих товарів (продукції)	47.7	5.14	1.34	53.5	5.36	1.35	57.8	5.37	1.37	79.6	6.14	1.46	41.7	2.33	0.86	112.16	108.04	137.72	52.39
<i>Неподаткові надходження</i>	164.7	17.75	4.63	186.7	18.70	4.69	212.9	19.79	5.04	175.4	13.52	3.22	346.3	19.37	7.18	113.36	114.03	82.39	197.43
Доходи від операцій з капіталом	0.7	0.08	0.02	0.2	0.02	0.01	0.8	0.07	0.02	0.3	0.02	0.01	0.6	0.03	0.01	28.57	400.00	37.50	200.00
Офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	1.5	0.16	0.04	1.1	0.11	0.03	1.0	0.09	0.02	1.3	0.10	0.02	481.1	26.92	9.26	73.33	90.91	130.00	37007.69
РАЗОМ	928.1	100.00	26.07	998.3	100.00	25.10	1076.0	100.00	25.49	1296.9	100.00	23.79	1787.4	100.00	37.04	107.56	107.78	120.53	137.82

Джерело: розраховано авторами на основі даних (Офіційний сайт Міністерства фінансів України; Державний вебпортал бюджету для громадян; Закон України "Про Державний бюджет України на 2022 рік", 2021)

3. Стратегічні пріоритети бюджетно-податкової політики України.

Підвищення обґрунтованості бюджетно-податкової політики передбачає посилення її адаптивності до соціально-економічних процесів. Разом з цим, реалізація пруденційної бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів сприятиме підвищенню якісного рівня бюджетної архітекtonіки відповідно до цілей сталого розвитку. В умовах сьогодення бюджетно-податкова політика України спрямована на: забезпечення бюджетної стабільності, стійкості та динамічної збалансованості; підвищення результативності використання бюджетних коштів; розвиток методологічних засад підвищення дієвості механізму управління дефіцитом бюджету та державним боргом у системі фінансового регулювання; запровадження принципів транспарентності суб'єктів податкових відносин.

Результати аналізу доходів та видатків Державного бюджету України в останні роки доводять необхідність оптимізації видаткової частини бюджету, зміни її структури на користь продуктивних. Водночас стратегічним завданням є забезпечення належного рівня фінансування сектору безпеки та оборони. Обмеженість державних фінансових ресурсів потребує розробки дієвої бюджетно-податкової політики з точки зору можливості втілення альтернативних шляхів забезпечення належним чином реалізації конституційних прав і свобод громадян. Доцільним є вдосконалення механізму мобілізації власних доходів бюджету, взаємоузгодження інструментів бюджетного та податкового планування, що сприятиме забезпеченню оптимального балансу між власними і позиковими ресурсами.

Висновки.

Бюджетно-податкова політика є багатогранним інструментом регулювання соціально-економічних процесів, що в умовах посилення невизначеності економічного середовища стикається з перешкодами, які потребують посилення її інституціоналізації. Відповідно реалізація пруденційної бюджетно-податкової політики та посилення адаптивності бюджетної архітекtonіки до соціально-економічних процесів надасть можливість для спрямування розпорядників бюджетних коштів на обґрунтоване визначення цілей і завдань та досягнення конкретних результатів; розробити довгострокові орієнтири бюджетної архітекtonіки, встановити баланс між поточними видатками та фінансуванням капітальних вкладень, що сприятиме досягненню макроекономічної стабільності в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Широкомасштабні воєнні дії на території України послабили здатність мобілізувати на достатньому рівні власні бюджетні надходження, зумовили суттєве зростання дефіциту державного бюджету та

потребу у залученні додаткових фінансових ресурсів. Частка доходів Державного бюджету України без врахування офіційних трансфертів у ВВП в 2022 р. склала 27.78 %, тоді як за 2018–2021 рр. – 25.09 %. Офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ становили 481.1 млрд грн, тоді як найбільший відповідний показник за всю історію розвитку України як незалежної держави складав 5.4 млрд грн (2014 р.).

Визначено, що обґрунтованість бюджетно-податкової політики є вагомою передумовою відновлення економічної рівноваги в Україні. До стратегічних завдань бюджетно-податкової політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів доцільно віднести: удосконалення механізму мобілізації власних доходів бюджету; підвищення ефективності бюджетних видатків; забезпечення балансу між фінансуванням найбільш критичних статей державного бюджету та стимулюванням відновлення економіки. Водночас досягнення поставлених завдань потребує пошуку і обґрунтування нових підходів, які б забезпечили якісний рівень їх реалізації. Зазначені питання будуть розкриті в подальших розвідках. Теоретичні положення та висновки цієї наукової праці мають практичне значення для підвищення якісного рівня бюджетно-податкової політики, дієвості управління державними фінансами, спрямованого на забезпечення сталого економічного зростання. Положення наукового дослідження можуть використовуватись фахівцями у сфері формування та реалізації бюджетно-податкової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

<p>Afonso, A. & Carvalho, F. (2022). Time-varying cyclicity of fiscal policy: The case of the Euro area. <i>The North American Journal of Economics and Finance</i>. Vol. 62. 101778. https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101778</p>	<p>Afonso, A. & Carvalho, F. (2022). Time-varying cyclicity of fiscal policy: The case of the Euro area. <i>The North American Journal of Economics and Finance</i>. Vol. 62. 101778. https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101778</p>
<p>Bolder, J. & Deeley, S. (2011). The Canadian Debt-Strategy Model: an Overview of the Principal Elements, Bank of Canada. Discussion Paper 2011-3. 82. https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2011/05/dp11-3.pdf</p>	<p>Bolder, J. & Deeley, S. (2011). The Canadian Debt-Strategy Model: an Overview of the Principal Elements, Bank of Canada. Discussion Paper 2011-3. 82. https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2011/05/dp11-3.pdf</p>
<p>Checherita-Westphal, C. & Rother, P. (2012). The impact of high government debt on economic growth and its channels: An empirical investigation for the euro area. <i>European Economic Review</i>, 1392-1405.</p>	<p>Checherita-Westphal, C. & Rother, P. (2012). The impact of high government debt on economic growth and its channels: An empirical investigation for the euro area. <i>European Economic Review</i>, 1392-1405.</p>
<p>Eberhard, M. & Presbitero, A. (2015). Public debt and growth: Heterogeneity and non-linearity. <i>Journal of International Economics</i>, 97, 45-58.</p>	<p>Eberhard, M. & Presbitero, A. (2015). Public debt and growth: Heterogeneity and non-linearity. <i>Journal of International Economics</i>, 97, 45-58.</p>

Heimberger, P. (2023). The cyclical behaviour of fiscal policy: A meta-analysis. <i>Economic Modelling</i> . Vol. 123, 106259. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106259	Heimberger, P. (2023). The cyclical behaviour of fiscal policy: A meta-analysis. <i>Economic Modelling</i> . Vol. 123, 106259. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106259
Lozano-Espitia, I. & Fernando, Arias-Rodríguez (2022). The Relationship between Fiscal and Monetary Policies in Colombia: An Empirical Exploration of the Credit Channel. <i>Latin American Journal of Central Banking</i> . Vol. 3 100072. https://doi.org/10.1016/j.latab.2022.100072	Lozano-Espitia, I. & Fernando, Arias-Rodríguez (2022). The Relationship between Fiscal and Monetary Policies in Colombia: An Empirical Exploration of the Credit Channel. <i>Latin American Journal of Central Banking</i> . Vol.3, 100072. https://doi.org/10.1016/j.latab.2022.100072
Ma, Y. & Lv, L. (2023). Financial development, financial instability, and fiscal policy volatility: International evidence. <i>The North American Journal of Economics and Finance</i> . Vol. 64, 101873. https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101873	Ma, Y. & Lv, L. (2023). Financial development, financial instability, and fiscal policy volatility: International evidence. <i>The North American Journal of Economics and Finance</i> . Vol. 64, 101873. https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101873
Бандура О. В. Оптимізація монетарної політики та стабілізація циклічної економічної динаміки. <i>Економіка і прогнозування</i> . 2021. № 4. С. 102-124.	Bandura, O. V. (2021). Optimization of monetary policy and stabilization of cyclical economic dynamics. <i>Economics and forecasting</i> , 4, 102-124.
Воротіна Н. В. (). Особливості правового регулювання бюджетних відносин в Україні в умовах воєнного стану. <i>Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України</i> . 2022. № 2. С. 31-39.	Vorotina, N. V. (2022). Peculiarities of legal regulation of budgetary relations in Ukraine under martial law. <i>Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine</i> , 2, 31-39.
Державний вебпортал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua	State budget web portal for citizens. https://openbudget.gov.ua
Закон України "Про Державний бюджет України на 2022 рік" № 1928-IX. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text	Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2022" (2021). № 1928-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text
Кістерський Л. Л. Стратегічні принципи повсякденного відновлення України. <i>Економіка України</i> . 2023. № 2. С. 3-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2023_2_3	Kisterskyi, L. L. (2023). Strategic principles of post-war recovery of Ukraine]. <i>Ukraine economy</i> , 2, 3-16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2023_2_3
Марченко С. М. Стратегічне правління державними фінансами: євроінтеграційний курс, міжнародні тренди, національні особливості. <i>Фінанси України</i> . 2022. № 1. С. 7-26.	Marchenko, S. M. (2022). Strategic management of state finances: European integration course, international trends, national peculiarities. <i>Finances of Ukraine</i> , 1, 7-26.
Онищенко В. П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. <i>Економіка України</i> . 2023. № 1. С. 3-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2023_1_3	Onyshchenko, V. P. (2023). Human and social capital of Ukraine in the period of its post-war recovery. <i>Ukraine economy</i> , 1, 3-19. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2023_1_3
Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk	Official site of the Ministry of Finance of Ukraine. https://www.mof.gov.ua/uk
Проект Плану відновлення України "Функціонування фінансової системи, її реформування та розвиток" (2022). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf	Project of the Recovery Plan of Ukraine "Functioning of the financial system, its reform and development" (2022). https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf

Радіонов Ю. Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. <i>Економіка України</i> . 2023. № 1. С. 20-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2023_1_4	Radionov, Yu. D. (2023). Management of the state's financial resources under martial law. <i>Ukraine economy</i> , 1. 20-43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2023_1_4
Указ Президента України "Концепція забезпечення національної системи стійкості" 2021. № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181	Decree of the President of Ukraine «The concept of ensuring the national stability system» (2021). No. 479/2021 https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181
Указ Президента України "Стратегія національної безпеки України". 2020. № 392. (). URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037	Decree of the President of Ukraine "National Security Strategy of Ukraine" (2020). No. 392. https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження. Внесок авторів є рівнозначним.

Чугунов І., Макогон В. Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 19-31. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)02](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)02)

*Надійшла до редакції 10.04.2023.
Прийнято до друку 20.04.2023.
Публікація онлайн 05.09.2023.*

DOI: 10.31617/1.2023(150)03
УДК 314.053.9:330.34

НЕПИТАЛЮК Антон,
доктор філософії з економіки,
старший викладач кафедри економіки та
міжнародних відносин Вінницького
торгівельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, Україна

ORCID: 0000-0002-7890-3889
a.nepytaliuk@vtei.edu.ua

ДЕМОГРАФІЧНЕ СТАРІННЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Проблема змін у демографічній структурі, зокрема в контексті старіння, дає змогу розробити методологічні засади соціально-демографічної політики розвитку, що обумовлює її актуальність. Висунуто гіпотезу щодо існування певної стохастичної залежності між соціально-демографічними індикаторами, структурними елементами публічних видатків та інвестиціями у фізичний капітал, на основі якої можна розробляти програми заходів економічної політики. Для підтвердження гіпотези використано низку прийомів, зокрема теоретичне узагальнення емпіричного досвіду, статистики (групування, ранжування, аналіз рядів динаміки) тощо. Гіпотеза перевірена регресійною залежністю. Інформаційна база – статистика Світового Банку. Вивчено соціодемографічні та макроекономічні характеристики низки країн Центральної, Східної Європи і Балтії, які в 1990-х роках докорінно переглянули свої економічні доктрини і здійснили комплекс ринкових перетворень. В інтервалі 1960–2020 рр. оцінено загальну демографічну динаміку, визначено основні тренди демографічних змін. Висвітлено проблему трансформації вікової композиції населення країн вибірки у 1990–2020 рр., з'ясовано характер взаємовпливу вікової структури і макроекономічних характеристик. Виявлено взаємозалежності між демографічним навантаженням старшою віковою стратою і середніми темпами приросту реального ВВП на душу населення. На основі регресійного аналізу одержано

NEPYTALIUK Anton,
Doctor of Philosophy in Economics,
Senior Lecturer at the Department of Economic and
International Relations
Vinnytsia Institute of Trade
and Economics of State University
of Trade and Economics
Soborna St., 87, Vinnytsia, 21050, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7890-3889
a.nepytaliuk@vtei.edu.ua

DEMOGRAPHIC AGING AND ECONOMIC GROWTH

The scientific issues related to the demographic structure fluctuations, particularly in the aging population context, are extremely relevant. Their profound study allows to set certain socio-demographic development policy's methodological provisions. The hypothesis that there is a particular stochastic dependence between the socio-demographic indicators, the public expenditures' elements and the investments in physical capital has been proposed. Considering that, the macroeconomic policy programs could be developed. A plethora of techniques to confirm our hypothesis, in particular, the theoretical generalization of empirical experience, statistics methods and techniques (grouping, ranking, analysis of dynamic series, etc.) were applied. The initial hypothesis was tested by the regression. The information base of the study was the statistics of the World Bank. Both socio-demographic and macroeconomic characteristics of a number of Central, Eastern European and Baltic states – the countries that fundamentally revised economic doctrines and carried out a complex of market transformations in the 1990s – were examined. Over the 1960–2020 period, the demographic dynamics were assessed, while the main demographic changes trends were determined. Regarding the 1990–2020 period, the age composition transformation's problem in the sample was highlighted. The nature of the mutual interdependences between the age structure and the macroeconomic characteristics were clarified. The interconnections between the old-age dependency ratio and the average real GDP per capita growth rate multiple nature have been

адекватну модель, проте лише макро-економічний контролер – валові інвестиції у фізичний капітал – статистично значимо позитивно впливали впродовж всього аналізованого інтервалу. Негативний вплив демографічного навантаження на економічну динаміку має бути еліміновано програмами охорони здоров'я та підвищення ступеня активного залучення осіб старшої вікової страти до процесів суспільного виробництва. Щодо працездатної страти слід реалізувати заходи культивуації інтелектуального капіталу. При цьому концепт демографічної стійкості слід імплементувати до системи макроекономічного регулювання розвитку.

Ключові слова: економічне зростання, демографічна стійкість, вікова структура населення, старіння населення, суспільний добробут.

highlighted. The obtained regression model is adequate. However, only the macroeconomic controller – gross capital formation – has been statistically significant and influenced economic development positively throughout the entire interval. Certain health care programs aimed to increase the elderly population active involvement in the social production should eliminate the old-age dependency ratio negative impact on the macroeconomic dynamics. The intellectual capital cultivation measures should be implemented regarding the working-age population. The demographic sustainability concept should be entered into the system of macroeconomic regulation.

Keywords: economic growth, demographic sustainability, population age structure, aging, public welfare.

JEL Classification: H41, H51, I31, J14, O11.

Вступ.

Стійке економічне зростання є стратегічною метою функціонування всіх національних господарств. Оскільки людський капітал, носієм та уособленням якого є працездатна частина населення, – важлива складова виробничої функції, економічна політика розвитку не мислиться без блоку соціально-демографічних заходів. Композиція останніх і визначається, і виступає інституційним механізмом досягнення стану демографічної стійкості. Вікова структура населення детермінує потенціал його участі в процесі суспільного відтворення. Оскільки темпи зростання старшої вікової страти (65+) населення суттєво випереджають динаміку інших його страт, в перспективі це може відбитися на продуктивній спроможності глобальної економіки та вже зараз змушує модифікувати фіскальну політику, оновлювати методичні підходи до побудови систем соціального страхування, пенсійного забезпечення тощо. Тому проблематика оцінювання впливу змін у віковій структурі населення на динаміку суспільного виробництва і добробуту є надзвичайно актуальною.

Неоднакова реальна і потенційна господарська активність, середні схильності до споживання й заощадження, а отже, і продуктивність різних вікових страт суспільства потребує вироблення універсальних підходів до корекції комплексу заходів державної економічної політики, зокрема в частині соціального забезпечення. Формування принципів такої політики має відбуватися згідно із загальноцивілізаційними трендами та з урахуванням кращих практик, у т. ч. досвіду національних економік, що здійснили в 1990-х роках перехід від директивного планування до вільного ринку.

Проблематика демографічних дивідендів, взаємозв'язку соціальної політики і економічного зростання є важливим елементом наукового дискурсу. Комплекс питань модифікації економічної політики залежно від змін у демографічній структурі є об'єктом інтересу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Н. Йошіно, Ч. Кім та П. Сайрайванебуд (2019) дослідили (з 1950-х років до сьогодні) й спрогнозували (до 2100 р.) вплив старіння населення на параметри бюджетно-податкової політики у країнах Групи двадцяти, визначивши, що суттєві вікові зміни призвели до масштабних фіскальних дисбалансів, які могли б бути частково еліміновані раціональною економічною політикою. Науковим колективом під керівництвом А. Хеллетта (2019) досліджено систему фіскального регулювання в умовах демографічних змін, визначено необхідність їх раціональної корекції з позицій максимізації добробуту і використання прийомів ризик-менеджменту. М. Ахмад і Р. Хан (2019) розглянули сукупний вплив ефектів демографічного переходу й динаміки людського капіталу на економічне зростання із використанням методики панельного аналізу, визнавши таку залежність статистично значимою в часовому інтервалі 1960–2014 рр. для вибірки 67 країн, що розвиваються. Р. Лазутка, А. Юшка і Є. Навіке (2018) дослідили множинні взаємозалежності факторів праці та капіталу в неоліберальній економічній моделі на прикладі національної економіки Литви, пояснивши причини зростання останньої за умов несприятливих демографічних змін. Х. Хімено (2019) висвітлив макроекономічні прояви демографічних і технологічних змін, зокрема щодо розподілу отримуваних суспільством доходів між сукупними споживанням та заощадженнями. У монографії У. Сандерсона та С. Щербова (2019) представлено принципово новий спосіб вимірювання демографічного старіння: поріг старості пропонується визначати не лише хронологічним віком, але й з урахуванням очікуваної тривалості життя, когнітивного й фізичного здоров'я. Авторським колективом під керівництвом академіка Е. Лібанової (2020) вивчено феномен політики активації в контексті інтенсифікації інвестицій у людський капітал, оцінено потенційні ризики імплементації вказаної політики, враховуючи досвід емерджентних економік. У циклі наших публікацій, присвячених проблемі демографічної стійкості, запропоновано дефініцію останньої, визначено її роль в забезпеченні стійкого економічного зростання (С. Козловський, М. Пасічний, Р. Лавров, Н. Іванюта, А. Непиталюк, 2020; М. Пасічний, А. Непиталюк, 2021; А. Непиталюк, 2018).

Метою статті є визначення характеру впливу демографічного старіння населення і супутніх змін на динаміку економічного розвитку держави.

Теоретичною та методологічною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань композиційної структури заходів соціально-демографічної політики та особливостей демографічної динаміки в країнах з розвинутою та емерджентною економікою.

Інформаційною базою є статистика Світового Банку. Враховуючи інерційність демографічних змін, для аналізу взято часовий інтервал 1960–2020 рр. Вибірка містить країни Балтії, Центральної та Східної Європи, що зазнали в 1990-х роках докорінних економічних трансформацій, а пізніше доєдналися до Європейського Союзу (далі – ЄС) або декларували свій зовнішній курс на входження у нього. До вибірки увійшли: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Україна, Хорватія і Чехія. Для періоду 1960–1991 рр. проаналізовано чисельність населення Естонської, Латвійської, Литовської, Української і Молдавської Радянських Соціалістичних Республік (на той час – у складі СРСР), Чеської та Словацької Соціалістичних Республік (на той час – у складі Чехословацької Соціалістичної, пізніше – Чеської та Словацької Федеративної Республіки), Соціалістичних Республік Словенія та Хорватія (на той час – у складі Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія). Економічно активним визначено населення віком від 15 до 64 років, враховано можливість здійснення трудової діяльності особами віком 65 років і старше.

Теоретичне узагальнення використано для систематизації чинників впливу на соціодемографічний і економічний розвиток держав. Методи статистичного аналізу (групування, вивчення рядів динаміки, визначення стохастичних взаємозалежностей) застосовано при дослідженні особливостей демографічної динаміки.

Зроблено методологічне припущення про існування певної архітектоники заходів публічного регулювання, що у раціональному поєднанні з самоорганізацією і саморегуляцією економічних суб'єктів іманентно здатна забезпечити наближення до стану демографічної стійкості, оптимальних рівнів демографічного навантаження та розподілу доходів економічно активного населення. При дослідженні впливу соціодемографічних чинників на рівень економічного розвитку ми виходили із запропонованого у зазначених наших публікаціях нашого авторського концепту демографічної стійкості, що може бути частково описаний логіко-математичною моделлю (1):

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{IAP}{EAP} = Ddr \rightarrow opt (min), \\ \frac{AIE_{pc}}{AI_{pc}} = Idr \rightarrow opt (min), \end{array} \right. \quad (1)$$

де Ddr – демографічне навантаження (*demographic dependency ratio*);

IAP – чисельність економічно неактивного населення (*economically inactive population*);

EAP – чисельність економічно активного населення (*economically active population*);

I_{dr} – розподіл доходів економічно активного населення (*income dependency ratio*);

AIE_{pc} – середній індивідуальний дохід, що витрачається економічно активною особою на утримання економічно неактивного населення (*average amount of per capita income spent on economically inactive population*);

AI_{pc} – середній дохід економічно активної особи (*average per capita income*).

Для досягнення поставленої мети досліджено загальні зміни чисельності населення країн вибірки, проаналізовано його динаміку за працездатними та непрацездатними віковими групами. Основну увагу приділено зростанню частки вікової страти старшого непрацездатного населення і заходам державної політики, спрямованій на оптимізацію соціально-економічних наслідків вказаного явища.

Вихідна гіпотеза дослідження полягає в тому, що існує певна стохастична залежність темпів економічного зростання (річний темп приросту реального ВВП на душу населення, *real GDP per capita annual growth rate, $GDP_{pc_{gr}}$*) від:

- частки населення працездатного віку 15–64 років у загальній структурі (*working age population's share, WAP*);
- демографічного навантаження особами старшого віку (*elderly demographic dependency ratio, EDdr*);
- частки публічних видатків на охорону здоров'я у загальній структурі видатків бюджету (*domestic general government health expenditures' share, GHE*).

Макроекономічним контролером моделі виступає індикатор валового накопичення капіталу (*gross capital formation, GCF*), що відображає інвестиційну активність (всі види інвестицій, крім інвестицій у людський капітал).

Висунуто припущення, що така залежність описується моделлю (2):

$$GDP_{pc_{gr}} = A + \alpha_1 \cdot WAP + \alpha_2 \cdot EDdr + \alpha_3 \cdot GHE + \alpha_4 \cdot GCF + \varepsilon, \quad (2)$$

де A – константа;

$\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ – коефіцієнти рівняння регресії;

ε – статистична помилка.

Очікуваний результат дослідження: верифікована стохастична залежність, що може бути використана при розробленні заходів соціально-демографічної і макроекономічної політики.

1. Соціально-демографічна динаміка країн вибірки у 1960–2020 рр.: досвід компаративного аналізу.

Демографічну динаміку країн Балтії, Центральної та Східної Європи впродовж 1960–2020 рр. слід вивчати з урахуванням двох часових інтервалів: 1960–1990 і 1991–2020 рр. Оскільки всі країни в

першому інтервалі належали до т. з. "соціалістичного табору" в умовах загострення і фіналізації першої холодної війни, більшість аспектів суспільної, економічної, а часом і демографічної онтології детермінувалися панівною ідеологією, централізованими процесами відтворення (в частині виробництва і розподілу). Екстенсивний, орієнтований на ресурси СРСР – регіонального гегемона – тип розвитку обумовлював і специфічну демографічну динаміку, що з 10-річним кроком представлена на *рис. 1*.

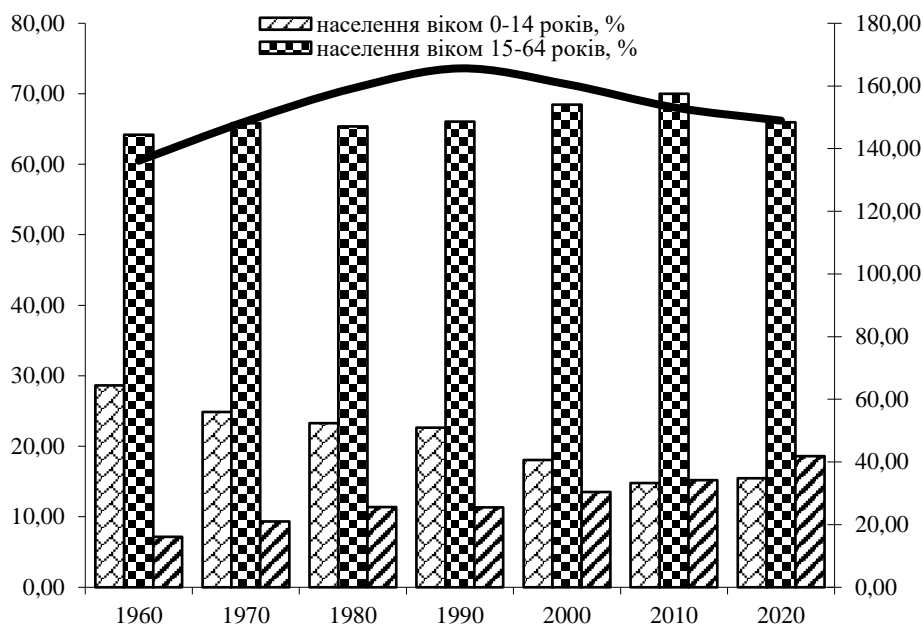

Рис. 1. Чисельність та структура населення країн Балтії, Центральної та Східної Європи у 1960–2020 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку.

Сумарно населення країн Балтії, Центральної та Східної Європи зросло в 1.22 раза з 136.11 млн у 1960 р. до 165.60 млн у 1990 р. Причому частка працездатного населення віком 15–64 роки у структурі змінилася незначно (на 1.83 в. п.) з 64.21 % у 1960 р. до 65.94 % у 2020 р. Подібні трансформації супроводжувалися скороченням частки населення молодшої вікової страти з 28.61 % на початку періоду до 15.48 % у кінці (на 13.13 в. п.). На тлі поступово спадаючої фертильності, що є загальною тенденцією для розвинених держав, спостерігалось збільшення очікуваної тривалості життя при народженні, що знайшло відбиток у відчутному зростанні частки старшої вікової страти з 7.17 % у 1960 р. до 11.31 % – у 1990 р. (на 4.14 в. п.) і 18.58 % – у 2020 р. (на 11.41 в. п.).

При збереженні загального демографічного навантаження (0.56 непрацездатних осіб будь-якої вікової страти на 1 працездатну в 1960 р.; 0.51 особа – в 1990 р.; 0.52 особи – у 2020 р.; мінімальне значення за період – 0.43 особи в 2010 р.), специфічні показники (навантаження населенням молодше і старше працездатного віку) в той

же час змінилися критично. Якщо частка населення старшого віку зросла з 7.17 % у 1960 р. до 18.58 % у 2020 р., то структурна частка осіб віком до 14 років скоротилася з 28.61 % до 15.48 %.

Особливості розподілу фінансових ресурсів населенням старшого віку в стратегічному розрізі заощадження/споживання, а також вартість медичного догляду для різних вікових страт мають враховуватися при формуванні соціальної політики. Чисельність населення регіону досягла свого піку в 1990 р., а подальше її скорочення зумовлено переважно двома соціально-політичними явищами: розпадом СРСР та історично обумовленою міграцією частини наявного населення; інтеграційними процесами в Європі, децентралізаційними трендами, "голосуванням ногами" за Ч. Тібу (1956) в контексті фіскальних юрисдикцій.

Середня очікувана тривалість життя при народженні у вибірці відчутно зросла з 67.87 років у 1960 р. до 75.80 років у 2020 р., сягнувши максимуму за період – 76.60 років – у 2019 р. Скорочення в межах 0.80 років у 2020 р. могло бути спричинене глобальною пандемією *COVID-19*, жертвами якої стала велика кількість осіб старшого віку. Доцільно розглянути феномен старіння детальніше. Зростання середньої тривалості життя обумовлює збільшення демографічного навантаження непрацездатними особами старшого віку.

2. Старіння населення в країнах вибірки: очікування і практика.

Дані щодо змін середньої очікуваної тривалості життя в країнах Балтії, Центральної та Східної Європи в 1990–2020 рр. (із п'ятирічним кроком) представлено у *табл. 1*. В більшості держав спостерігалось поступове зростання індикатора, причому всюди, крім Молдови та України, середній показник перевищував 70 років. Найбільше зростання показника за період – 8.90 в. п. – з 69.5 до 78.3 років спостерігалось в Естонії на фоні суттєвого скорочення смертності дорослого населення та помірної фертильності.

Найнижчий показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні у 1960–2020 рр. спостерігався у Молдові – 62.00 років у 1960 р.; в цій же країні у 1990–2020 рр. показник у середньому становив 68.92 років, що на 4.07 роки менше за середнє значення за вибіркою. Найбільше зростання індикатора відбулося у Словенії; якщо в 1960 р. він становив 68.98 років і був на рівні України та Болгарії (68.30 та 69.25 років), то в 2019 р., напередодні глобальної пандемії *COVID-19*, зафіксовано рекордне для вибірки значення 81.53 роки, що відповідає групі найрозвиненіших країн світу. Варто зазначити, що в Словенії (разом із Грецією, Італією та Люксембургом) один із найнижчих в ЄС ефективний вік виходу на пенсію – близько 62 років, тобто середня тривалість життя після виходу на пенсію наближається до 20 років. Очевидно, це свідчить про зростання якості життя (отже, і рівня

добробуту) в країні, але має супроводжуватися відповідними імпліцитними компенсаторами, здатними пом'якшити критичні зміни в пропорціях перерозподільних процесів. Ургентності набувають заходи політики щодо соціальної інклюзії осіб старшого віку, подовження економічної активності індивідів.

Таблиця 1

Середня очікувана тривалість життя при народженні в країнах Балтії, Центральної та Східної Європи у 1990–2020 рр., років

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	1990–2020
Болгарія	71.64	71.05	71.66	72.56	73.51	74.61	73.61	72.66
Естонія	69.48	67.54	70.42	72.57	75.43	77.59	78.35	73.05
Латвія	69.27	66.39	70.31	71.36	73.48	74.48	75.39	71.53
Литва	71.16	69.01	72.02	71.25	73.27	74.32	74.93	72.28
Молдова	67.64	66.87	67.01	67.82	69.62	71.48	72.01	68.92
Польща	70.89	71.89	73.75	75.00	76.25	77.45	76.60	74.55
Румунія	69.74	69.46	71.16	71.91	73.46	74.91	74.35	72.14
Словаччина	70.93	72.25	73.05	73.90	75.11	76.56	76.87	74.10
Словенія	73.20	73.96	75.41	77.61	79.42	80.78	80.53	77.27
Угорщина	69.32	69.79	71.25	72.65	74.21	75.57	75.62	72.63
Україна	70.10	66.74	67.68	67.96	70.27	71.19	71.19	69.30
Хорватія	72.17	72.08	72.81	75.24	76.48	77.28	77.72	74.83
Чехія	71.38	73.07	74.97	75.92	77.42	78.58	78.23	75.65
Середнє значення	70.53	70.01	71.65	72.75	74.46	75.75	75.80	72.99

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку.

У табл. 2 представлено динаміку страт населення молодшого і старшого віку, що, за методикою Міжнародної організації праці, традиційно не включається до працездатного. Можна констатувати принципові зміни в композиційній структурі демографічного навантаження. При збереженні країнами вибірки впродовж періоду практично незмінного значення середньої частки працездатного населення відбувся зсув у бік зростання демографічного навантаження старшою віковою стратою.

Чисельність населення віком 65 років і старше у вибірці стійко зростала впродовж періоду, що зафіксовано і у країнах з відносно невисокими подушними доходами, зокрема в Україні та Молдові. Якщо для України, Латвії та Болгарії чисельність населення старшої вікової страти в 2020 р. зроста порівняно з 1990 р. менше ніж на 30 в. п. (в Україні – на 20.25 %), то для Словенії, поряд з феноменальним збільшенням середньої очікуваної тривалості життя при народженні, спостерігалось подвоєння досліджуваного індикатора. В середньому за

період старша вікова страта в структурі населення зросла на 51.79 в. п., а молодша – скоротилася на 38.48 в. п., що знайшло певне відбиття і у загальній продуктивній та споживчій спроможності відповідних національних економік.

Таблиця 2

Зміни у віковій структурі населення країн Балтії, Центральної та Східної Європи у 1995– 2020 рр.

Країна	Темп приросту окремих вікових страт відносно 1990 р., %											
	Особи віком до 14 років включно						Особи віком 65 років і старше					
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Болгарія	-15.13	-27.88	-41.21	-43.73	-42.24	-42.62	10.80	18.30	15.95	16.66	25.38	29.88
Естонія	-14.91	-29.44	-41.01	-42.12	-39.04	-36.99	6.78	14.65	24.04	27.51	35.30	48.01
Латвія	-9.81	-26.02	-42.49	-48.28	-47.76	-45.35	7.82	12.21	19.34	20.57	22.05	24.31
Литва	-5.36	-15.95	-33.21	-45.19	-49.19	-48.16	10.87	21.00	32.03	32.98	34.93	43.25
Молдова	-5.25	-17.26	-35.48	-42.98	-45.99	-49.77	8.04	11.89	16.44	17.93	15.70	32.98
Польща	-7.09	-21.84	-33.78	-39.53	-41.10	-39.76	11.41	21.31	31.61	35.16	57.58	87.28
Румунія	-14.42	-24.29	-39.10	-42.03	-44.16	-45.76	13.22	26.51	34.49	31.40	39.25	53.40
Словаччина	-9.19	-21.04	-32.82	-38.55	-38.49	-36.89	6.03	12.17	15.27	23.76	40.45	68.05
Словенія	-12.50	-24.26	-32.53	-30.80	-26.91	-23.17	15.05	32.00	45.87	60.80	74.83	105.07
Угорщина	-11.79	-18.86	-26.09	-29.83	-32.84	-33.66	5.51	10.42	12.85	15.27	23.17	40.82
Україна	-7.12	-23.60	-37.48	-41.19	-37.45	-35.95	12.07	9.10	20.31	15.83	13.74	20.25
Хорватія	-9.87	-18.13	-28.28	-29.84	-35.35	-37.74	14.33	25.77	34.43	36.40	46.29	55.55
Чехія	-13.54	-24.39	-32.46	-33.03	-28.44	-24.33	4.18	8.03	9.44	23.43	44.84	64.46
Середнє значення	-10.46	-22.53	-35.07	-39.01	-39.15	-38.47	9.70	17.18	24.01	27.51	36.42	51.79

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку.

У 2020 р. лише в Словенії та Чеській Республіці частка населення молодше 15 років скоротилася менше ніж на 25 %, тоді як середнє скорочення відповідної страти за вибіркою становило 38.47 %. Найбільше скоротилася частка цієї вікової групи у Молдові (49.77 %) і Литві (48.16 %). Серед субгрупи країн Балтії спостерігається суттєвий розмах варіації, адже поряд із надмірним скороченням вікової страти молодше 15 років у Литві, цей показник для Естонії становив 36.99 %. Варто наголосити, що при дослідженні індикатора слід враховувати не лише природні (народжуваність/смертність), а також і механічні (імміграція/еміграція) рухи населення. В останньому випадку ключову роль

відіграють й інституційні традиції, зокрема в частині національних неформальних правил щодо складу й чисельності сім'ї, а також система професійних компетентностей мігрантів.

П. Самуельсон (1954) сформулював неоднозначну т. з. "теорему серендипності" (Serendipity Theorem), згідно з якою стійке економічне зростання детермінується суто комбінацією оптимальної фіскальної децентралізації і відповідним природним приростом населення. Однак у ґрунтовному коментарі А. Дірдорфф (1976) переконливо довів, що таке твердження є дискусійним, оскільки часто неможливо оцінити оптимальний рівень демографічного приросту, що буде здатний гарантувати максимізацію індивідуальної корисності економічного агента, який повною мірою репрезентує суспільство. Слід припустити, що зміни вікової структури населення країн вибірки підтверджують цю теорему.

Старіння видається чинником, що визначає дизайн продуктивної і редистрибутивної фаз суспільного відтворення, тож доцільним є вивчення його взаємозв'язку з макродинамікою.

3. Макроекономічна динаміка країн вибірки в контексті її взаємозв'язку зі старінням населення.

Найбільший інтерес у контексті феномену старіння населення становить "постколоніальний" часовий відрізок, коли досліджувані країни здобули незалежність, перестали бути сателітами СРСР, активно залучаючись до євроінтеграційних процесів. Проаналізовано 1996–2020 рр., оскільки для окремих країн відсутні більш ранні індикатори. Цей інтервал також не однорідний за характером макродинаміки, а ділиться Великою рецесією 2007–2009 рр. приблизно навпіл, тому запропоновано розглядати окремо 1996–2008 і 2009–2020 рр.

З урахуванням всього інтервалу лідерські позиції за темпами економічного зростання стійко утримували країни Балтії (у середньому від 4.39 % у Естонії до 5.26 % у Литві), характеризуючись водночас високим демографічним навантаженням старшими особами: від 24.75 % у Литві до 26.16 % у Латвії. За середнім рівнем демографічного навантаження вони поступалися лише Хорватії (26.23 %) та Болгарії (27.03 %) (рис. 2).

Водночас Молдова, охарактеризована найнижчою середньою очікуваною тривалістю життя при народженні, логічно відмічена й найнижчим показником демографічного навантаження особами старшого віку – 14.28 %. За коротшими інтервалами ситуація різниться. Для країн Балтії характерне значно вище середнє економічне зростання (від 6.82 % у Естонії до 7.68 % у Латвії) при відчутно нижчому показнику демографічного навантаження (від 21.91 % у Литві до 23.30 % у Латвії). Уже в 1996–2008 рр. спостерігався серйозний (3.46 в. п.) розрив у демографічному навантаженні в Словаччині і Чехії, що поглибився до

6.28 в. п. у 2009–2020 рр. При цьому Словаччина наприкінці періоду аналізу виявилася чи не "наймолодшою" країною вибірки, поступаючись лише Молдові з індикатором на рівні 14.54 %.

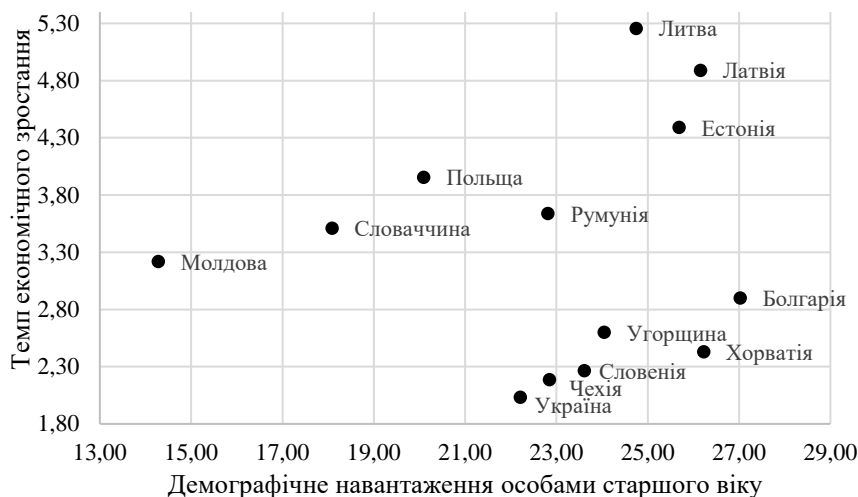

Рис. 2. Динаміка ВВП на душу населення та демографічного навантаження старшою віковою стратою в країнах Балтії, Центральної та Східної Європи у 1996–2020 рр., %

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку.

Для формування рекомендацій щодо композиції заходів соціально-демографічної політики доцільно здійснити регресійний аналіз впливу демографічних чинників на рівень суспільного добробуту.

4. Регресійний аналіз впливу окремих соціодемографічних чинників на суспільний добробут.

Перелік аналізованих показників наведено в методології. Обчислення виконано із застосуванням аналітичного пакета *MS Excel*, використано метод найменших квадратів (*ordinary least squares, OLS*). У зв'язку з браком інформації за окремими країнами вибірки період аналізу обмежено 2000–2020 рр. (*OLS1*) із розбиттям на інтервали 2000–2010 (*OLS2*) та 2011–2020 рр. (*OLS3*). Підсумкову статистику надано в *табл. 3*.

Слід врахувати, що в країнах вибірки різняться пенсійний вік, а в державах з вищим рівнем добробуту, внаслідок особливостей композиційної структури систем меддогляду та соціального страхування, досягається стан, коли старші особи тривалий час зберігають працездатність і, попри досягнення пенсійного віку, продовжують активно долучатися до процесів суспільного виробництва. У *табл. 4* представлено результати регресійного аналізу країн вибірки.

Таблиця 3

Підсумкова статистика соціально-демографічних та макроекономічних факторів впливу на суспільний добробут у вибірці країн Балтії, Центральної та Східної Європи у 2000–2020 рр.

Показник	Період	Кількість спостережень	Середнє значення	Стандартне відхилення	Max	Min
Річний темп приросту реального ВВП на душу населення, %	2000–2020	273	3.52	4.46	13.00	-14.76
	2000–2010	143	4.43	5.15	13.00	-14.76
	2011–2020	130	2.51	3.28	9.07	-9.44
Частка працездатного населення (15–64 роки) у загальній структурі, %	2000–2020	273	68.32	2.28	74.20	62.88
	2000–2010	143	69.10	1.58	73.34	66.05
	2011–2020	130	67.47	2.61	74.20	62.88
Демографічне навантаження особами старшого віку (65+ років), %	2000–2020	273	23.71	4.72	33.62	13.43
	2000–2010	143	21.63	3.49	26.84	13.83
	2011–2020	130	26.00	4.86	33.62	13.43
Публічні видатки на охорону здоров'я, % у зведеному бюджеті	2000–2020	273	11.16	1.87	17.06	6.78
	2000–2010	143	10.86	1.80	15.25	6.78
	2011–2020	130	11.49	1.91	17.06	6.94
Валові інвестиції, % ВВП	2000–2020	273	24.53	4.97	41.56	8.93
	2000–2010	143	26.44	5.37	41.56	12.66
	2011–2020	130	22.42	3.44	31.33	8.93

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку.

Таблиця 4

Регресійний аналіз впливу соціально-демографічних та макроекономічних чинників на рівень суспільного добробуту в країнах Балтії, Центральної та Східної Європи у 2000–2020 рр.

Змінні	Період		
	OLS1	OLS2	OLS3
Частка працездатного населення (15–64 роки) у загальній структурі, %	-0.751* (0.240)	-1.038* (0.350)	0.431 (0.635)
Демографічне навантаження особами старшого віку (65+ років), %	-0.424* (0.116)	-0.532* (0.155)	0.176 (0.341)
Публічні видатки на охорону здоров'я, % видатків зведеного бюджету	-0.285** (0.132)	-0.315 (0.230)	-0.205 (0.156)
Валові інвестиції, % ВВП	0.348* (0.051)	0.417* (0.076)	0.287* (0.088)
Нормований R^2	0.185	0.183	0.058
Кількість спостережень	273	143	130

Примітка: в дужках подано стандартні похибки;

* – довірчий інтервал 1 %;

** – довірчий інтервал 5 %.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку

Зростання страти працездатного населення у загальній структурі виявилось негативно пов'язаним з індикатором суспільного добробуту. Вочевидь, це – наслідок специфіки методології, оскільки оцінювалася виключно кількість працездатного населення, а не якість людського капіталу, що пов'язані стохастично. Погоджуючись з академіком Е. Лібановою (2020), вважаємо на мікрорівні доцільною імплементацію політики активації, спрямованої на розвиток загальних і спеціальних компетентностей індивіда з метою суттєвого підвищення якості людського капіталу. З позиції публічного регулювання для цього мають бути створені інституційні рамки максимального сприяння. Водночас для ефективної участі працездатного населення в процесах суспільного виробництва доцільною є адекватна фіскальна політика. Відносно низький рівень доходів суспільства при неправильній композиції редистрибутивних процесів критично поглиблює економічну нерівність, що стимулює відтік працездатного населення. Погоджуємося з ідеєю доцільності перегляду філософії податкового компоненту фіскальної політики щодо перерозподілу навантаження між податками на працю та капітал (М. Пасічний, 2017). Однак зміни не повинні підривати принципи стабільності та прогнозованості відповідної системи.

Вплив публічних видатків на систему охорони здоров'я згідно з побудованою моделлю доволі неоднозначний, статистично значимий лише для всього інтервалу, не значимий у контексті субінтервалів. До моделі включені виключно публічні видатки, що в країнах вибірки поєднуються з приватними затратами (здійснюваними з різним ступенем раціональності) та специфічною архітектонікою систем медичного страхування та обслуговування. Забезпечити позитивний вплив цього індикатора на пропорції суспільного виробництва можна шляхом ранжування пріоритетів бюджетної видаткової політики у сфері медицини й охорони здоров'я, формування нової культури надання і споживання відповідних послуг, реалізації комплексних програм і стратегій профілактики захворювань та зміцнення здоров'я.

Макроекономічний контролер (валові інвестиції) – єдиний фактор моделі, що в усіх аналізованих інтервалах характеризувався позитивним впливом на динаміку суспільного виробництва: при збільшенні цього індикатора на 1 % результативний показник зростав на 0.348 % (0.417 % у 2000–2010 і 0.287 % у 2011–2020 рр.). Загалом у вікселіанській продуктивній функції (модель Кобба–Дугласа) допускається субститутарність інвестицій у два компоненти капіталу: людський і фізичний. Раціональна макроекономічна і соціально-демографічна політика має спиратися на оптимальне поєднання програм розвитку обох вказаних компонентів з пріоритетом формування найвищої форми першого із названих – капіталу інтелектуального.

Висновки.

Попри існування когнітивного упередження, що демографічна структура суспільства є визначальною у забезпеченні стійкого економічного зростання, взаємовплив цих параметрів видається досить контрверсійним. В інтервалі 1960–2020 рр. зафіксовано хвилеподібну динаміку загальної кількості населення країн вибірки із піком 165.60 млн осіб у 1990 р. Всі країни вибірки в інтервалі 1991–2020 рр. характеризувалися скороченням народжуваності (на тлі статистично значущого зростання середньої очікуваної тривалості життя) і градуальним підвищенням демонавантаження особами старшої вікової страти. Виявлено негативну залежність між зростанням вказаного виду демографічного навантаження і частки працездатного населення, з одного боку, та темпами економічного зростання, з іншого.

Однак зростання частки працездатного населення на 1 % супроводжувалося скороченням результативного показника моделі на 0.751 %. Вказаний парадоксальний факт може бути еліміновано через: реалізацією програм заходів щодо сприяння розвитку людського інтелектуального капіталу; вдосконалення системи охорони здоров'я, на основі чого можна забезпечити повнішу, якіснішу і тривалішу участь населення у процесах суспільного виробництва. Виявлену негативну залежність між темпами економічного розвитку та часткою видатків на охорону здоров'я у загальній структурі публічних видатків можна пояснити недосконалістю архітектоники медично-оздоровчої сфери. Структура таких видатків має бути скоригована, до моделі можна включити також динаміку приватних витрат домогосподарств на лікування і рекреацію. Позитивний статистично значимий вплив валових інвестицій у фізичний капітал свідчить про необхідність поєднання відповідних процесів із заходами щодо розвитку капіталу людського. Перспективною в контексті забезпечення економічного зростання видається інтеграція концепту демографічної стійкості до системи макро-економічного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

Ahmad, M., & Khan, R. E. A. (2019). Does demographic transition with human capital dynamics matter for economic growth ? A dynamic panel data approach to GMM. <i>Social Indicators Research</i> , 142, 753-772. https://doi.org/10.1007/s11205-018-1928-x	Ahmad, M., & Khan, R. E. A. (2019). Does demographic transition with human capital dynamics matter for economic growth ? A dynamic panel data approach to GMM. <i>Social Indicators Research</i> , 142, 753-772. https://doi.org/10.1007/s11205-018-1928-x
Deardorff, A. V. (1976). The optimum growth rate for population: comment. <i>International Economic Review</i> , 17(2), 510-515. https://doi.org/10.2307/2525721	Deardorff, A. V. (1976). The optimum growth rate for population: comment. <i>International Economic Review</i> , 17(2), 510-515. https://doi.org/10.2307/2525721
Hallett, A. H., Hougaard Jensen, S. E., Sveinsson, T. S., & Vieira, F. (2019). Sustainable Fiscal Strategies under Changing Demographics. <i>European Journal of Political Economy</i> , 57, 34-52. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.07.003	Hallett, A. H., Hougaard Jensen, S. E., Sveinsson, T. S., & Vieira, F. (2019). Sustainable Fiscal Strategies under Changing Demographics. <i>European Journal of Political Economy</i> , 57, 34-52. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.07.003
Jimeno, J. F. (2019). Fewer babies and more robots: economic growth in a new era of demographic and technological changes. <i>SERIEs</i> , 10(2), 93-114. https://doi.org/10.1007/s13209-019-0190-z	Jimeno, J. F. (2019). Fewer babies and more robots: economic growth in a new era of demographic and technological changes. <i>SERIEs</i> , 10(2), 93-114. https://doi.org/10.1007/s13209-019-0190-z

Kozlovskiy, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivaniuta, N., & Nepytyaliuk, A. (2020). An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries. <i>Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe</i> , 23(3), 45-67. https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.27	Kozlovskiy, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivaniuta, N., Nepytyaliuk, A. (2020). An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries. <i>Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe</i> , 23(3), 45-67. https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.27
Lazutka, R., Juška, A., & Navickė, J. (2018). Labour and capital under a neoliberal economic model: Economic growth and demographic crisis in Lithuania. <i>Europe-Asia Studies</i> , 70(9), 1433-1449. https://doi.org/10.1080/09668136.2018.1525339 .	Lazutka, R., Juška, A., & Navickė, J. (2018). Labour and capital under a neoliberal economic model: Economic growth and demographic crisis in Lithuania. <i>Europe-Asia Studies</i> , 70(9), 1433-1449. https://doi.org/10.1080/09668136.2018.1525339
Libanova, E. M., Makarova, O. V., & Sarioglu, V. G. (2020). Activation Policy as an Investment in Human Capital : Theory and Practice. <i>Science and Innovation</i> , 16, 52-62. https://doi.org/10.15407/scine16.05.052	Libanova, E. M., Makarova, O. V., & Sarioglu, V. G. (2020). Activation Policy as an Investment in Human Capital : Theory and Practice. <i>Science and Innovation</i> , 16, 52-62. https://doi.org/10.15407/scine16.05.052
Nepytyaliuk A. (2018). Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology. <i>Herald of Kyiv National University of Trade and Economics</i> , 6, 51-66. http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2018(122)05	Nepytyaliuk, A. (2018). Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology. <i>Herald of Kyiv National University of Trade and Economics</i> , 6, 51-66. http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2018(122)05
Pasichnyi, M. (2017). Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. <i>Problems and perspectives in management</i> , 15(3), 316-322. http://doi.org/10.21511/ppm.15(3-2).2017.01	Pasichnyi, M. (2017). Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. <i>Problems and perspectives in management</i> , 15(3), 316-322. http://doi.org/10.21511/ppm.15(3-2).2017.01
Pasichnyi, M., Nepytyaliuk, A. (2021). The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. <i>Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development</i> , 16(1), 219–229. https://doi.org/10.35784/pe.2021.1.24 .	Pasichnyi, M., & Nepytyaliuk, A. (2021). The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. <i>Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development</i> , 16(1), 219-229. https://doi.org/10.35784/pe.2021.1.24
Retirement Systems in the European Union. URL : https://www.robert-schuman.eu/en/dossiers-pedagogiques/connaître-europe/systemes-de-retraites.pdf	Retirement Systems in the European Union. URL : https://www.robert-schuman.eu/en/dossiers-pedagogiques/connaître-europe/systemes-de-retraites.pdf
Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. <i>Review of Economics and Statistics</i> , 36 (4), 387-389. https://doi.org/10.2307/2525721	Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. <i>Review of Economics and Statistics</i> , 36 (4), 387-389. https://doi.org/10.2307/2525721
Sanderson, W. C., Scherbov, S. (2019). <i>Prospective longevity: A new vision of population aging</i> . Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press.	Sanderson, W. C., Scherbov, S. (2019). <i>Prospective longevity: A new vision of population aging</i> . Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press. [in English].
Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. <i>The Journal of Political Economy</i> , 64(5), 416-424. https://www.jstor.org/stable/1826343	Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. <i>The Journal of Political Economy</i> , 64(5), 416-424. https://www.jstor.org/stable/1826343
World Bank Open Data. https://data.worldbank.org	World Bank Open Data. https://data.worldbank.org (accessed 30.05.2023).
Yoshino, N., Kim, C. J., & Sirivunnabood, P. (2019). Aging population and its impacts on fiscal sustainability. <i>Aging Societies : Policies and Perspectives</i> . Tokyo, Japan : Asian Development Bank Institute. URL : https://www.adb.org/sites/default/files/publication/543006/adbi-aging-societies-policies-and-perspectives.pdf	Yoshino, N., Kim, C. J., & Sirivunnabood, P. (2019). Aging population and its impacts on fiscal sustainability. <i>Aging Societies : Policies and Perspectives</i> . Tokyo, Japan : Asian Development Bank Institute. https://www.adb.org/sites/default/files/publication/543006/adbi-aging-societies-policies-and-perspectives.pdf

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка пов'язана з видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Непиталюк А. Демографічне старіння та економічне зростання. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 32-46. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)03](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)03)

Надійшла до редакції 07.06.2023.

Підписано до друку 03.07.2023.

Опубліковано онлайн 05.09.2023.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

DOI: 10.31617/1.2023(150)04
УДК 004.45:330.341.1

НОВІКОВА Наталя,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри
публічного управління та адміністрування
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-5219-9494
n.l.novikova@knute.edu.ua

ДЬЯЧЕНКО Ольга,
к. е. н., доцент, доцент кафедри
публічного управління та адміністрування
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-2012-8496
o.diachenko@knute.edu.ua

ГОНЧАРЕНКО Олена,
к. е. н., доцент кафедри
Міжнародного менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0003-2563-810X
o.v.goncharenko@knute.edu.ua

ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ ЯК ДРАЙВЕР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Розвиток диджитал-технологій сприяв поширенню цифрових платформ у різних видах економічної діяльності. Цифрові платформи та платформні екосистеми, що формуються ними, трансформують цілі галузі та види соціально-економічної активності, стають драйверами економічного зростання, інновацій та конкуренції. Метою статті є визначення ролі цифрових платформ у розвитку економіки в умовах цифровізації. Використано методи порівняльного та економіко-статистичного

NOVIKOVA Natalia,
Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Head of the Department of Public Administration
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5219-9494
n.l.novikova@knute.edu.ua

DIACHENKO Olha,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Public Administration
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-2012-8496
o.diachenko@knute.edu.ua

HONCHARENKO Olena,
PhD in Economics,
Associate Professor of the Department
of International Management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2563-810X
o.v.goncharenko@knute.edu.ua

DIGITAL PLATFORMS AS A DRIVER OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The development of digital technologies has contributed to the spread of digital platforms in various types of economic activity. Digital platforms and platform ecosystems formed by them are transforming entire industries and types of social and economic activities, becoming drivers of economic growth, innovation and competition. The aim of the research is to determine the role of digital platforms in the development of the economy in the conditions of digitalization. Comparative methods, economic and statistical

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

аналізу, узагальнення та синтезу. На основі теоретико-економічного аналізу досліджено феномен цифрових платформ в економіці. Встановлено, що цифрові платформи є найбільшими агрегаторами даних та бенефіціарами цифрової економіки, а цифрові дані – ключовим ресурсом, що приводить до створення вартості. Їхня взаємодія суттєво впливає на отримання доданої вартості та її величину. Наведена класифікація цифрових платформ надає комплексне уявлення про масштаби їхнього впливу на розвиток економіки в умовах цифровізації. З'ясовано, що успішна експансія платформних компаній та трансформація економіки здебільшого забезпечуються мережевим ефектом. Цифрові платформи дають змогу користувачам активно використовувати можливості диджитал-економіки, підвищуючи ефективність бізнес-процесів, забезпечуючи механізми взаємодії, створюючи нові способи створення вартості. За результатами економіко-статистичного аналізу рівня розвитку економіки в різних країнах світу встановлено, що зростання економіки безпосередньо залежить від рівня її цифровізації: країни-лідери за розмірами економіки мають розвинений цифровий сектор, впроваджують цифрові технології у більшість видів економічної діяльності. Саме тому існує економічний розрив між "цифровими" країнами та країнами, де цифровізація впроваджена недостатньо.

Ключові слова: цифрова платформа, онлайн-платформа, цифровізація, цифрова економіка, платформна бізнес-модель.

analysis, generalization and synthesis were used. The phenomenon of digital platforms in the economy based on theoretical and economic analysis was examined in the research. Digital platforms have been identified as the largest data aggregators and beneficiaries of the digital economy, and digital data is a key resource that leads to value creation. Their interaction has a significant impact on obtaining added value and its value. The given classification of digital platforms provides a comprehensive idea of the scale of their influence on the development of the economy in the conditions of digitalization. It was found that the successful expansion of platform companies and the transformation of the economy are mostly provided by the network effect. Digital platforms allow users to use actively the opportunities of the digital economy, increasing the efficiency of business processes, providing interaction mechanisms, shaping new ways of value creation. According to the results of the economic and statistical analysis of the economic development level in different countries of the world, it has been established that the growth of the economy directly depends on the level of its digitalization: the leading countries in terms of the size of the economy have a developed digital sector, and implement digital technologies in most types of economic activity. That is why there is an economic gap between "digital" countries and countries where digitalization is not sufficiently implemented.

Keywords: digital platform, online platform, digitalization, digital economy, platform business model.

JEL Classification: 011, 033, 057.

Вступ.

Цифрові платформи (ЦП) є однією з рушійних сил впровадження цифрових технологій у всі сфери економіки, переводячи їх у новий формат, за їх допомогою скорочуються транзакційні витрати та залучаються нові користувачі завдяки мережевому ефекту. ЦП дають змогу не тільки обмінюватися інформацією, товарами та соціальним контентом, а й створювати нові послуги, бізнес-моделі та ринки. Поєднуючи різних учасників, які зацікавлені в обміні інформацією у формі даних, вони становлять складну бізнес-екосистему, сприяючи створенню нових послуг, керуванню даними та інноваційними бізнес-процесами. Масштабування цифрових екосистем вимагатиме від ЦП забезпечення швидкості, а також об'єднання даних із підключених продуктів, активів, осіб і процесів.

Завдяки цифровізації конкурентне середовище ЦП останніми роками суттєво змінилося, а їх важливість та актуальність зросла. Нові форми цифрової взаємодії та обміну інформацією сприяли появі інноваційних та проривних бізнес-моделей на основі платформ. Активне використання ЦП для організації економічної та соціальної діяльності сприяло підвищенню інтересу до досліджень на цю тему та привернуло увагу до їх економічної значущості.

Особливостям функціонування ЦП присвячено дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, підходи до визначення ЦП та механізми еволюції різних їх типів розглянуто у статті *Asadullah, Faik, & Kankanhalli (2018)*. Тенденції розвитку ЦП у світовій економіці, напрями та інструменти стимулювання їх розвитку проаналізовано у праці *Чорна & Петленко (2019)*. Значення ЦП для економічного та соціального розвитку, структуру ЦП, їх класифікацію та способи монетизації висвітлено у працях *Bonina et al., 2021; Gawer, (2022); Артџомова, 2019; Дубель, 2021; Колешня, 2021; Січкаренко, 2018)*. Сутність, характеристику та приклади екосистем цифрових платформ, фактори та способи трансформації бізнесу цифровими платформами в умовах формування цифрової економіки наведено у дослідженні *Семеног (2019)*. Зміст, структуру цифрових технологічних платформ, особливості їх формування розкрито *Щеглюк (2019)*. Мережеві ефекти від функціонування цифрових платформ докладно описано у праці *Alstynе, Parker & Choudary (2016)*. Фази цифрової трансформації бізнес-моделей, типологізацію ЦП, ознаки та переваги платформних моделей бізнесу наведено у дослідженні *Юрченко, Чернишова & Стойка (2022)*. У працях *А. Герасименко та Н. Мазаракі* проаналізовано економічні передумови цифрової економіки, визначено особливості її розвитку, розглянуто законодавчу базу у сфері конкуренції у цій частині, наголошено на необхідності перегляду регулятивних підходів до цифрових ринків (*Gerasymenko & Mazaraki, 2022; Gerasymenko & Mazaraki, 2023*).

Метою статті є визначення ролі цифрових платформ у розвитку економіки в умовах цифровізації. В основу дослідження покладено гіпотезу, що платформізація економічних процесів стає рушійною силою примноження доданої вартості у нових та гібридних бізнес-моделях диджитал-економіки, стаючи драйвером економічного зростання. Гіпотезу перевірено з використанням методів порівняльного аналізу, узагальнення та синтезу для систематизації підходів до класифікації та типологізації ЦП, визначення відмінностей типових цифрових платформ та способів їх монетизації. Застосування економіко-статистичного аналізу дало змогу визначити рівень впливу ЦП на економічний розвиток.

Інформаційною базою дослідження є публікації українських та зарубіжних науковців, аналітичні огляди міжнародних та національних

організацій, що присвячені аналізу функціонування ЦП у сучасній економіці.

У першому розділі статті розглянуто підходи до визначення ЦП, їх ключові характеристики, визначено відмінні риси платформної бізнес-моделі від традиційної. У другому – наведено основні типи ЦП та систематизовано підходи до їх класифікації. Третій – присвячено монетизації ЦП. У останньому, четвертому розділі проаналізовано вплив ЦП на розвиток як світової економіки, так і економіки України.

1. Особливості функціонування цифрових платформ.

У науковій літературі є два підходи до визначення цифрових платформ: технічна та екосистемна. За технічного визначення, ЦП розглядають з точки зору динаміки між їхніми основними функціями, можливостями та ресурсами, що пропонують такі сторонні учасники, як розробники додатків. З погляду екосистеми, платформа розглядається як комерційна мережа або ринок, що дає змогу здійснювати транзакції товарів та послуг між окремими групами (наприклад, продавцями та покупцями) (*Asadullah, Faik & Kankanhalli, 2018*).

Дж. Паркер визначає платформу як "...бізнес, що ґрунтується на створенні цінностей шляхом взаємодії між зовнішніми виробниками і споживачами. Він забезпечує відкриту інфраструктуру для учасників взаємодії та встановлює для них інституційні "правила гри", певні «регуляторні режими». Основне завдання платформи – об'єднувати користувачів і полегшувати обмін продуктами або соціальною валютою між ними, сприяючи створенню цінності для всіх учасників" (*Parker, Alstyne & Choudary, 2016*).

Організація економічного співробітництва та розвитку визначає цифрову (онлайн) платформу як "цифровий сервіс, що сприяє взаємодії між двома чи більше різними, але взаємозалежними групами користувачів (юридичними чи фізичними особами), які взаємодіють між собою через інтернет" (*OECD, 2019*).

Особливістю функціонування платформи є використання ресурсів її користувачів замість власних – мережева модель створення цінності (наприклад, *Airbnb* використовує для створення цінності не власний, а сторонній житловий фонд, на відміну від мережі *Hilton*).

Перехід до мережевої моделі створення цінності передбачає (Український інститут майбутнього, 2018):

- використання сторонніх ресурсів замість власних;
- акцент на зовнішніх комунікаціях між користувачами цифрової платформи замість якості внутрішніх бізнес-процесів;
- створення цінності для всієї цифрової екосистеми, а не для окремих споживачів.

Відмінними рисами платформної бізнес-моделі є (ILO, 2021):

- мережевий ефект: для забезпечення та розвитку своєї діяльності платформам необхідно залучати достатню кількість користувачів (як клієнтів, так і працівників). Кожен додатковий користувач платформи створює користь для інших учасників, що в результаті призводить до прояву так званого мережевого ефекту, від якого залежить успіх платформи;

- створення вартості завдяки збиранню і монетизації даних. Платформи безперервно збирають і аналізують дані, виводячи господарську діяльність на рівень, недоступний для традиційного бізнесу. Оскільки індивідуальні дані мають незначну цінність або не мають її взагалі, цінність виникає після того, як дані збираються у великих обсягах і обробляються для отримання інформації та прийняття рішень на їх основі окремими особами, компаніями, урядами та іншими організаціями. Саме здатність ЦП агрегувати, обробляти, зберігати, аналізувати дані дає їм змогу генерувати цінність, створюючи вартість у цифровій економіці;

- алгоритмічний менеджмент: за допомогою алгоритмів ЦП досягають ефективного зв'язку між працівниками та клієнтами. Основними складовими такої алгоритмічної сполучуваності є рейтинги, відгуки клієнтів, рівень кваліфікації працівників, відмова від послуг та приймання робіт. Завдяки алгоритмам здійснюється контроль за працівниками, відстеження та оцінювання їхньої роботи, організація робочих процесів;

- мінімум основних фондів: робота ЦП, як правило, не пов'язана з великими інвестиціями в основні фонди, виробничі, складські приміщення, персонал. Натомість вони вкладаються в хмарну інфраструктуру, а їх діяльність залежить від кваліфікації, ідей та матеріальних ресурсів користувачів (клієнтів і працівників), що надає можливість швидкого зростання за невеликих затрат;

- венчурне фінансування: основним джерелом фінансування ЦП є фонди венчурного капіталу. Так, платформи, що займаються перевезеннями, під час освоєння нових ринків використовують венчурний капітал для залучення клієнтів бонусами. Це дає їм змогу швидко розширювати свою діяльність, але як тільки кількість користувачів сягає необхідного рівня, вони скорочують бонуси, а то й збільшують розміри зборів із водіїв;

- стратегії ціноутворення: для посилення мережевого ефекту залучення користувачів, які, в свою чергу, залучають нових користувачів, створюючи мережевий ефект і додану вартість, ЦП використовують різні механізми ціноутворення (наприклад, динамічне ціноутворення, абонентські передплати, бонуси, призи, винагороди, надання додаткових переваг);

- принципи управління платформами: щоб скористатися послугами платформи, користувачам доводиться приймати умови, на яких вона надає послуги. Зазвичай ці умови визначаються платформою в односторонньому порядку й охоплюють такі аспекти, як ексклюзивність, приймання/відмова від послуг, деактивація облікових записів, порядок вирішення спорів і використання даних. Це дає змогу платформам контролювати дії працівників, а також регулювати можливість контактів клієнтів і компаній з працівниками.

ЦП є основою не тільки для розвитку електронної торгівлі, але й комунікацій у сфері виробництва та споживання товарів і послуг, функціонування різних онлайн-спільнот. Відмінною рисою онлайн-платформ є можливість практично необмеженого накопичення користувачів та постійного додавання нових ІТ-рішень.

Платформа як організаційне рішення дає змогу отримувати дохід з комунікаційних відносин, зробити їх чинником виробництва.

Ключовими характеристиками ЦП є (Український інститут майбутнього, 2018):

- мережева структура, мережевий ефект;
- ресурсотворення ($1+1=3$);
- внутрішня валюта, токенизація;
- прийняття рішень за принципом «win-win-win-win» (виграють усі учасники процесу – виробник, продавець, покупець, власник цифрової платформи);
- *digital twin* – функціонування одночасно у двох економічних форматах (віртуальний та аналоговий);
- платформа масштабування – інтернет;
- капіталізація даних (дані – ресурс).

2. Класифікація цифрових платформ.

Платформи створюються та розвиваються з урахуванням функціональних можливостей, сфери охоплення (на рівні компаній, галузей, економіки загалом), географічної спрямованості (глобальні, національні, регіональні).

Розрізняють *мережеві платформи*, у яких працівники виконують завдання в режимі онлайн (наприклад, мікропослуги, змагальне програмування) та *локалізовані* – завдання виконуються очно в певних місцях (наприклад, перевезення, кур'єрська доставка, послуги з догляду, прибирання).

Основні типи цифрових платформ, що використовують у світовій практиці (OECD, 2019):

- *інструментальна* цифрова платформа ґрунтується на програмному або апаратно-програмному комплексі (продукті), що призначені для створення прикладних рішень з використанням типових функцій та

інтерфейсів для обробки інформації та із застосуванням наскрізних технологій роботи з даними;

- *інфраструктурна* цифрова платформа базується на взаємодії учасників інформаційного ринку, метою яких є прискорення виходу на ринок і надання споживачам рішень для автоматизації своєї діяльності (ІТ-послуг);

- *бізнес-модель*, представлена як *прикладна* цифрова платформа, дає змогу алгоритмічно обмінюватися цінностями між великою кількістю незалежних учасників ринку шляхом проведення операцій у єдиному інформаційному середовищі, що приводить до зниження трансакційних витрат через використання цифрових технологій і змін у системі розподілу праці.

У табл. 1 наведено відмінності типових ЦП на основі зазначених характеристик.

Таблиця 1

Відмінності типових цифрових платформ

Показник	Тип цифрових платформ		
	інструментальна	інфраструктурна	прикладна
Основний вид діяльності	Розроблення програмних продуктів та апаратних рішень	Надання ІТ-сервісів	Обмін комерційною інформацією, товарами
Результат діяльності	Програмний продукт, апаратне рішення	Інформація, необхідна для прийняття рішення	Угоди, трансакції, обмін товарами та послугами
Учасники	Розробники платформи, розробники рішень	Постачальники інформації, оператор платформи, розробник платформи, розробники та користувачі ІТ-сервісів	Суб'єкти економічної діяльності: постачальники товарів/ послуг, виробничих ресурсів, користувачі, оператор платформи
Рівень оброблення інформації	Технологічні операції з оброблення інформації	Інформація для прийняття рішення	Оброблення інформації про прийняття рішення
Основні одержувачі вигод	Розробники програмного рішення	Замовники ІТ-сервісу	Кінцевий споживач, який вирішує своє бізнес-завдання
Приклади	<i>Java, SAP, HANA, iOS, Intelx86, Bitrix</i>	<i>General Electric Prediz, ESRI, ArcGIS</i>	<i>Uber, AirBnB, Aliexpress, Booking, Telegram, Facebook</i>

Джерело: Січкаренко, 2018.

Класифікація цифрових платформ ускладнюється через те, що зараз більшість з них одночасно поєднують ознаки декількох типів. У науковій літературі є декілька підходів до класифікації ЦП відповідно до функцій, що вони виконують. Виділяють чотири типи ЦП за ознакою створення цінності (*табл. 2*).

Типи цифрових платформ за ознакою створення цінності

Тип платформи	Характеристика	Приклади
Трансакційна	Функціонує як канал (посередник), що полегшує обмін або операції між користувачами. Створює "цифрові" умови для взаємодії між продавцями та покупцями.	<i>Uber, eBay, Amazon Marketplace, MercadoLibre</i>
Інноваційна	Є фундаментом, на якому інші фірми (вільно організовані в інноваційну екосистему) розробляють додаткові технології, продукти чи послуги. Власниками таких платформ є транснаціональні компанії з великими мережами сторонніх розробників. Основою є проривні цифрові технології. На цих платформах перебуває значна кількість інноваторів, які перебувають у різних країнах та формують "інноваційну екосистему платформи".	<i>Microsoft, Intel, Oracle, Sap and Salesforce, iOS, Google Android, Linux</i>
Інтегрована (гібридна)	Є одночасно платформою трансакцій та інноваційною платформою. Поєднує аспекти трансакційних платформ (сприяючи двостороннім ринкам) та інтегрованих платформ (керують великими мережами сторонніх розробників). Інтегровані платформи, хоч і нечисленні, але стали домінуючими. Трансакційні та інноваційні платформи прагнуть стати інтегрованими	<i>Amazon, Apple, Google, Microsoft, Alibaba, XiaoMi, Facebook</i>
Інвестиційна	Включає компанії, які розробляють стратегію портфеля платформи. Холдингові компанії, які управляють портфелем компаній-платформ, представлені холдинговою компанією та/або інвестором платформи	<i>SoftBank (Японія), Booking Holdings (США), Rocket Internet (Німеччина)</i>

Джерело: Evans & Gawer, 2016; Артџомова, 2019; Колот & Герасименко, 2020.

Ключовий чинник, що стимулює розвиток цифрової платформи, пов'язаний із "мережевими ефектами" – вигодами, які отримують користувачі платформи від приєднання до неї додаткових користувачів (Alstynе, Parker, & Choudary, 2016). У платформах беруть участь два або більше партнерів: ними можуть бути, наприклад, туристи та провайдер туристичних послуг (Airbnb); рекламодавці та споживачі (Facebook); продавці, покупці, платіжні системи та постачальники логістичних послуг (Alibaba). Отже, крім прямих мережових ефектів, платформи мають і опосередковані мережові ефекти, де розширення ринку для однієї групи користувачів збільшує додану вартість для іншої. Наявність мережових ефектів є стимулом для швидкого зростання платформ, оскільки додаткові користувачі роблять платформи привабливішими. Мережові ефекти також можуть генерувати "ефекти блокування" – учасники частіше залишаються на платформі, а не переходять на конкуруючі платформи, що може створювати проблеми для органів державної влади з погляду забезпечення конкурентоспроможності ринків.

Деякі ЦП надають різні продукти й послуги "безкоштовно", проте ці трансакції все ж створюють цінність для власників платформи, оскільки користувачі та споживачі надають їм свої персональні дані (місце розташування, вподобання, особиста поведінка). Вартість створюється після того, як дані перетворюються на цифровий інтелект

і монетизуються за допомогою комерційного використання. Поведінка ЦП залежать від того, як вони монетизують дані для отримання доходу.

За сферою діяльності виділяють п'ять типів ЦП (*Chung, 2018; EU4Digital, 2020; Srnicek, 2017; Greengard, 2010*):

рекламні платформи здебільшого покладаються на доходи від реклами (наприклад, *Facebook* і *Google*). Ці платформи мають сильний стимул для вилучення і зберігання персональних даних, що є ключовими для їхніх цільових рекламних компаній. Особливістю цієї бізнес-моделі є спори щодо конфіденційності;

платформи електронної комерції пропонують онлайн-ринки з нижчими операційними витратами для покупців і продавців (*Amazon, Alibaba* і *eBay*). Цифрові ринки часто отримують дохід, стягуючи комісію за кожну операцію. Кожен ринок встановлює свою комісію, і вона значно варіюється (*Apple*, наприклад, стягувала 30 % комісії з кожного продавця). Ці платформи також можуть використовувати дані, які надають покупці та продавці, щоб пропонувати якісніші послуги;

продуктові платформи націлені на те, щоб традиційний товар перетворити на орендований сервіс (*Rolls Royce, Zipcar*). Так, *Mobike* стандартну покупку велосипеда перетворила на сервіс з оренди велосипедів. Зі зростанням "інтернету речей" цей тип платформ стає популярнішим;

промислові платформи об'єднують технологічні будівельні блоки та промислові додатки, створюючи взаємодію, економлячи на трансакційних витратах, забезпечуючи створення нових цифрових послуг та бізнес-моделей (*General Electric, Siemens*). Такі платформи зазвичай спеціалізуються на певних секторах;

хмарні платформи надають як послугу різні апаратні засоби, програмне забезпечення та розробки, необхідні в економіці, що ґрунтується на даних (наприклад, *Alibaba Cloud, Amazon Web Services, Google Cloud Platform, Microsoft Azure*). Є також спеціалізовані платформи у виробництві (*General Electric's Predix* або *Siemens "MindSphere"*), в сільському господарстві (*Monsanto's XeonView* і *John Deere's MyJohnDeere*). Основною частиною цих послуг останнім часом стає штучний інтелект. Для підприємств хмарні обчислення створюють дешевші, безпечні, прості та гнучкі послуги порівняно з внутрішніми інформаційними технологіями. Для країн, що розвиваються, це могло б зокрема знизити бар'єри на шляху доступу до великомасштабних і передових обчислювальних потреб.

3. Способи монетизації цифрових платформ.

Розвитку ЦП сприяє здатність збирати та аналізувати цифрові дані, але їх успіх залежать від того, як вони монетизують ці дані для отримання доходу. Дані можна монетизувати, продаючи в інтернеті

цільову рекламу, використовуючи платформи електронної торгівлі, перетворюючи традиційні товари в такі, що приносять ренту від послуги або надаючи на умовах оренди хмарні послуги.

Деякі складові даних мають невелику вартість або взагалі не мають її; вартість виникає після того, як дані зібрані у великих обсягах і оброблені, щоб забезпечити розуміння і можливість прийняття на основі цих даних рішень урядами, підприємствами, організаціями, особами. Отже, саме можливість збирати, обробляти, передавати, зберігати, аналізувати та інтерпретувати дані дає змогу ЦП створювати вартість (*United Nations Conference on Trade and Development, 2020*).

Існують різні способи монетизації цифрових платформ – від продажу рекламного контенту до стягування відсотків від вартості здійснених трансакцій (*табл. 3*). Проте з'єднання постачальників і споживачів на базі єдиного онлайн майданчику залишається незмінним типом бізнес-моделі цифрових платформ. Прибутковість платформної бізнес-моделі обумовлюється методами створення умов для постачальників і способами їх з'єднання зі споживачами, унікальністю та привабливістю (Артёмова, 2019). Більшість з цих способів дає змогу зменшити тягар для кінцевих споживачів.

Таблиця 3

Способи монетизації цифрових платформ

Модель	Характеристика	Приклади
Безоплатна	Платформа надає безоплатні послуги, монетизація відбувається завдяки доставці рекламного контенту користувачам	<i>Facebook, Google</i> (контекстна реклама), <i>YouTube, Ozon</i>
Умовно безкоштовна	У базовій версії надаються безоплатні послуги. Користувач сплачує за розширений функціонал	<i>Spotify, Coursera, OLX</i>
Утримання комісії	Стягування комісії з кожної трансакції	<i>eBay, Uber, Shafa</i>
Оплата за доступ	Плата за доступ до інформації на платформі	<i>Science Direct, Opentable, LinkedIn</i> , платні електронні засоби масової інформації
Диференційована оплата за доступ	За доступ до сервісів сплачує лише частина користувачів платформи, яка найбільше зацікавлена в її послугах	Сайти знайомств

Джерело: Колешня, 2021; Січкаренко, 2018.

Платформний підхід до економічної діяльності є основною цифровізацією. Більшість компаній змінюють модель бізнесу від виробника (продавця) на платформну, що свідчить про її економічну ефективність (*Uklon, Rozetka, Amazon*).

Компанії, які використовують платформний підхід, є більш конкурентоспроможними. Це підтверджує й рейтинг компаній за показником ринкової капіталізації. Принаймні 7 з 10 найдорожчих компаній світу використовують у своєму бізнесу цифрові платформи (*табл. 4*).

Таблиця 4

Топ-10 найдорожчих компаній світу за показником ринкової капіталізації
(станом на 14.07.2023)

Місце у рейтингу	Назва компанії	Вид діяльності	Ринкова капіталізація, трлн дол. США	Країна
1	Apple	Електроніка, інформаційні технології, програмне забезпечення	2.996	США
2	Microsoft	Розроблення програмного забезпечення	2.547	
3	Saudi Aramco	Видобуток, переробка нафти та газу	2.077	Саудівська Аравія
4	Alphabet (Google)	Інтернет, програмне забезпечення	1.514	США
5	Amazon	Електронна комерція	1.377	
6	NVIDIA	Розроблення та виробництво графічних процесорів, інтерфейсів прикладного програмування (API)	1.135	
7	Tesla	Автомобілебудування та сонячна енергетика	0.881	
8	Meta Platforms (Facebook)	Інтернет	0.803	
9	Berkshire Hathaway	Інвестування	0.748	
10	TSMC	Виробництво напівпровідників	0.517	

Джерело: Largest Companies by Market Cap.

Платформи надають традиційним підприємствам нові можливості використання аутсорсингу для виконання цілої низки завдань, що позитивно позначається на їхній організаційній ефективності, сприяють розвитку стартапів, допомагають компаніям диверсифікувати свою діяльність та розширити ринки збуту продукції. Використовуючи послуги ЦП, компанії здебільшого переслідують декілька цілей: скорочення витрат, підвищення ефективності діяльності, доступ до інформації, необхідної для впровадження інновацій.

Водночас ЦП становлять і небезпеку для традиційного бізнесу. Конкурувати з ними іншим підприємствам, особливо малим і середнім, у деяких сферах вкрай важко. Зокрема при використанні статистичних даних і алгоритмів при ціноутворенні, прогнозуванні попиту і пропозиції, визначенні споживчих переваг і наданні дешевих або безоплатних послуг. Переваги, властиві платформам, можуть призводити до недобросовісної конкуренції, і цю проблему ускладнює відсутність належних механізмів регулювання. Проте таке регулювання необхідне для створення єдиних правил, які можна застосувати як до традиційного, так і до платформного бізнесу, особливо щодо соціального захисту, умов праці та порядку вирішення спорів.

4. Роль цифрових платформ у розвитку економіки.

4.1. Вплив цифрових платформ на розвиток світової економіки

Продукти платформних компаній у вигляді ЦП здійснюють значний трансформуючий вплив на світову економіку завдяки застосуванню специфічних методів розширення існуючих та формуванню нових ринків збуту. Використання ЦП підвищує ефективність використання ресурсів, розширює ринки збуту та сприяє експорту продукції.

Онлайн-платформи є рушійною силою економіки. За різними оцінками, внесок ЦП у розвинених країнах досягає до 35 % ВВП, а у країнах, що розвиваються, до 10 % ВВП (Семенов, 2020).

Експансія ЦП у світі супроводжується домінуванням цифрових технологій у всіх сферах діяльності та стрімким кількісним розвитком (Кудінська, 2023). У 2016 р. ринкова капіталізація 176 транснаціональних платформних компаній становила 5.8 % світового ВВП (4.3 трлн дол. США) (Evans & Gawer, 2016). У геопросторовій площині сформувалась значна концентрація за двома регіонами: 46.6 % таких компаній знаходились в Азії та 36.4 % – в Північній Америці. У 2020 р. у світі нараховувалось понад 2 млрд цифрових покупців та до 24 млн сайтів е-комерції. У 2022 р. понад 5.16 млрд осіб користувались інтернетом, 4.11 млрд осіб здійснювали онлайн-покупки, а щорічні темпи приросту кількості вебсайтів становили 15 % (Kemp, 2023).

З 2016 р. оборот платформної економіки ЄС зріс у понад 4 рази – з 3.4 млрд євро до 14 млрд євро у 2020 р. Популярність ЦП особливо зросла під час пандемії COVID-19. У 2022 р. на ЦП у ЄС працювали 28 млн осіб, а до 2025 р. очікується 43 млн осіб.

Цифрові платформи стали детермінантою в розвитку міжнародної торгівлі у цілому та транскордонної торгівлі зокрема. Вони сприяють глобальному доступу до ринків, зменшенню нетарифних бар'єрів та вартості транзакцій, цифровізації платежів та автоматизації адміністрування, спрощуючи процес обміну товарами і послугами у всьому світу.

ЦП стали невід'ємною частиною е-комерції, допомагаючи бізнесу розширювати свої можливості, залучаючи клієнтів та вдосконалюючи взаємодію з ними. Простота у використанні онлайн-торгівлі забезпечується розвиненою інтеграцією та інтероперабельністю на технічному рівні між маркетплейсами, платіжними системами, банками та логістичними операторами. У 2023 р. очікується, що дохід від онлайн-продажів досягне 3.64 трлн дол. США (майже 3.2 % світового ВВП), а у 2027 р. – 5.56 трлн дол. США. Якщо зараз онлайн-покупки здійснюють 57.2% населення, то у 2027 р. очікується 66.6 %. У 2022 р. роздрібні продажі е-комерції в усьому світі перевищили 5.7 трлн дол. США (Statista, 2023). Китайський гігант електронної роздрібно торгівлі Alibaba забезпечив 24 % світової онлайн-торгівлі у 2021 р.,

а *Amazon* – 13 %. Потужним каналом покупок стали платформи соціальних мереж (50.7 % акаунтів *Facebook* з майже 3 млрд залучені до е-комерції, через *Instagram* – 47.4 % з 2 млрд акаунтів, *YouTube* – 33.9 % з 2.5 млрд акаунтів, *TikTok* – 23.9 % з 1 млрд акаунтів, *SnapChat* – 18.8 % з 0.64 млрд акаунтів, *Twitter* – 18,5 % з 0.56 млрд акаунтів), що робить їх важливим інструментом для нарощення цифрової присутності (*Adobe Experience Cloud*, 2023).

США вважаються найрозвиненішим у світі ринком онлайн-покупок і є світовим стандартом електронної комерції. На сегмент е-комерції щороку припадає понад 1 трлн дол. США внутрішніх роздрібних продажів (13 % роздрібною торгівлі США) та 5 трлн дол. США у всьому світі. Топ-10 компаній електронної комерції очолюють *Amazon*, *eBay*, *Kroger*, *Apple*, *Etsy*, *Walmart*, *Ikea*, *Shop BBC*, *The Home Depot*, *Best* тощо (*Geyser*, 2022).

Основу цифрової екосистеми електронної комерції в Азії формують ключові ринкові гравці, такі як *Alibaba Group*, *JD* та *Pinduoduo*. Найпопулярнішими маркетплейсами є платформи *Rakuten*, *Aliexpress*, *Taobao*, *Pinduoduo*, *Temu* (*Similarweb*, 2023). У 2022 р. B2B ринок е-комерції у Китаї досягнув 2.1 трлн дол. США та прямо чи опосередковано забезпечив роботою понад 69 млн осіб (*Statista*, June 2023). Кількість транскордонних компаній е-комерції в Китаї зросла в шість разів порівняно з 2016 р. та склала 4727 підприємств у 2021 р. (*Statista*, May 2022).

Ринок електронної комерції ЄС є третім за розміром у світі з понад 300 млн онлайн-покупців. У 2022 р. цифрову екосистему Європи формували тисячі цифрових платформ, переважно МСП. Однак також діяло 7 надвеликих цифрових платформ (транснаціональних), які називають гейткіперами, з ринковою капіталізацією понад 75 млрд євро (рівень ВВП Люксембурга) та 45 млн щомісячних користувачів у ЄС. Це *Alphabet*, *Amazon*, *Apple*, *ByteDance*, *Meta*, *Microsoft*, *Samsung* (*European Commission*, 2023). На п'ять найбільш сприятливих для е-комерції європейських країн (Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія та Італія) припадає 86 % усіх онлайн-продажів у Європі з доходом 598.1 млрд євро (*ChannelEngine*). На частку лише електронної комерції припадало 9.3 % ВВП Великої Британії, 5.9 % ВВП у Західній Європі та 5.8 % ВВП у Центральній Європі (*Statista*, April 2023). Основними маркетплейсами є *Amazon*, *Asos*, *eBay*, *Zalando and Fruugo*, *ManoMano*, *Cdiscount*, *Fnac/Darty*, *La Redoute*, *Veepee*, *Kaufland.de*, *El Corte Inglés*, *Allegro* тощо (*Kabbaj*, 2023).

4.2. Цифрові платформи в економічному розвитку України

Стратегія "Україна 2030Е – Україна з розвиненою цифровою економікою" визначає цифрову трансформацію як основний вектор розвитку та передбачає ряд заходів для побудови ефективної цифрової

інфраструктури, підвищення цифрової компетентності населення, сприяння інноваціям та створення ЦП. Онлайн-сервіс державних послуг "Дія" – важливий приклад розвитку цифрової економіки в Україні, яким у 2022 р. користувались 21.7 млн українців (понад 59 % населення), понад 1 млн приватних підприємців (50.5 %) та 14 тис. компаній (близько 1.2 %). Він створений для забезпечення доступу громадян та підприємств до більш ніж 70 державних послуг і зручної взаємодії з державним апаратом (*Ukraine now*). Економічний та антикорупційний ефект від цифровізації послуг у "Дії" у 2020–2021 рр. становив 16.3 млрд грн (0.3 % ВВП України) (Федоров, 2023). Окреме місце у структурі цифрових ринків в Україні посідають публічні цифрові платформи (*Prozorro*, Держзакупівлі.Онлайн, *Zakupki.prom*), які забезпечують ефективність та прозорість каналів взаємодії між державою та громадянами.

Перехід України до цифрової економіки дасть змогу досягнути таких показників до 2030 р.: оцифрування всіх публічних послуг, забезпечення 99 % міської та транспортної інфраструктури доступом до високошвидкісного інтернету, досягнути рівня 65 % цифрової економіки у загальному ВВП країни.

Зараз на українському ринку не представлено глобальних транзакційних платформ, а наявні лише нетранзакційні (*Google, Facebook, Instagram*, месенджери) рекламні платформи. Це зумовлено низькою купівельною спроможністю, оскільки на онлайн-покупки українці щороку витрачають до 150 євро, тоді як у ЄС – 800 євро (максимальний рівень у Данії – 2916 євро, Норвегії – 2364 євро, Великій Британії – 2316 євро) (*Statista, November 2021*). Крім того, у 2021 р. частка електронної комерції у роздрібній торгівлі України становила 7.3 %, у той час, як в ЄС – 15.1 %, у Китаї – 52 %. Проте це дало поштовх до активного розвитку локальних цифрових продуктів та маркетплейсів. Основні українські цифрові платформи *Prom, Rozetka, Ria, OLX, Allo, Bigl* відіграють вирішальну роль в онлайн-ритейлі. Серед маркетплейсів у 2021 р. локальними лідерами є *Rozetka* та *Prom.ua*, їхня сукупна частка становить 82.6 % у B2C онлайн-ритейлі. Серед маркетплейсів C2C – дошка оголошень *OLX* та *Prom.ua* (Штанько & Дресвянников, 2022).

До 2022 р. найбільш популярним транзакційним закордонним онлайн-маркетплейсом був *Aliexpress*. За даними "Укрпошти", в 2020 р. українці отримали понад 30 млн доставок з Китаю, що у 2.2 раза більше кількості експортних транзакцій.

У 2022 р. спостерігалось майже двократне зростання середнього онлайн-чека українців (33 дол. США). Україна посіла четверте місце серед країн Європи за розміром середнього чека після Італії (43.30 дол. США), Швеції (35.61 дол. США) та Нідерландів (33.09 дол. США). Це робить Україну більш привабливою для глобальних транзакційних платформ (Європейська Бізнес-Асоціація, 2023).

Разом з тим, український е-експорт у 2020 р. становив близько 450 млн дол. США, або 0.9 % загального експорту (13.5 млн транзакцій), у 2021 р. – 600 млн дол. США, або 0.88 % загального експорту. Основним каналом е-експорту є міжнародні маркетплейси: *Etsy* (zareєстровано 55 тис. українських виробників), *Ebay* (12 тис. компаній), *AliExpress* (понад 10 тис. компаній), *Amazon* (10 тис. компаній), *Zalando*, *Shopify*, *Europages* і *WLW* (Сомова, 2023). Це позитивна тенденція, що свідчить про зростаючу конкурентоспроможність українських товарів та послуг з високою доданою вартістю, які задовольняють потреби різних сегментів міжнародних споживачів.

Підсумовуючи роль цифрових платформ, слід наголосити на зниженні виробничих витрат, підвищенні ефективності використання усіх ресурсів та забезпеченні основи для безперервного розвитку. Разом з тим, із поширенням цифрових платформ економіки країн зіштовхуються з низкою проблем і викликів (Дубель, 2021; Жукова, 2022), а саме:

- поглиблення "цифрового розриву" на тлі асиметричності процесів цифровізації;
- превентивність нормативних актів, що перешкоджає інноваціям;
- загострення питання кібербезпеки даних;
- відсутність адекватної конкуренції на ринку домінуючих платформ;
- дезінтеграція з регіональними цифровими ринками;
- спеціалізація на одній бізнес-моделі з ігноруванням гібридних варіантів;
- обмеженість використання технологій блокчейн;
- радикальна зміна поведінки користувачів через геополітичну напруженість, інформаційні війни та санкції.

Успіх впровадження цифрових платформ у світі та в Україні зокрема залежить від комплексності та системності державної політики з підтримки цифрових трансформацій.

Висновки.

Цифрові платформи здійснюють значний трансформуючий вплив на соціально-економічний розвиток суспільства, перетворюючи традиційні моделі організації бізнесу на сучасний цифровий формат. Вони спрощують комунікації учасників в рамках інтерактивної екосистеми, в якій створюється вартість, сприяють впровадженню інновацій в економічній діяльності та соціальній сфері.

Найуспішніші компанії світу, які є лідерами за показником ринкової капіталізації, використовують платформні гібридні бізнес-моделі, орієнтовані на цифрові інновації. В основу цієї моделі покладено мережевий ефект, що виявляється у покращанні юзабіліті платформи завдяки унікальному контенту від нових користувачів, підвищуючи тим самим її цінність.

За допомогою ЦП вирішується одна з проблем, з якою стикаються більшість компаній, – оброблення великого масиву даних, на основі яких можна скласти споживчі профілі користувачів, вивчати їхні вподобання та прогнозувати їхню поведінку, посилюючи тим самим конкурентоспроможність компаній на ринку та створюючи умови для їх розвитку.

Онлайн-платформи стали детермінантою економічного розвитку, формуючи до третини ВВП деяких країн. Домінування цифрових технологій у всіх сферах діяльності досягається завдяки інтеграції торговельних, фінансових та логістичних операторів, що мінімізує перепони для участі у глобальних ринках. Більш того, розвиток ЦП є стійким щодо економічних і геополітичних криз та характеризується прискореними темпами розвитку як за кількісними показниками, так і за обсягами створеної доданої вартості. Основу цифрової екосистеми світу формують американські та азійські компанії-лідери, які зацікавлені в експансії на ринках, що активно розвиваються. Хоча Україна активно трансформується в цифровому форматі, проте вона залишається поза увагою глобальних транзакційних платформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
<p>Adobe Experience Cloud (2023, May 12). <i>Top ecommerce statistics for 2023</i>. https://business.adobe.com/blog/basics/2023-ecommerce-statistics (21 серпня 2023).</p>	<p>Adobe Experience Cloud (2023, May 12). <i>Top ecommerce statistics for 2023</i>. https://business.adobe.com/blog/basics/2023-ecommerce-statistics (August 21, 2023).</p>
<p>Alstynne, M. W., Parker, G. G., & Choudary S. P. (2016). Pipelines, platforms, and the new rules of strategy. <i>Harvard Business Review</i>, 94(4), 54-62. https://hbr.org/2016/04/pipelines-platforms-and-the-new-rules-of-strategy</p>	<p>Van Alstynne, M. W., Parker, G. G., & Choudary S. P. (2016). Pipelines, platforms, and the new rules of strategy. <i>Harvard Business Review</i>, 94(4), 54-62. https://hbr.org/2016/04/pipelines-platforms-and-the-new-rules-of-strategy</p>
<p>Asadullah, A., Faik, I., & Kankanhalli, A. (2018). Evolution mechanisms for digital platforms: a review and analysis across platform types. <i>Thirty Ninth International Conference on Information Systems</i>, San Francisco, 257-283.</p>	<p>Asadullah, A., Faik, I., & Kankanhalli, A. (2018). Evolution mechanisms for digital platforms: a review and analysis across platform types. <i>Thirty Ninth International Conference on Information Systems</i>, San Francisco, 257-283.</p>
<p>Bonina, C., Koskinen, K., Eaton, B., & Gawer, A. (2021). Digital platforms for development: Foundations and research agenda. <i>Information Systems Journal</i>, 31, 869-902. https://doi.org/10.1111/isj.12326</p>	<p>Bonina, C., Koskinen, K., Eaton, B., & Gawer, A. (2021). Digital platforms for development: Foundations and research agenda. <i>Information Systems Journal</i>, 31, 869-902. https://doi.org/10.1111/isj.12326</p>
<p>ChannelEngine. <i>The Top 10 European Marketplaces in 2023</i>. Взято 22 серпня 2023 з https://www.channelengine.com/en/blog/top-european-online-marketplaces</p>	<p>ChannelEngine. <i>The Top 10 European Marketplaces in 2023</i>. August 22, 2023, https://www.channelengine.com/en/blog/top-european-online-marketplaces</p>
<p>Chung, A. (2018, November 25). <i>How much for that app? U.S. top court hears Apple antitrust dispute</i>. Reuters. https://www.reuters.com/article/us-usa-court-apple/how-much-for-that-app-us-top-court-hears-apple-antitrust-dispute-idUSKCN1NU0JV</p>	<p>Chung, A. (2018, November 25). <i>How much for that app? U.S. top court hears Apple antitrust dispute</i>. Reuters. https://www.reuters.com/article/us-usa-court-apple/how-much-for-that-app-us-top-court-hears-apple-antitrust-dispute-idUSKCN1NU0JV</p>

<p>EU4Digital (2020, July 3). <i>Digitising industry: best practices to promote the digital transformation of SMEs in traditional sectors of the economy</i>. https://eufordigital.eu/digitising-industry-best-practices-to-promote-the-digital-transformation-of-smes-in-traditional-sectors-of-the-economy</p>	<p>EU4Digital (2020, July 3). <i>Digitising industry: best practices to promote the digital transformation of SMEs in traditional sectors of the economy</i>. https://eufordigital.eu/digitising-industry-best-practices-to-promote-the-digital-transformation-of-smes-in-traditional-sectors-of-the-economy/</p>
<p>European Commission (July 2023). <i>Remarks by Commissioner Breton: Here are the first 7 potential "Gatekeepers" under the EU Digital Markets Act</i>. Взято 23 серпня 2023 з https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_23_3674</p>	<p>European Commission (July 2023). <i>Remarks by Commissioner Breton: Here are the first 7 potential "Gatekeepers" under the EU Digital Markets Act</i>. Retrieved August 22, 2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_23_3674</p>
<p>Evans, P.C., & Gawer, A. (2016). <i>The Rise of the Platform Enterprise: A Global Survey</i>. The Center for Global Enterprise. https://www.thecge.net/app/uploads/2016/01/PDF-WEB-Platform-Survey_01_12.pdf.</p>	<p>The Center for Global Enterprise. (2016). <i>The Rise of the Platform Enterprise: A Global Survey</i>. https://www.thecge.net/app/uploads/2016/01/PDF-WEB-Platform-Survey_01_12.pdf.</p>
<p>Gawer, A. (2022). Digital Platforms and Ecosystems: Remarks on the Dominant Organizational Forms of the Digital Age. <i>Innovation: Organization & Management</i>, 24:1, 110-124. https://doi.org/10.1080/14479338.2021.1965888</p>	<p>Gawer, A. (2022). Digital Platforms and Ecosystems: Remarks on the Dominant Organizational Forms of the Digital Age. <i>Innovation: Organization & Management</i>, 24:1, 110-124. https://doi.org/10.1080/14479338.2021.1965888</p>
<p>Gerasymenko, A., & Mazaraki, N. (2022). Competition law enforcement in Ukraine: challenges from on-line giants. <i>Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies</i>, 15(26), 57-73. https://doi.org/10.7172/1689-9024.YARS.2022.15.26.3</p>	<p>Gerasymenko, A., & Mazaraki, N. (2022). Competition law enforcement in Ukraine: challenges from on-line giants. <i>Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies</i>, 15(26), 57-73. https://doi.org/10.7172/1689-9024.YARS.2022.15.26.3</p>
<p>Gerasymenko, A., & Mazaraki, N. (2023). The "New Normal" in Competition – Filling the Gaps of Ukrainian Competition Law in the Digital Economy Age. <i>Competition and Intellectual Property Law in Ukraine</i>. Vol. 31, 147-171. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-66101-7_7</p>	<p>Gerasymenko, A., & Mazaraki, N. (2023). The "New Normal" in Competition – Filling the Gaps of Ukrainian Competition Law in the Digital Economy Age. <i>Competition and Intellectual Property Law in Ukraine</i>. Vol. 31, 147-171. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-66101-7_7</p>
<p>Geysler, W. (2022, December 05). <i>Top 40 eCommerce Companies in the USA for 2023 (by Web Sales)</i>. Influencer Marketing Hub. https://influencermarketinghub.com/e-commerce-companies-usa</p>	<p>Geysler, W. (2022, December 05). <i>Top 40 eCommerce Companies in the USA for 2023 (by Web Sales)</i>. Influencer Marketing Hub. https://influencermarketinghub.com/e-commerce-companies-usa</p>
<p>Greengard, S. (2010). Cloud computing and developing nations. <i>Communications of the ACM</i>, 5(53), 18-20. https://doi.org/10.1145/1735223.1735232</p>	<p>Greengard, S. (2010). Cloud computing and developing nations. <i>Communications of the ACM</i>, 5(53), 18-20. https://doi.org/10.1145/1735223.1735232</p>
<p>ILO – International Labour Office (2021). <i>The role of digital labour platforms in transforming the world of work</i>. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_771749.pdf</p>	<p>ILO – International Labour Office (2021). <i>The role of digital labour platforms in transforming the world of work</i>. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_771749.pdf</p>
<p>Kabbaj, A. (2023, March 28). <i>Overview of the Fragmentation of the Top Marketplaces in Europe</i>. Lengow. https://blog.lengow.com/marketplaces/fragmentation-of-top-marketplaces-in-europe</p>	<p>Kabbaj, A. (2023, March 28). <i>Overview of the Fragmentation of the Top Marketplaces in Europe</i>. Lengow. https://blog.lengow.com/marketplaces/fragmentation-of-top-marketplaces-in-europe</p>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Kemp, S. (2023, January 26). <i>Digital 2023: Global overview report</i> . DataReportal. https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report	Kemp, S. (2023, January 26). <i>Digital 2023: Global overview report</i> . DataReportal. https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report
<i>Largest Companies by Market Cap</i> . Взято 14 липня 2023 з https://companiesmarketcap.com	<i>Largest Companies by Market Cap</i> . Retrieved July 14, 2023. https://companiesmarketcap.com
OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (2019). <i>An Introduction to Online Platforms and Their Role in the Digital Transformation</i> . https://doi.org/10.1787/53e5f593-en	OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (2019). <i>An Introduction to Online Platforms and Their Role in the Digital Transformation</i> . https://doi.org/10.1787/53e5f593-en
Parker, G. G., Alstyne, M. W. V., & Choudary S. P. (2016). <i>Platform Revolution: How Networked Markets are Transforming the Economy – And How to Make Them Work for You</i> . 1st edition. W. W. Norton & Company, New York, NY.	Parker, G. G., Alstyne, M. W. V., & Choudary S. P. (2016). <i>Platform Revolution: How Networked Markets are Transforming the Economy – And How to Make Them Work for You</i> . 1st edition. W. W. Norton & Company, New York, NY.
Similarweb. <i>Top Websites Ranking</i> . (August 1, 2023). Взято 22 серпня 2023 з https://www.similarweb.com/top-websites/e-commerce-and-shopping/	Similarweb. <i>Top Websites Ranking</i> . (August 1, 2023). Retrieved August 22, 2023. https://www.similarweb.com/top-websites/e-commerce-and-shopping/
Smicek, N. (2017). <i>Platform Capitalism</i> . Polity Press.	Smicek, N. (2017). <i>Platform Capitalism</i> . Polity Press.
Statista (2023). <i>eCommerce – Worldwide</i> . Взято 21 серпня 2023. https://www.statista.com/outlook/dmo/ecommerce/worldwide	Statista (2023). <i>eCommerce – Worldwide</i> . Retrieved August 21, 2023. https://www.statista.com/outlook/dmo/ecommerce/worldwide
Statista (April 2023). <i>E-commerce spending as percentage of total GDP in Western and Central Europe as of 2022, by country</i> . Взято 23 серпня 2023. https://www.statista.com/statistics/1283556/ecommerce-percentage-gdp-europe-country	Statista (April 2023). <i>E-commerce spending as percentage of total GDP in Western and Central Europe as of 2022, by country</i> . Retrieved August 23, 2023. https://www.statista.com/statistics/1283556/ecommerce-percentage-gdp-europe-country
Statista (June 2023). <i>Number of employees in the e-commerce segment in China from 2014 to 2022</i> . Взято 23 серпня 2023. https://www.statista.com/outlook/dmo/ecommerce/worldwide	Statista (June 2023). <i>Number of employees in the e-commerce segment in China from 2014 to 2022</i> . Retrieved August 22, 2023. https://www.statista.com/outlook/dmo/ecommerce/worldwide
Statista (May 2022). <i>Number of enterprises in cross-border e-commerce field in China from 2016 to 2021</i> . Взято 23 серпня 2023. https://www.statista.com/statistics/1317440/china-number-of-cross-border-ecommerce-businesses	Statista (May 2022). <i>Number of enterprises in cross-border e-commerce field in China from 2016 to 2021</i> . Retrieved August 22, 2023. https://www.statista.com/statistics/1317440/china-number-of-cross-border-ecommerce-businesses
Statista (November 2021). <i>Estimated average per capita spending for online shopping in selected European countries in 2021, by country</i> . Взято 23 серпня 2023. https://www.statista.com/statistics/435943/online-shopping-e-commerce-spending-per-capita-by-country-europe	Statista (November 2021). <i>Estimated average per capita spending for online shopping in selected European countries in 2021, by country</i> . Retrieved August 23, 2023. https://www.statista.com/statistics/435943/online-shopping-e-commerce-spending-per-capita-by-country-europe
Ukraine now. <i>Digital country</i> . Взято 23 серпня 2023. https://ukraine.ua/invest-trade/digitalization	Ukraine now. <i>Digital country</i> . Retrieved August 23, 2023. https://ukraine.ua/invest-trade/digitalization
United Nations Conference on Trade and Development (2020). <i>Digital platforms and value creation in developing countries: Implications for national and international policies</i> . https://unctad.org/system/files/official-document/tdb_e4d2_en.pdf	United Nations Conference on Trade and Development (2020). <i>Digital platforms and value creation in developing countries: Implications for national and international policies</i> . https://unctad.org/system/files/official-document/tdb_e4d2_en.pdf

<p>Артюмова, Т. І. (2019). Цифрові платформи в економіці: нові можливості і загрози розвитку. <i>Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей</i>, 84-91. https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19274</p>	<p>Artyomova, T. I. (2019). Digital platforms in the economy: new opportunities and threats to development. <i>The philosophy of financial civilization: man in the world of money</i>, 84-91. https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19274</p>
<p>Дубель, М. (2021). Особливості розвитку цифрових платформ та їх вплив на світову економіку. <i>Таврійський науковий вісник</i>. Серія: Економіка, 7, 17-26. https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.7.2</p>	<p>Dubel, M. (2021). Features of the development of digital platforms and their impact on the world economy. <i>Taurida Scientific Herald</i>. Series: Economics, 7, 17-26. https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.7.2</p>
<p>Європейська Бізнес Асоціація (2023, 13 квітня). <i>Як змінилася електронна комерція у 2022 році</i>. Взято 23 серпня 2023. https://eba.com.ua/yak-zminylyasya-elektronna-komertsiya-u-2022-rotsi-doslidzhennya-admitad</p>	<p>European Business Association (2023, April 13). <i>How e-commerce has changed in 2022</i>. Retrieved August 23, 2023. https://eba.com.ua/yak-zminylyasya-elektronna-komertsiya-u-2022-rotsi-doslidzhennya-admitad/</p>
<p>Жукова, Ю. (2022). Розвиток цифрової економіки на основі платформізації. <i>Економіка та суспільство</i>, (41). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-7</p>	<p>Zhukova, Yu. (2022). Development of the digital economy based on platformization. <i>Economy and Society</i>, (41). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-7</p>
<p>Колешня, Я. О. (2021). Цифрові платформи як ефективна бізнес-модель. <i>Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи</i>. Збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 80-81. http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/230472</p>	<p>Koleshnya, Ya. O. (2021). Digital platforms as an effective business model. <i>Business, innovation, management: problems and prospects</i>. Collection of abstracts of reports of the 3rd International Scientific and Practical Conference, Kyiv, (pp. 80-81). http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/230472</p>
<p>Колот, А. М., & Герасименко, О. О. (2020). Цифрова трансформація та нові бізнес-моделі як детермінанти формування економіки нестандартної зайнятості. <i>Соціально-трудові відносини: теорія та практика</i>, 1(20), 33-54. http://dx.doi.org/10.21511/slrtp.10(1).2020.06</p>	<p>Kolot, A. M., & Herasymenko, O. O. (2020). Digital transformation and new business models as determinants of formation of the economy of nontypical employment. <i>Social and labour relations: theory and practice</i>, 1(20), 33-54. http://dx.doi.org/10.21511/slrtp.10(1).2020.06</p>
<p>Кудінська, І. (2023, 09 серпня). <i>Робота на платформах: регулювати не можна залишити</i>. Лойер. https://loyer.com.ua/uk/robota-na-platformah-regulyuvaty-ne-mozhna-zalyshyty</p>	<p>Kudinska, I. (2023, August 09). <i>Work on platforms: regulate cannot be left</i>. Lawyer. https://loyer.com.ua/uk/robota-na-platformah-regulyuvaty-ne-mozhna-zalyshyty</p>
<p>Семенов, А. Ю. (2020). Аналіз світових рейтингів оцінки формування та розвитку цифрової економіки та місце України в них. <i>Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету</i>. Серія: Економіка і менеджмент. № 43, 38-43. https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-6</p>	<p>Semenog, A. (2020). Analysis of world ratings concerning the formation and development of the digital economy and the place of Ukraine in them. <i>International Humanitarian University Herald</i>. Series: Economics and Management, 43, 38-43. https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-6</p>
<p>Семенов А. Ю. (2019). Екосистеми цифрових платформ як фактор трансформації бізнесу в умовах цифрової економіки. <i>Вісник КНУТД</i>. Серія: Економічні науки, 4 (137), № 39-50. https://doi.org/10.30857/2413-0117.2019.4.4</p>	<p>Andrii Y. Semenog (2019). Digital platform ecosystems as a factor of business transformation within digital economy framework. <i>Bulletin of the KNUTD</i>. Series: Economic sciences, 4 (137), 39-50. https://doi.org/10.30857/2413-0117.2019.4.4</p>
<p>Січкаренко К. О. (2018). Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. <i>Причорноморські економічні студії</i>, № 35(2), 28-32. http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf</p>	<p>Sichkarenko, K. O. (2018). Digital platforms: classification approacing and the role of economic development defining. <i>Black sea economic studies</i>, 35(2), 28-32. http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf</p>

Сомова О. (2023, 23 лютого). <i>E-Export з Укрпоштою: гайд по запуску бізнесу на міжнародному маркетплейсі</i> . Webpromo. https://web-promo.ua/ua/blog/e-export-z-ukrposhtoyu-gajd-po-zapusku-biznesu-na-mizhnarodnomu-marketplejsi	Somova, O. (2023, February 23). <i>E-Export with Ukrposhta: a guide to starting a business on the international marketplace</i> . Webpromo. https://web-promo.ua/ua/blog/e-export-z-ukrposhtoyu-gajd-po-zapusku-biznesu-na-mizhnarodnomu-marketplejsi
Український інститут майбутнього. <i>Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою, 2018</i> . Взято 14 липня 2023. https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html	Ukrainian Institute of the Future. <i>Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy</i> . Retrieved July 14, 2023, https://strategy.uifuture.org/kraina-z-foroventoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html
Федоров, М. (2023, 12 травня). <i>Цифровізація проти корупції. Як цифрова трансформація сприяє прозорій роботі держави?</i> Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3707925-didzitalizacia-proti-korupcii-ak-cifrova-transformacia-spriae-prozorij-roboti-derzavi.html#	Fedorov, M. (2023, May 12). <i>Digitalization against corruption. How does digital transformation contribute to the transparent work of the state?</i> Ukrinform. https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3707925-didzitalizacia-proti-korupcii-ak-cifrova-transformacia-spriae-prozorij-roboti-derzavi.html#
Чорна, М. В., & Петленко, К. Ю. (2019). Цифрові платформи в економіці: сучасні тенденції та напрями розвитку. <i>Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг</i> . № 1(29), 50-60. https://doi.org/10.5281/zenodo.3257350	Chorna, M. V., & Petlenko, K. Yu. (2019). Digital platforms in the economy: modern trends and directions of development. <i>Economic strategy and prospects for the development of trade and services</i> , 1(29), 50-60. https://doi.org/10.5281/zenodo.3257350
Штанько, В., & Дресвянніков, А. (2022). Аналіз змін законодавства ЄС у сфері цифрових сервісів та платформ й їхній вплив на цифрову економіку України. <i>Український центр європейської політики</i> . https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/new_digit_2_03.10.2022.pdf	Shtanko, V., & Dresviannikov, A. (2022). Analysis of changes in EU legislation in the field of digital services and platforms and their impact on the digital economy of Ukraine. <i>Ukrainian Centre for European Policy</i> . https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/new_digit_2_03.10.2022.pdf
Щеглюк, С. (2019). Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ. <i>Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України</i> . http://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf	Shcheglyuk, S. (2019). The morphology of digital economy: features of the development and regulation of digital technology platforms. <i>Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine</i> . http://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf
Юрченко, О., Чернишова, О., & Стойка, І. (2022). Digital-трансформація бізнесу в умовах війни. <i>Економіка та суспільство</i> , 40. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-29	Yurchenko, O., Chernyshova, O., & Stoyka, I. (2022). Digital transformation of business in the conditions of war. <i>Economy and Society</i> , 40. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-29

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.
Внесок авторів є рівнозначним.

Новікова Н., Дьяченко О., Гончаренко О. Цифрові платформи як драйвер розвитку економіки. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 47-66. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)04](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)04)

*Надійшла до редакції 14.07.2023.
Підписано до друку 18.08.2023.
Опубліковано онлайн 05.09.2023.*

DOI: 10.31617/1.2023(150)05
УДК 338.242.2:004.4

ГАНОВСЬКИЙ Василь,
аспірант кафедри економічної теорії
та конкурентної політики
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-9897-7754
v.hanovskyi@knute.edu.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Цифрова трансформація суспільства є комплексним процесом, що виявляється через похідну трансформацію усієї системи суспільних відносин. Не є винятком і конкурентні відносини, що виникають між окремими суб'єктами господарювання, всередині окремих ринків, галузей, ширших господарських екосистем – аж до економіки загалом. У статті на основі теоретико-економічного аналізу та періодизації розвитку конкурентних відносин у доцифрову епоху встановлено передумови формування нового (п'ятого) етапу їх кумулятивної еволюції під дією цифровізації, що характеризується зміщенням фокусу у конкуренції на експлуатацію цифрових конкурентних переваг при послабленні ролі інших детермінант, а також – невизначеністю щодо якості конкурентного середовища на завершальній стадії цього етапу. З'ясовано два потенційних вектори відповідної трансформації. Один окреслює перспективи посилення конкуренції завдяки формуванню нових ринків, цифровому розмиванню ринкових меж та зниженню бар'єрів входу на ринки. Інший обґрунтовує посилення стійкості конкурентних переваг цифрових монополій, заснованих на: вихідних структурних перевагах, контролі над великими масивами даних, мережевих ефектах на боці попиту. Їх поєднання є субадитивним, забезпечуючи запуск самопідсилюючого ефекту масштабу як передумови не тільки створення, але й укорінення цифрових монополій. Відповідь на питання, який із векторів домінуватиме, залежить від того, наскільки успішно компанії зможуть поєднувати накопичення та використання великих даних з мережевими ефектами, з одного боку, та з

HANOVSKYI Vasyi,
PhD student of the Department
of Economics and Competition Policy
State University of Trade
and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9897-7754
v.hanovskyi@knute.edu.ua

TRANSFORMATION OF COMPETITIVE RELATIONS IN THE DIGITAL SOCIETY

The digital transformation of society is a complex process that manifests itself through the derivative transformation of the entire system of social relations. Competitive relations arising between individual business entities, within individual markets, industries, and broader economic ecosystems – up to the economy as a whole – are no exception. Based on the theoretical and economic analysis and periodization of the development of competitive relations in the pre-digital era, the article has established the prerequisites for the formation of a new (fifth) stage of their cumulative evolution under the influence of digitalization, which is characterized by a shift in the focus of competition to the exploitation of digital competitive advantages while weakening the role of other determinants, and also by uncertainty about the quality of the competitive environment at the final phase of this stage. The author has identified two potential vectors of the relevant transformation. The first one outlines the prospects for increased competition through the formation of new markets, digital blurring of market boundaries, and lowering of market entry barriers. The other justifies the strengthening of the sustainability of the competitive advantages of digital monopolies based on three pillars: initial structural advantages, control over large amounts of data, and network effects on the demand side. Their combination is sub-additive, ensuring the launch of self-reinforcing economies of scale as a prerequisite for not only the creation but also the entrenchment of digital monopolies. The answer to the question of which of the vectors will dominate depends on how successfully companies will be able to combine the accumulation and use of big data with

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

іншого – від швидкості та ефективності реформування конкурентної політики для забезпечення її спроможності створити дієву протидію повзучій монополізації та пов'язаним з нею зловживанням з боку цифрових монополій.

Ключові слова: конкурентні відносини, конкуренція, цифровізація, еволюція, великі масиви даних, мережевий ефект.

network effects, on the one hand, and, on the other hand, on the speed and effectiveness of reforming competition policy to ensure its ability to create an effective counter to creeping monopolization and related abuses by digital monopolies.

Keywords: competitive relations, competition, digitalization, evolution, big data, network effect.

JEL Classification: B21, L13, O33.

Вступ.

Швидка та всеосяжна цифровізація економіки стала справжнім проривом і водночас серйозним викликом для традиційної системи конкурентних відносин. Поява проривних технологій та інновацій в результаті мікроелектронної революції ознаменувала початок так званої ери цифрової економіки. Останніми роками технологічні розробки суттєво вплинули на комунікацію, бізнес-стратегії і, особливо, способи конкуренції між компаніями. Саме зміна кон'юнктури й характеру конкурентних відносин, яка насамперед пов'язана зі зростаючим впливом мережевих ефектів та ролі даних, є одним із феноменів сучасної цифрової економіки.

Сам факт трансформації конкурентних відносин під впливом цифровізації в економічній літературі уже набув статусу загальноновизнаного, однак напрямки, детермінанти, механізми, етапи такої трансформації залишаються предметом гострих наукових дискусій. Р. Д'Авені, Дж. Даніно, К. Сміт (*D'Aveni, Dagnino, & Smith, 2010*), Р. Макграт (*McGrath, 2013*), М. Сауса та А. Роча (*Sousa & Rocha, 2019*) обґрунтовують посилення потенціалу змагальності цифрових ринків, тоді як Ф. Дуччі (*Ducci, 2020*), Т. Ейзенман, Г. Паркер, М. Ван Алстін (*Eisenmann, Parker, & Van Alstyne, 2011*), Й. Жао, С. Делф (*Zhao & Delft, 2019*), М. Шиллінг (*Schilling, 2002*) навпаки апелюють до потенціалу їх монополізації. У питаннях детермінації середовища конкуренції і механізмів реалізації конкурентних відносин у цифровій економіці спостерігається ще більша неоднорідність поглядів, описаних у працях П. Вейла і С. Ворнера (*Weill & Woerner, 2015*), Ж. Крамера, І.-А. Монжуа, Х. Швейцера (*Cremer, Montjoye & Schweitzer, 2019*), А. Мазаракі та А. Герасименко (*Mazaraki & Gerasymenko, 2022*), А. Хег'ю та Дж. Райта (*Hagiu, & Wright, 2015*), К. Ченнамо (*Cennamo, 2019*). Наявні в академічному просторі дослідження еволюції конкуренції і конкурентних відносин або пояснюють і періодизують розвиток конкуренції у доцифрову епоху і безвідносно відповідних змін (Герасименко, 2009; Келінчавий, 2015; Кравченко, 2018; Філюк, 2009; *Katz & Melamed, 2020, Ramon & Straughan, 2017; Zizzerini, 2021*;

Simandan, 2019; Shatz, 2020; Ergen & Kohl, 2022; Gomaa, 2014), або визнають вагомість таких змін, але не систематизують їх до рівня виокремлення нового етапу конкурентної еволюції, не визначають його детермінант та ймовірних трендів подальшого розвитку (*O. Andriychuk, 2023, Cozzolino, Corbo & Aversa, 2021; McIntyre & Srinivasan, 2017*).

Мета статті – окреслити передумови, вектори та ключові детермінанти трансформації конкурентних відносин в умовах прискореної цифровізації економіки, що визначають новий етап їх кумулятивної еволюції. Саме виокремлення нового цифрового етапу еволюції конкурентних відносин, що визначається зміщенням фокусу у конкуренції на експлуатацію цифрових конкурентних переваг при послабленні ролі інших детермінант, є ключовою гіпотезою дослідження. Її перевірка у статті здійснена шляхом застосування контент-аналізу теоретико-методологічного доробку економічної теорії, ретроспективного моделювання еволюції конкурентних відносин, порівняльного аналізу та аналітичного групування для її періодизації. Застосування факторного аналізу дає змогу з'ясувати ключові детермінанти, що визначають трансформацію конкурентних відносин під впливом цифровізації економіки та відмінні характеристики поточного етапу їх еволюції.

У *першому розділі* статті описано еволюцію конкурентних відносин у доцифрову епоху, запропоновано авторський підхід до її періодизації, окреслено передумови старту цифрової трансформації конкурентних відносин; у *другому* – обґрунтовано два різноспрямовані вектори трансформації конкурентних відносин під впливом цифровізації, визначено чинники, які їх визначають; *третьою* – присвячено змістовному аналізу детермінант цифрової трансформації конкурентних відносин на сучасному етапі їх еволюції; *четвертим* – підсумовує результати дослідження, визначає ймовірні перспективи подальшого розвитку конкурентних відносин з урахуванням наслідків їх цифрової трансформації та відповідно детермінує напрямки подальших досліджень.

1. Доцифрова еволюція конкурентних відносин.

Для перевірки заявленої гіпотези дослідження вдамося до ретроспекції еволюції конкурентних відносин, керуючись при цьому науковими працями теоретиків економічної думки, розпочавши із класика політичної економії – А. Сміта, який у XVIII ст. розглядав *ціни* як основний інструмент конкуренції. Він описав механізм дії цінової конкуренції як "невидиму руку ринку", а також заклав основи моделі досконалої конкуренції (*Smith, 1976*). Століття потому А. Маршалл обґрунтував механізм автоматичного встановлення *ринкової рівноваги* (*Marshall, 1890*). Водночас, він показав, що ринкова рівновага – лише окремих випадок. На реальних ринках мають місце різні стани – від вільної конкуренції до монополії.

Розвиток економіки на межі XIX–XX ст. характеризувався зростанням рівня концентрації капіталу і консолідації виробництва. На багатьох ринках скорочувалася кількість виробників, що призвело до послаблення цінової конкуренції і можливості окремих суб'єктів ринку впливати на ціни, що стало джерелом суттєвої модифікації конкурентних відносин між учасниками тогочасних ринків. У теорії це призвело до формування *теорії недосконалої конкуренції* (Robinson, 1933).

Наступний етап – актуалізація *нецінової конкуренції*. У міру зростання економічного добробуту суспільства підприємства почали успішно застосовувати такі нецінові конкурентні переваги, як: підвищена якість товарів, кращий сервіс, реклама, репутація виробника тощо. З'явилися нові характеристики товарних ринків і нові детермінанти конкурентних відносин. Е. Чемберлін описав модель монополістичної конкуренції як синтез монополії та конкуренції, коли диференціація продукту дає змогу виробнику посісти особливе – частково монопольне становище на ринку (Chamberlin, 1933). Монополістичну конкуренцію він розглядав як один із можливих природних станів ринку.

Із прискоренням темпів науково-технічного прогресу, починаючи з першої половини XX ст., новим джерелом економічного розвитку і конкурентних переваг стають *інновації*. Й. Шумпетер описував таку нову форму конкуренції, як "конкуренцію нововведень", що надавала перевагу над конкурентами завдяки запровадженню нових продуктів, використанню нових технологій, відкриттю нових джерел постачання і нових ринків збуту, створенню нових типів організацій тощо (Schumpeter, 1934). Впровадження інновацій порушує рівновагу на ринках, новатори отримують додаткові конкурентні переваги і прибуток від нововведень. Поступово за ними слідують інші учасники ринку, опановуючи нові способи конкуренції чи просто вдаючись до конкурентної імітації – прибутки вирівнюються. Пошук нових можливостей інноваційного розвитку як джерела конкурентних переваг і додаткового прибутку триває і породжує наступний інноваційний цикл.

З розвитком промисловості посилювався вплив великих корпорацій на ринки, з'явився новий напрям у теорії конкуренції – необхідність *державного регулювання конкурентних відносин*. Дж. Кейнс показав, що сучасна економіка дедалі більше віддаляється від моделі досконалої конкуренції і не здатна до повноцінної самоорганізації (Keynes, 1936). Дж. Робінсон досліджувала такі форми недосконалої конкуренції, як: олігополія, монополія та моносонія (Robinson, 1933). Вона вважала досконалу конкуренцію ідеалом ринкової економіки та доводила необхідність державного втручання, антимонопольного регулювання та підтримки вільної конкуренції. Суперечки між прихильниками вільної та регульованої конкуренції точаться й досі.

З другої половини ХХ ст. теорії конкуренції розвивалися ще більш динамічно, адекватно відображаючи ускладнення економічних систем і господарських зв'язків. Огляд наукової літератури дає змогу виокремити кілька найважливіших напрямів трансформації конкуренції та конкурентних відносин того часу.

Теорія управління конкурентоспроможністю фірми розроблялася як один із ключових розділів стратегічного менеджменту. Це було пов'язано з новими умовами діяльності корпорацій у розвинених країнах, що склалися до початку 60-х років ХХ ст.: *по-перше*, далися взнаки технологічні вибухи, обумовлені науково-технічною революцією, що вимагає прогнозування нових виробничо-технологічних проривів, можливих у майбутньому; *по-друге*, ринки товарів і послуг у розвинених країнах досягли стану насичення, результатом якого також стало посилення конкуренції; *по-третє*, далі за цим розпочалася глобалізація ринків та формування транснаціональних корпорацій. У сукупності все це кардинально посилило складність і невизначеність зовнішнього середовища бізнесу і вплинуло на умови та характер конкурентних відносин.

У стратегічному менеджменті сформувалася *концепція конкурентних переваг*, що дає системний опис управління конкурентними відносинами компанії:

- умови конкуренції в галузі залежать від низки чинників. До них належить, наприклад, розмір і темпи зростання галузі, кількість конкурентів, ступінь диференціації продукції, галузеві бар'єри, галузева рентабельність тощо. Склалася модель аналізу економічних характеристик галузі (їх перелік і методологія дослідження), яка стала ефективним і зручним інструментом аналізу зовнішнього середовища бізнесу (*Mason, 1939*);

- рушійні сили галузі – фактори, зміна яких призводить до значних трансформацій усередині галузі. Їх необхідно виявляти і враховувати в процесі розроблення стратегії ведення конкурентної боротьби. Так, застосування цифрових технологій сьогодні є однією з основних рушійних сил практично в кожній галузі;

- ключові фактори успіху в конкурентній боротьбі – ті, від яких у цій галузі залежить успіх підприємства в конкурентній боротьбі. Невиправдане ігнорування таких особливостей галузі загрожує швидкою втратою конкурентоспроможності. Уперше цю ідею запропонував Р. Деніел з компанії *McKinsey & Company* (*Daniel, 1961*), пізніше модель доопрацьовано К. Грунертом і Ш. Еллегаард (*Grunert & Ellegaard, 1993*);

- структура конкуренції у галузі та способи захисту від конкурентного тиску. Широко відома модель п'яти конкурентних сил М. Портера, серед яких чинні конкуренти, загроза появи нових конкурентів, тиск з боку товарів-замінників, постачальників і покупців (*Porter, 2008*);

- базові конкурентні стратегії. М. Портер запропонував матрицю конкурентних стратегій, яка включає стратегії лідерства за цінами, диференціацію, два типи нішевих стратегій і стратегію оптимальних витрат (*Porter, 1980*);

- в основу конкурентної стратегії завжди покладено конкурентні переваги, які забезпечуються на рівні функціональних стратегій компанії (маркетингова, виробнича, фінансова тощо). Основна роль функціональних стратегій – сформувати конкурентні переваги "високого рангу", які будуть захищені від копіювання конкурентами.

На абсолютно новий рівень наприкінці ХХ ст. виходить використання інновацій як основи для створення важкокопійованих конкурентних переваг. До прикладу, можна навести кілька найвідоміших концепцій:

модель "підривних інновацій", яку запровадив К. Крістенсен (*Christensen, 1997*). Розвиток нових технологій призводить до появи нових товарів із властивостями, які роблять абсолютно неконкурентоспроможними старі товари. Подібна загроза, виявлена із запізненням, призводить до втрати домінуючих позицій на ринку навіть найбільш сильними компаніями;

модель "стратегії блакитного океану", авторами якої є В. Чан Кім та Р. Моборн (*Kim & Mauborgne, 2004*), співзвучна з попередньою концепцією, втім на відміну від попередньої, робить фокус не стільки на вдосконаленні пропозиції, скільки на інноваційній експлуатації незадоволеного попиту. Стратегія полягає у використанні інновацій для створення попиту на новому ринку, де відсутні конкуренти. Так компанія йде із зони високої конкуренції в зрілих галузях із невисокою прибутковістю;

модель "відкритих інновацій", запропонована Г. Чесбро, яка ґрунтується на захисті інноваційних конкурентних переваг від копіювання конкурентами (так звані конкурентні переваги "високого рангу"). На відміну від неї, модель відкритих інновацій передбачає об'єднання зусиль незалежних учасників та їх мережеву кооперацію в інноваційному процесі. Захист інновацій від копіювання не потрібен. Ключова ідея моделі – лідерство не завдяки захисту своїх розробок, а завдяки швидкості розроблення та впровадження інновацій (швидкість інновацій має бути вищою за швидкість їх копіювання) (*Chesbrough, 2003, с. 272*).

Наступна найважливіша зміна в механізмі конкурентних відносин останніх двох десятиліть пов'язана з тим, що конкуренція вийшла за рамки конкуренції між підприємствами. В умовах глобалізації економіки центр конкуренції переміщується з галузевого на міжгалузевий рівень. У сучасній економіці з'явився принципово новий феномен – кооперація між конкурентами – співконкуренція або коопетиція.

А. Бранденбургер і Б. Налебафф (*Brandenburger & Nalebuff, 1996*) стали основоположниками *теорії співконкуренції (коопетиції)*. Вони показали, що в сучасних умовах дедалі більше суб'єктів господарювання включаються в процес виробництва одного продукту. Джерелом конкурентних переваг стає вже не окреме підприємство, а весь ланцюжок створення товару. Актуальним стає узгоджене управління конкурентоспроможністю по всьому ланцюжку, до кінцевого споживача. Основна мета – об'єднати ресурси для досягнення сильної конкурентної позиції на ринках.

Дж. Мур (*Moore, 1996, с. 6–7*) автор моделі "*підприємницьких екосистем*", також вважає, що для сучасного бізнес-середовища характерні не лише процеси конкуренції, а й процеси співпраці та спільної еволюції. Такі нові форми співпраці дедалі частіше розглядаються як нове пріоритетне джерело конкурентних переваг компаній. У світі, починаючи з 1980-х років, триває перетворення ієрархічних організацій на мережеві спільноти. Формуються вже глобальні ланцюжки вартості, що приносить яскравий економічний ефект і перевагу над конкурентами.

М. Портер (*Porter, 1998, с. 12*) вважає, що центр конкурентної боротьби переміщується від окремих підприємств на рівень географічно концентрованих груп взаємопов'язаних підприємств – кластерів. Він запропонував розглядати сучасну економіку як сукупність не тільки компаній, галузей і секторів, а й кластерів. М. Портер назвав їх новим центром конкуренції.

Підсумовуючи, запропоновано виділяти *чотири етапи*, які пройшла еволюція конкурентних відносин у доцифрову епоху:

1. *Класичний етап* (XVIII ст. – перша половина XX ст.), що окреслює розвиток конкурентних відносин від моделі досконалої конкуренції до перших обґрунтувань необхідності державного регулювання конкуренції. На цьому етапі конкурентні відносини розглядали як об'єктивний результат дії ринкового механізму, обмеженого структурними параметрами ринку;

2. *Етап стратегічної конкуренції* (1950–1980-ті рр.), в межах якого конкурентні відносини досліджувалися переважно як об'єкт стратегічного управління і розглядалися через призму формування та експлуатації конкурентних переваг компанії, забезпечення її конкурентоспроможності;

3. *Етап конкуренції інновацій* (кінець XX ст.), для якого характерним є всеохоплююче використання інновацій у конкурентній боротьбі. До певної міри цей етап можна розглядати як субетап попереднього, обумовлений прискоренням технологічного прогресу;

4. *Етап коопетиції* (початок XXI ст.), що визначає відхід від двостороннього розуміння конкурентних відносин, перехід до рівня систем (конкуренція за усім ланцюжком створення товару, кооперація з конкурентами, формування об'єднань тощо).

При цьому слід звернути увагу на те, що описана еволюція не є лінійною. Наведені етапи радше кумулятивні. Сучасні конкурентні відносини є комплексним поняттям – продуктом синтезу усіх чотирьох етапів. З початку 2010-х років на конкурентні відносини впливають і зовнішні детермінанти ринкової структури, і рішення окремих, особливо великих гравців ринку щодо стратегічної деформації останнього, в тому числі й у технологічній площині, й потреба у кооперації з конкурентами для реагування на глобальні виклики зовнішнього середовища.

Іншою важливою детермінантою конкурентних відносин, фокус на яку все більше зміщується у конкурентних відносинах сучасності, є *цифровізація економіки*.

2. Вектори впливу цифровізації на конкурентні відносини.

Термін *цифровізація* можна визначити як "процес переходу підприємства або цілої економічної галузі до нових моделей бізнес-процесів, методів управління та виробництва, заснованих на інформаційних технологіях" (*Parviainen* та ін., 2017, с. 64). Цифровізація передбачає наявність єдиного інформаційного простору для безперервного обміну даними між різними сферами діяльності та структурними підрозділами, що досягається шляхом докорінної зміни існуючих бізнес-моделей та впровадження сучасних інформаційних технологій (*Gassmann* та ін., 2014, с. 678).

Цифровізацію можна розглядати як технологічний/пропозиційний шок, який впливає на основні економічні показники, зокрема через конкуренцію, продуктивність та зайнятість, а також через взаємодію з інституціями та державним управлінням. Цифрові технології також змінюють способи, якими компанії ведуть бізнес і взаємодіють зі своїми клієнтами та постачальниками, модифікуючи систему економічних відносин між ними, в тому числі – конкурентних.

Останнє десятиліття, конкуренція в умовах цифровізації економіки розвивається переважно завдяки впровадженню інновацій у бізнес-моделі та стратегії, зокрема завдяки широкому використанню алгоритмів, інформаційних технологій, штучного інтелекту, машинного навчання та великих даних. Особливу роль відіграють компанії «великих технологій» через їхні суперечливі бізнес-стратегії та значну ринкову владу, якої вони досягли з плином часу.

Конкурентні переваги на сучасному етапі розвитку передусім пов'язані з такими неціновими аспектами конкуренції, як якість, різноманітність та інновації. Ці переваги забезпечуються насамперед завдяки мережевим ефектам та ролі даних. Лишається відкритим питання, чи робить цифровізація ці конкурентні переваги більш стійкими. Один з аргументів проти полягає в тому, що цифровізація призводить до гіперконкуренції та скорочення періодів конкурентних переваг. На

противагу цьому, існує думка, що цифровізація обумовлює переваги такого масштабу та стійкості, які не мали аналогів у доцифровій економіці.

Підтримали думку щодо правильності першого твердження Р. Д'Авені, Дж. Даніно, К. Сміт, Р. Макграт (*D'Aveni, Dagnino, & Smith, 2010; McGrath, 2013*). Їх аргументація полягає у тому, що цифровізація підриває традиційні бар'єри для входу на ринок, розмиває галузеві кордони, а також ослаблює і переосмислює джерела конкурентних переваг. Іншими словами, старі джерела стабільності, захисту та привілеїв систематично руйнуються або розмиваються цифровізацією і замінюються швидкоплинними і тимчасовими перевагами, створеними на перетині постійно зростаючого набору технологічних можливостей та інновацій бізнес-моделей. Розширення доступу до дедалі дешевших, стандартизованих і модульних цифрових технологій (які часто пропонуються як послуга) знизить вхідні бар'єри на низку ринків, що посилить цінову конкуренцію та створення нових ринків-замінників для існуючих продуктів і послуг. Ці технологічні зміни також можуть призвести до того, що раніше цінні ресурси та можливості, притаманні конкретній фірмі, втратять свою цінність (або стануть непотрібними), оскільки в основі провідних бізнес-моделей з'являться більш загальні, дешевші та однаково доступні для всіх ресурси (*Sousa & Rocha, 2019*).

Протилежний наратив – цифрові технології ведуть до більш стійких конкурентних переваг (*Schilling, 2002; Eisenmann, Parker, & Van Alstyne, 2011; Zhao & Delft, 2019*). Суттю цього аргументу є те, що ключові аспекти цифрових технологій створюють самопідсилюючу динаміку «переможець отримує все», яка дає змогу таким технологічним гігантам, як *Amazon, Alphabet, Facebook* та інші створювати неприступні позиції не лише на своїх основних ринках, але й поширювати своє домінування на дедалі більшу кількість суміжних ринків. Згідно з цим поглядом цифровізація зрештою створить такий рівень ринкової влади, концентрації та ізоляції від конкурентів, який був небувалим у доцифрову епоху.

Якщо давати загальну оцінку, то можна припустити, що ймовірність спостереження будь-якого з цих результатів залежить від того, наскільки домінуюча бізнес-модель (моделі) на ринку поєднує накопичення та використання великих даних з генеруванням та використанням мережевих ефектів. Чим більше в бізнес-моделі поєднуються великі дані та мережеві ефекти, тим більша ймовірність того, що ми спостерігатимемо значні та стійкі конкурентні переваги, і навпаки. Крім того, компанії, які користуються мережевими перевагами на основі даних, мають сильні стимули і можливість охоплювати суміжні ринки. У довгостроковій перспективі така конвергенція приведе до того, що все більше ринків характеризуватимуться більш стійкими конкурентними перевагами.

Отримання стійких конкурентних переваг, коли компанія працює краще, ніж її конкуренти, і коли ця перевага не розмивається швидко, є запорукою успіху в сучасній економіці. Тому основним питанням для досліджень є розуміння причин відмінностей у результатах діяльності компаній та їхньої стабільності, а зрештою – детермінант цифрової трансформації конкуренції.

3. Детермінанти цифрової трансформації конкуренції.

3.1. Структурні детермінанти.

Одна група пояснень відмінностей у результатах діяльності фірм ґрунтується на недосконалості товарних ринків М. Портера (*Porter*, 1979). Ідея в тому, що деякі позиції (або ринки) мають структурні особливості, які захищають їх від конкуренції, що дає змогу фірмі, яка займає таку позицію, отримувати відносно вищі прибутки. Якщо, наприклад, безповоротні витрати, необхідні для входження у високоприбуткову нішу, є досить великими порівняно з розміром і прибутковістю ніші, фірма, що займає таку нішу, може отримувати стабільний потік прибутку вище середнього. Саме такою сьогодні є позиція так званих гейткіперів – компаній, що забезпечують діяльність багатосторонніх цифрових платформ як вузького місця у товароруху між пропозицією і попитом.

Інша основна група експансій пов'язана з недосконалістю ринку факторів виробництва (*Arya & Mittendorf*, 2010). Ідея полягає в тому, що фірми конкурують з різними ресурсами та можливостями, і якщо деякі з цих факторів дають змогу компанії встановлювати вищі ціни, мати нижчі витрати (або і те, і інше), то компанія може отримувати вищий за середній рівень прибутку. Якщо базові ресурси або можливості важко імітувати або замінити конкурентам, ця конкурентна перевага може зберігатися протягом тривалого часу.

У традиційній доцифровій економіці під ресурсами зазвичай розуміють матеріальні чи людські, змінюваність яких є порівняно високою. З початку XXI ст. це переважно інформація з високою мірою диференціації і персоналізації та відповідно низьким ступенем заміності. Впровадження цифрових технологій спочатку розглядалося як спосіб підвищити ефективність існуючих бізнес-моделей та бізнес-процесів, наприклад, шляхом зменшення витрат, покращання якості продукції, підвищення зручності та скорочення часу доставки (*Brynjolfsson & Hitt*, 2000 с. 29). Останнє десятиліття цифрові технології розвинулися до такого рівня, що їхній вплив на конкуренцію та її результати є набагато більш фундаментальним. Зростання цифровізації може докорінно змінити ринкові структури, наприклад, змінюючи

висоту бар'єрів для входу та мобільності, ключові конкурентні параметри на ринку та прокладаючи шлях для створення нових конкурентів та нових заміників. Крім того, цифровізація уможлиблює створення більш складних (цифрових) екосистем (Weill & Woerner, 2015 с. 27). У таких екосистемах цінність створюється шляхом поєднання декількох різно-рідних і взаємодоповнюючих цифрових технологій, що належать різним фірмам (та іншим типам суб'єктів). Ресурси та можливості, пов'язані з цими цифровими технологіями, є визначальними факторами ролі, яку відіграють фірми в такій екосистемі, варіюючись від ключової фірми (наприклад, гейткіпера) до легко замінного доповнювача. Позиція, яку займають фірми, і роль, яку вони відіграють у таких еволюціонуючих ринкових структурах та екосистемах, значною мірою визначається тим, як зростаюча цифровізація впливає на конкурентну цінність ресурсів та спроможностей. Зростання цифровізації призводить до того, що деякі ресурси та можливості стають менш важливими, в той час як це підвищує конкурентоспроможність інших (Sousa & Rocha, 2019).

3.2. Інформаційні детермінанти.

На думку Е. Макафі та Е. Бриньольфссона (McAfee & Brynjolfsson, 2008), великі дані відрізняються від накопичення та аналізу "традиційних" даних за трьома основними ознаками: сам обсяг даних є більшим; швидкість даних є вищою, як під час генерування, так і під час аналізу (часто в режимі реального часу); великі дані є більш різноманітними, оскільки охоплюють величезну кількість різних варіантів як структурованих, так і неструктурованих даних. Ранні парадигми обробки даних не мали необхідної обчислювальної потужності та інструментів для використання великих даних (Beath та ін., 2012; Feldman & Sanger, 2007), але останні досягнення в галузі аналізу, хмарних обчислень та машинного навчання змінили цю картину (Taddy, 2018; Varian, 2014; Witten та ін., 2016). Останнє десятиліття все більше фірм використовують великі дані для вдосконалення або зміни своєї бізнес-моделі, і вони стали гострою конкурентною зброєю (Agrawal, Gans & Goldfarb, 2018), як кілька десятиків років тому це сталося з інноваціями. Таким чином, великі дані можуть бути як ресурсом, тобто даними, до яких фірма має доступ, так і здатністю, тобто можливістю аналізувати та використовувати ці дані. Кращий доступ до великих даних або кращі можливості роботи з великими даними формують низку конкурентних переваг. Насамперед, це може забезпечити переваги в інноваціях, даючи змогу компаніям впроваджувати інновації швидше і з більшою точністю, підтверджуючи статус сучасних конкурентних відносин як продукту кумулятивного синтезу.

Хоча застосування великих даних може створювати цінність саме по собі, більш фундаментально великі дані також мають потенціал для створення самопідсилюючого процесу збільшення переваг

(*Brynjolfsson & McAfee, 2012, с. 56*). Компанія, яка отримує більшу кількість значно якісних даних про вподобання, поведінку та інші характеристики клієнтів, а також має можливість аналізувати ці дані, може перетворити їх на перевагу в боротьбі за нових клієнтів та в боротьбі за оплату від існуючих клієнтів. Крім того, наявність власної переваги у сфері великих даних може також підвищити цінність використання та аналізу публічних даних, доступних для всіх. Іншими словами, більше даних надає переваги, а ця перевага приводить до більшої кількості даних, що, в свою чергу, може ще більше посилити початкову перевагу. Тобто переваги великих даних можуть привести до самопідсилення ефекту масштабу з боку пропозиції і укорінення домінуючого становища суб'єкта господарювання, а зрештою – зміни моделі конкурентних відносин на ринку.

3.3. Мережеві ефекти.

Мережеві ефекти виникають, коли попит на продукт або послугу залежить від кількості користувачів цього продукту або послуги (*Katz & Shapiro, 1985, с. 424*). Прямі (або односторонні) мережеві ефекти виникають тоді, коли вартість товару чи послуги безпосередньо залежить від кількості користувачів, як у випадку з такими платформами соціальних медіа, як *Snapchat, What'sApp* тощо. Непрямі (або перехресні) мережеві ефекти виникають, коли цінність опосередковано залежить від кількості інших користувачів цього продукту через покращання сумісності або розширення доступу до компонентів (*McIntyre & Srinivasan, 2017, с. 150*). Переваги, засновані на успішному використанні мережевих ефектів, можуть створювати самопідсилюючий ефект масштабу на стороні попиту.

Мережеві ефекти – як прямі, так і непрямі – існували задовго до появи цифрових технологій (*Hagiu & Wright, 2015*). Однак цифровізація посилила потенціал великої кількості встановлених користувачів із сильними мережевими ефектами (*Maicas & Sese, 2015*), зробивши розвиток мереж незалежним від місця розташування. Це зменшило витрати на створення та підтримку мережі завдяки автоматизації більшості ключових процесів; зменшило трансакційні витрати користувачів, які працюють в мережах; різко підвищило масштабованість цифрових мереж і платформ та збільшило кількість ситуацій, в яких можуть матеріалізуватися саморушійні процеси, що підживлюються мережевими ефектами (*Cennamo, 2019*).

Мережеві ефекти також можуть бути як ресурсом, так і спроможністю. Ресурс – це встановлена база користувачів і ступінь, до якого цінність послуги для кожного користувача залежить від кількості інших користувачів у мережі, тоді як спроможність – це здатність фірми приводити в рух зовнішні ефекти мережі, що самопідсилюються, і розвивати їхній імпульс, силу та напрямок.

Згідно з М. Кремером, Де Монжуа та Швейцером (*Cremer, Montjoye & Schweitzer, 2019, с. 15*) роль даних, мережеві ефекти та сильна економія на масштабах, що відповідають за появу та зростання цифрових платформ та екосистем (унікальне явище сучасної економіки), є основними характеристиками економіки в умовах цифровізації. У цьому контексті зосередженість на добробуті споживачів сприяє розвитку ринкової концентрації та накопиченню даних і не дає змоги виявити значні стимули та небезпеки – цифрові монополії даних.

Висновки.

Цифровізація достатньою мірою трансформувала конкурентні відносини для виділення нового – додаткового етапу їх еволюції – етапу цифрової конкуренції, що найбільш повно виявився з початку 2010-х років (хоча основа для нього формувалася ще у 2000-х).

Ці відносини, будучи логічним продовженням етапу коопетиції, є неоднорідними – залежно від параметрів зовнішнього середовища, розміру і міри внутрішньої унікальності, інтегрованих інтероперабельності, залученості до мережевих ефектів можуть або відображати загострення конкурентної боротьби, або безальтернативність монополістичної траєкторії розвитку. Відповідь на питання, який з векторів домінуватиме, залежить від того, наскільки успішно компанії зможуть поєднувати накопичення та використання великих даних з мережевими ефектами, з одного боку, та з іншого – від швидкості та ефективності реформування конкурентної політики для забезпечення її спроможності забезпечити дієву протидію повзучій монополізації та пов’язаним з нею зловживанням з боку цифрових монополій.

Подальші дослідження системи конкурентних відносин потребуватимуть детального аналізу основних чинників, властивих цьому етапу еволюції, що забезпечують конкурентні переваги компаніям, які функціонують на цифрових ринках, стосовно того, чи їх стале застосування дасть поштовх до загострення конкурентної боротьби, або ж до посилення домінуючого становища технологічних компаній, що зрештою призведе до монополізації цифрових ринків, і наскільки ефективною при цьому буде конкурентна політика для протидії такій монополізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCE

Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2018). <i>Prediction Machines: The simple economics of artificial intelligence</i> . Harvard Business Press.	Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2018). <i>Prediction Machines: The simple economics of artificial intelligence</i> . Harvard Business Press.
Andriychuk, O. (2023). Towards a New Digital Competition Policy of Ukraine: The EU Matrix. In: Richter, H. (eds.). <i>Competition and Intellectual Property Law in Ukraine</i> . MPI Studies on Intellectual Property and Competition Law. Vol. 31.	Andriychuk, O. (2023). Towards a New Digital Competition Policy of Ukraine: The EU Matrix. In: Richter, H. (eds.) <i>Competition and Intellectual Property Law in Ukraine</i> . MPI Studies on Intellectual Property and Competition Law. Vol. 31.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Arya, A., & Mittendorf, B. (2010). Input Markets and the Strategic Organization of the Firm. <i>Foundations and Trends in Accounting</i> . Vol. 5, 1, 1-97.	Arya, A., & Mittendorf, B. (2010). Input Markets and the Strategic Organization of the Firm. <i>Foundations and Trends in Accounting</i> . Vol. 5, 1, 1-97.
Beath, C., Becerra-Fernandez, I., Ross, J., & Short, J. (2012). Finding value in the information explosion. <i>MIT Sloan Management Review</i> , 53(4), 18-20.	Beath, C., Becerra-Fernandez, I., Ross, J., & Short, J. (2012). Finding value in the information explosion. <i>MIT Sloan Management Review</i> , 53(4), 18-20.
Brandenburger, A. & Nalebuff, B. (1996). <i>Co-Opetition: A Revolution Mindset That Combines Competition and Cooperation</i> . Harvard business Press, Cambridge.	Brandenburger, A. & Nalebuff, B. (1996). <i>Co-Opetition: A Revolution Mindset That Combines Competition and Cooperation</i> . Harvard business Press, Cambridge.
Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2000). Beyond computation: information technology, organizational transformation and business performance. <i>The Journal of Economic Perspectives</i> , 14(4), 23-48.	Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2000). Beyond computation: information technology, organizational transformation and business performance. <i>The Journal of Economic Perspectives</i> , 14(4), 23-48.
Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2012). Winning the race with ever-smarter machines. <i>MIT Sloan Management Review</i> , 53(2), 53-60.	Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2012). Winning the race with ever-smarter machines. <i>MIT Sloan Management Review</i> , 53(2), 53-60.
Cennamo, C. (2019). Competing in digital markets: A platform-based perspective. <i>Academy of Management Perspectives</i> , amp.2016.0048.	Cennamo, C. (2019). Competing in digital markets: A platform-based perspective. <i>Academy of Management Perspectives</i> , amp.2016.0048.
Chamberlin, E. H. (1933). <i>The Theory of Monopolistic Competition</i> . Harvard University Press, Cambridge Mass.	Chamberlin, E. H. (1933). <i>The Theory of Monopolistic Competition</i> . Harvard University Press, Cambridge Mass.
Chesbrough, H.W. (2003). <i>Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology</i> . Cambridge, MA: Harvard Business School Publishing, 272.	Chesbrough, H.W. (2003). <i>Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology</i> . Cambridge, MA: Harvard Business School Publishing, 272.
Christensen, Clayton M. (1997). <i>The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail</i> . Boston, MA: Harvard Business School Press.	Christensen, Clayton M. (1997). <i>The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail</i> . Boston, MA: Harvard Business School Press.
Cournot, A. (1927). <i>The Mathematical Principles of the Theory of Wealth</i> , 1838, 23-48. Bacon. Reprinted.	Cournot, A. (1927). <i>The Mathematical Principles of the Theory of Wealth</i> , 1838, 23-48. Bacon. Reprinted.
Cozzolino, A., Corbo, L., & Aversa, P. (2021). Digital platform-based ecosystems: The evolution of collaboration and competition between incumbent producers and entrant platforms. <i>Journal of Business Research</i> . Vol. 126, 385-400.	Cozzolino, A., Corbo, L., & Aversa, P. (2021). Digital platform-based ecosystems: The evolution of collaboration and competition between incumbent producers and entrant platforms. <i>Journal of Business Research</i> . Vol. 126, 385-400.
Crémer, J., Y. De Montjoye & Schweitzer, H. (2019). <i>Competition Policy for the Digital Era</i> , Luxembourg, European Union: https://ec.europa.eu/competition/publications/reports/kd0419345enn.pdf	Crémer, J., Y. De Montjoye & Schweitzer, H. (2019). <i>Competition Policy for the Digital Era</i> , Luxembourg, European Union: https://ec.europa.eu/competition/publications/reports/kd0419345enn.pdf
D'Aveni, R. A., Dagnino, G. B., & Smith, K. G. (2010). The age of temporary advantage. <i>Strategic Management Journal</i> , 31(13), 1371-1385.	D'Aveni, R. A., Dagnino, G. B., & Smith, K. G. (2010). The age of temporary advantage. <i>Strategic Management Journal</i> , 31(13), 1371-1385.

Daniel, D.R. (1961). Management Information Crisis. <i>Harvard Business Review</i> , Sept.-Oct., US.	Daniel, D.R. (1961). Management Information Crisis. <i>Harvard Business Review</i> , Sept.-Oct., US.
Ducci, F. (2020). Natural Monopolies in Digital Platform Markets. Cambridge University Press.	Ducci, F. (2020). Natural Monopolies in Digital Platform Markets. Cambridge University Press.
Eisenmann, T., Parker, G., & Van Alstyne, M., (2011). Platform envelopment. <i>Strategic Management Journal</i> , 32(12), 1270-1285.	Eisenmann, T., Parker, G., & Van Alstyne, M., (2011). Platform envelopment. <i>Strategic Management Journal</i> , 32(12), 1270-1285.
Ergen, T., & Kohl, S. (2022). Rival views of economic competition, Socio-Economic. <i>Management Review</i> . 20 (3), 937-965.	Ergen, T., & Kohl, S. (2022). Rival views of economic competition, Socio-Economic. <i>Management Review</i> . 20 (3), 937-965.
Feldman, R., & Sanger, J. (2007). The text mining handbook: Advanced approaches in analyzing unstructured data. Cambridge University Press.	Feldman, R., & Sanger, J. (2007). The text mining handbook: Advanced approaches in analyzing unstructured data. Cambridge University Press.
Gassmann, O., Frankenberger, K., & Csik, M. (2014). The St. Gallen Business Model Navigator. http://www.im.ethz.ch/education/HS13/MIS13/Business_Model_Navigator.pdf	Gassmann, O., Frankenberger, K., & Csik, M. (2014). The St. Gallen Business Model Navigator. http://www.im.ethz.ch/education/HS13/MIS13/Business_Model_Navigator.pdf
Gomaa, M. M. (2014). Competition and Economic Growth: An Empirical Analysis with Special Reference to MENA Countries. Topics in Middle Eastern and African Economies. Vol. 16, 2, 192-210.	Gomaa, M. M. (2014). Competition and Economic Growth: An Empirical Analysis with Special Reference to MENA Countries. Topics in Middle Eastern and African Economies. Vol. 16, 2, 192-210.
Grunert, K.G. & Ellegaard, C. (1993). The concept of key success factors: theory and method", in Baker, M.J. (Ed.). <i>Perspectives on Marketing Management</i> . Vol. 3, 245-274.	Grunert, K.G. & Ellegaard, C. (1993). The concept of key success factors: theory and method", in Baker, M.J. (Ed.). <i>Perspectives on Marketing Management</i> . Vol. 3, 245-274.
Hagiu, A., & Wright, J. (2015). Multi-sided platforms. In HBS Working Paper, 15-037.	Hagiu, A., & Wright, J. (2015). Multi-sided platforms. In HBS Working Paper, 15-037
Katz, M. L., & Melamed, A. D (2020). Competition Law as Common Law: American Express and the Evolution of Antitrust. <i>University of Pennsylvania Law Review</i> . Vol. 168, 2061-2106.	Katz, M. L., & Melamed, A. D (2020). Competition Law as Common Law: American Express and the Evolution of Antitrust. <i>University of Pennsylvania Law Review</i> . Vol. 168, 2061-2106.
Katz, M.L., & Shapiro, C. (1985). Network externalities, competition, and compatibility. <i>American Economic Review</i> , 75(3), 424-440.	Katz, M. L., & Shapiro, C. (1985). Network externalities, competition, and compatibility. <i>American Economic Review</i> , 75(3), 424-440.
Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan.	Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan.
Kim, W.C. (2004). Mauborgne R. Blue Ocean Strategy. <i>Harvard Business Review</i> , October, 11.	Kim, W.C. (2004). Mauborgne R. Blue Ocean Strategy. <i>Harvard Business Review</i> , October, 11.
Kohli, R., & Melville, N. (2019). Digital innovation: a review and synthesis. <i>Inform. Syst. J.</i> 29(1), 200-223.	Kohli, R., & Melville, N. (2019). Digital innovation: a review and synthesis. <i>Inform. Syst. J.</i> 29(1), 200-223.
Maicas, J. P., & Sese, F. J. (2015). Customer-base management in network industries: The moderating role of network size and market growth. <i>European Management Review</i> , 12(4), 209-220.	Maicas, J. P., & Sese, F. J. (2015). Customer-base management in network industries: The moderating role of network size and market growth. <i>European Management Review</i> , 12(4), 209-220.

Marshall, A. (1890). The Principles of Economics. History of Economic Thought Books, McMaster University Archive for the History of Economic Thought.	Marshall, A. (1890). The Principles of Economics. History of Economic Thought Books, McMaster University Archive for the History of Economic Thought.
Mason, E. S. (1939). Price and production policies of large-scale enterprise. <i>The American economic review</i> , 29(1), 61-74.	Mason, E. S. (1939). Price and production policies of large-scale enterprise. <i>The American economic review</i> , 29(1), 61-74.
Mazaraki, A., & Gerasymenko, A. (2022). Challenges to competition in the digital world. https://www.vspv.si/uploads/visoka_sola/eecme_4/2022_zbornik_verzija_koncna2.pdf	Mazaraki, A., & Gerasymenko, A. (2022). Challenges to competition in the digital world. https://www.vspv.si/uploads/visoka_sola/eecme_4/2022_zbornik_verzija_koncna2.pdf
McAfee, An, & Brynjolfsson E. (2008). Investing in the IT that makes competitive difference. Harvard Business Review, August, 98-108.	McAfee, An, & Brynjolfsson E. (2008). Investing in the IT that makes competitive difference. Harvard Business Review, August, 98-108.
McGrath, R. G. (2013). The end of competitive advantage: How to keep your strategy moving as fast as your business. Harvard Business Review Press.	McGrath, R. G. (2013). The end of competitive advantage: How to keep your strategy moving as fast as your business. Harvard Business Review Press.
McIntyre, D. P., & Srinivasan, A. (2017). Networks, platforms, and strategy: Emerging views and next steps. <i>Strategic Management Journal</i> , 38(1), 141-160.	McIntyre, D. P., & Srinivasan, A. (2017). Networks, platforms, and strategy: Emerging views and next steps. <i>Strategic Management Journal</i> , 38(1), 141-160.
Menger, C. (2007). Principles of economics, 1871, foreword by P. G. Klein, introduction by F.A. Hayek, translated by J. Ding wall and B. F. Hoseltz. Ludwig von Mises Institute.	Menger, C. (2007). Principles of economics, 1871, foreword by P. G. Klein, introduction by F.A. Hayek, translated by J. Ding wall and B. F. Hoseltz. Ludwig von Mises Institute.
Mikalef, P., Boura, M., Lekakos, G., & Krogstie, J. (2019). Big data analytics and firm performance: Findings from a mixed-method approach. <i>Journal of Business Research</i> , 98 (January), 261-276.	Mikalef, P., Boura, M., Lekakos, G., & Krogstie, J. (2019). Big data analytics and firm performance: Findings from a mixed-method approach. <i>Journal of Business Research</i> , 98 (January), p. 261-276.
Mill, J. S. (1849). Principles of political economy with some of their applications to social philosophy: By John Stuart Mill. In two volumes. Second edition. London : John W. Parker, West Strand.	Mill, J. S. (1849). Principles of political economy with some of their applications to social philosophy : By John Stuart Mill. In two volumes. Second edition. London : John W. Parker, West Strand.
Moore, J. F. (1996). The Death of Competition: Leadership and Strategy in the Age of Business Ecosystems. New York, NY: Wiley Harper Business.	Moore, J. F. (1996). The Death of Competition: Leadership and Strategy in the Age of Business Ecosystems. New York, NY: Wiley Harper Business.
Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017). Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. <i>IJISPM</i> , 5(1), 63-77.	Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017). Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. <i>IJISPM</i> , 5(1), 63-77.
Porter, E. (1998). Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments, and Institutions. In M. Porter (Ed.). On Competition, (pp. 197-287). Harvard Business School Press.	Porter, E. (1998). Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments, and Institutions. In M. Porter (Ed.). On Competition (pp. 197-287). Harvard Business School Press.
Porter, M. E. (1979). How competitive forces shape strategy. Harvard Business Review, March-April, 137-145.	Porter, M. E. (1979). How competitive forces shape strategy. Harvard Business Review, March-April, 137-145.
Porter, M. E. (1980). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press.	Porter, M. E. (1980). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press.

Porter, M.E. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy. In: <i>Harvard Business Review</i> , January, 86.	Porter, M.E. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy. In: <i>Harvard Business Review</i> , January, 86.
Ramon, S., & Straughan, M. (2020). The evolution of competition in the UK deposit-taking sector, 1989–2013. <i>The European Journal of Finance</i> , 26:10, 958-977.	Ramon, S., & Straughan, M. (2020). The evolution of competition in the UK deposit-taking sector, 1989–2013. <i>The European Journal of Finance</i> , 26:10, 958-977.
Robinson, J. (1933). <i>The Economics of Imperfect Competition</i> . London: Macmillan.	Robinson, J. (1933). <i>The Economics of Imperfect Competition</i> . London: Macmillan.
Schilling, M. (2002). Technology success and failure in winner-take-all markets: The impact of learning orientation, timing, and network externalities. <i>The Academy of Management Journal</i> , 45(2), 387-398.	Schilling, M. (2002). Technology success and failure in winner-take-all markets: The impact of learning orientation, timing, and network externalities. <i>The Academy of Management Journal</i> , 45(2), 387-398.
Schumpeter, J.A. (1934). <i>Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung</i> . Dunker & Humblot, Leipzig. The Theory of Economic Development Translated by R. Opie. Harvard University Press, Cambridge, MA.	Schumpeter, J.A. (1934). <i>Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung</i> . Dunker & Humblot, Leipzig. The Theory of Economic Development Translated by R. Opie. Harvard University Press, Cambridge, MA.
Shatz, J. H. (2020). Economic Competition in the 21st Century. Santa Monica. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4188.html	Shatz, J. H. (2020). Economic Competition in the 21st Century. Santa Monica. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4188.html
Simandan, D. (2019). Competition, delays, and coevolution in markets and politics. <i>Geoforum</i> . Vol. 98, 15-24.	Simandan, D. (2019). Competition, delays, and coevolution in markets and politics. <i>Geoforum</i> . Vol. 98, 15-24.
Smith A. (1976). <i>An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations</i> . The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Vol. II, edited by R. H. Campbell and A. S. Skinner. Oxford University Press.	Smith A. (1976). <i>An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations</i> . The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Vol. II, edited by R. H. Campbell and A. S. Skinner. Oxford University Press.
Sousa, M. J., & Rocha, A. (2019). Skills for disruptive digital business. <i>Journal of Business Research</i> , 94, 257-263.	Sousa, M. J., & Rocha, A. (2019). Skills for disruptive digital business. <i>Journal of Business Research</i> , 94, 257-263.
Taddy, M. (2018). The Technological elements of artificial. <i>NBER Working Paper Series</i> , 24301.	Taddy, M. (2018). The Technological elements of artificial. <i>NBER Working Paper Series</i> , 24301.
Varian, H. R. (2014). Big data: New tricks for econometrics. <i>The Journal of Economic Perspectives</i> , 28(2), 3-27.	Varian, H. R. (2014). Big data: New tricks for econometrics. <i>The Journal of Economic Perspectives</i> , 28(2), 3-27.
Weill, P., & Woerner, S. L. (2015). Thriving in an increasingly digital ecosystem. <i>MIT Sloan Management Review</i> , 56(4), 27-34.	Weill, P., & Woerner, S. L. (2015). Thriving in an increasingly digital ecosystem. <i>MIT Sloan Management Review</i> , 56(4), 27-34.
Williams, W. E. (1999). <i>More liberty means less government: our Founders knew this well</i> , Stanford, California. Hoover Institution Press.	Williams, W. E. (1999). <i>More liberty means less government: our Founders knew this well</i> , Stanford, California. Hoover Institution Press.
Witten, I. H., Frank, E., Hall, M. A., & Pal, C. J. (2016). <i>Data mining: Practical machine learning tools and techniques</i> . Morgan Kaufmann.	Witten, I. H., Frank, E., Hall, M. A., & Pal, C. J. (2016). <i>Data mining: Practical machine learning tools and techniques</i> . Morgan Kaufmann.

Zizzerini, G. (2021). Disruption – Disruptive Innovation and the Evolution of Competitive Relationships. In <i>Innovation Economics, Engineering and Management Handbook 1</i> (eds. D. Uzunidis, F. Kasmi and L. Adatto). https://doi.org/10.1002/9781119832492.ch14	Zizzerini, G. (2021). Disruption – Disruptive Innovation and the Evolution of Competitive Relationships. In <i>Innovation Economics, Engineering and Management Handbook 1</i> (eds. D. Uzunidis, F. Kasmi and L. Adatto). https://doi.org/10.1002/9781119832492.ch14
Zhao, Y., von Delft, S., Morgan-Thomas, A., & Buck, T. (2019). The evolution of platform business models: Exploring competitive battles in the world of platforms. <i>Long Range Planning</i> , July, 101892.	Zhao, Y., von Delft, S., Morgan-Thomas, A., & Buck, T. (2019). The evolution of platform business models: Exploring competitive battles in the world of platforms. <i>Long Range Planning</i> , July, 101892.
Герасименко А. (2009). Еволюція теорії конкуренції в історії економічної думки XVIII–XX століть. <i>Вісник КНТЕУ</i> . http://visnik.knute.edu.ua/files/2009/01/15.pdf	Gerasymenko, A. (2009). The evolution of competition theory in the history of economic thought XVIII-XX centuries. <i>Visnyk KNUTE</i> . http://visnik.knute.edu.ua/files/2009/01/15.pdf
Келічавий А. (2015). Еволюція конкуренції: від зародження поняття до сучасних особливостей. <i>Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України</i> . Вип. 5(115), 58-63.	Kelichavyi, A. The evolution of competition from the birth to the modern concept features. <i>Socio-economic problems of the modern period of Ukraine</i> . Vol. 5(115), 58-63.
Кравченко Н. (2018). Глобальні детермінанти трансформації конкурентних відносин. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету</i> . http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/11.pdf	Kravchenko, N. (2018). Global determinants of competitive relations transformation. <i>Scientific Bulletin of Uzhhorod National University</i> . http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/11.pdf
Филюк Г. (2009). <i>Конкуренція і монополія в епоху глобалізації</i> : монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.	Fylyuk, G. (2009) <i>Competition and monopoly in the era of globalization</i> . Zhytomyr: ZhDU I. Franka.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор навчається в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Гановський В. Трансформація конкурентних відносин у цифровому суспільстві. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 67-84. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)05](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)05)

Надійшла до редакції 28.07.2023.

Прийнято до друку 11.08.2023.

Публікація онлайн 05.09.2023.

DOI: 10.31617/1.2023(150)06
УДК 004.738.1:339.138

ЯНКОВЕЦЬ Тетяна,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-8159-3826
t.yankovets@knute.edu.ua

ВЕБСАЙТ У ЦИФРОВОМУ МАРКЕТИНГУ

Для підвищення ефективності цифрового маркетингу та діяльності підприємства в цілому важливим є покращання користувацького досвіду у взаємодії споживачів із сайтом, що стає можливим при поєднанні техніко-технологічних та маркетингових аспектів в процесі розроблення вебсайту на всіх його етапах. Вебсайт віднесено до ключового стратегічного активу цифрового маркетингу підприємства, використання якого дає змогу виконувати фінансові й нефінансові (іміджеві, репутаційні) завдання та досягати стратегічних цілей маркетингу й бізнесу, а також підвищувати ефективність діяльності підприємства загалом. Метою статті є обґрунтування етапів розроблення вебсайту як ключового стратегічного цифрового активу підприємства в сучасних умовах; визначення заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи сайту та покращання користувацького досвіду для залучення і збільшення трафіку цільових споживачів. При проведенні дослідження використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, системно-структурного аналізу, порівняння, системний, логічного узагальнення. Обґрунтовано основоположну роль вебсайту в реалізації стратегії цифрового маркетингу підприємства. Охарактеризовано ключові типи сайтів: лендинг, лонгрід, сайт-візитка, сайт-каталог, інтернет-магазин, блог, інформаційний портал; визначено їхні особливості та умови застосування. Систематизовано стратегічні цілі та завдання основних типів сайтів. Основними етапами розроблення вебсайту як стратегічного активу цифрового маркетингу підприємства з орієнтацією на споживача є: постановка мети створення та функціонування сайту; розроблення технічного

IANKOVETS Tetiana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Marketing
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8159-3826
t.yankovets@knute.edu.ua

WEBSITE IN DIGITAL MARKETING

To increase the effectiveness of digital marketing and the activity of the enterprise as a whole, it is important to improve the user experience in the interaction of consumers with the website. It becomes possible by combining technical, technological and marketing aspects in the process of developing a website at all its stages. The website is classified as a key strategic asset of the enterprise's digital marketing, the use of which allows to perform financial and non-financial (image, reputation) tasks and achieve strategic marketing and business goals, as well as increase the efficiency of the enterprise in general.

The aim of the article is to substantiate the stages of website development as a key strategic digital asset of the enterprise in modern conditions; determination of measures aimed at increasing the efficiency of the site and improving the user experience in order to attract and increase the traffic of target consumers. When conducting the research, the general scientific methods of analysis and synthesis, system-structural analysis, comparison, systematic and logical generalization were used. The fundamental role of the website in the implementation of the digital marketing strategy of the enterprise is substantiated in the article.

The key types of sites are characterized along with features and conditions of use: landing page, longread, business card site, website-catalog, online store, blog and information portal. The strategic goals and objectives of the main types of sites have been systematized.

The main stages of developing a website as a strategic asset of digital marketing of a consumer-oriented enterprise are: setting up the goal of site creation and specifying the functionality of site; developing of technical

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

завдання і прототипу сайту; UX/UI-дизайн; кросбраузерне й адаптивне верстання; налаштування системи управління сайтом та програмування додаткових модулів; наповнення сайту контентом та внутрішня SEO-оптимізація; вибір хостингу та домену; встановлення кодів вебаналітики; запуск та спліт-тестування сайту. Охарактеризовано евристику Нільсена для покращання користувацького досвіду та наведено приклади їх застосування. Обґрунтовано взаємозв'язок та синергічну взаємодію сайту та інших інструментів цифрового маркетингу.

Ключові слова: вебсайт, стратегічний актив, цифровий маркетинг, стратегія цифрового маркетингу, процес розроблення вебсайту, спліт-тестування, А/В-тестування, евристики Нільсена, синергія

requirements and deployment of a prototype; UI/UX design; cross-browser and adaptive layout; setting up the site management system and configuration of additional modules; adding content to the site and internal SEO optimization; choosing hosting and web-domain; installing web analytics codes; launching and split testing of the site. Nielsen heuristics for improving the user experience were described and examples of their application were given. The relationship and synergistic interaction of the site and other digital marketing tools are substantiated.

Keywords: website, strategic asset, digital marketing, digital marketing strategy, website development process, split testing, A/B testing, Nielsen heuristics, synergy

JEL Classification: L20, L86, M31, O31.

Вступ.

Ефективність діяльності підприємства в умовах цифровізації економіки залежить від якості цифрових активів (до них належать вебсайт, мобільний застосунок, контент, дизайн) та використовуваних інструментів цифрового маркетингу (ЦМ), що дає змогу отримувати та збільшувати трафік цільових користувачів. Ключовим цифровим активом, з яким пов'язані майже всі інструменти ЦМ, є вебсайт, який уможливило підприємству вирішувати фінансові, іміджеві та репутаційні завдання й досягати відповідних фінансових і нефінансових цілей стратегії ЦМ та бізнес-стратегії підприємства. Тому важливо створити та підтримувати сайт, орієнтований на споживачів, і постійно працювати над покращанням користувацького досвіду. Це сприятиме збільшенню трафіку цільових споживачів та підвищенню ефективності діяльності підприємства.

Розроблення, налаштування, запуск у дію, підтримання безперебійної роботи та просування вебсайту з метою залучення цільового трафіку і збільшення кількості цільових споживачів для виконання основних завдань діяльності підприємства належать до прикладних завдань ЦМ. Більшість науковців відносять вебсайт до одного з ключових інструментів ЦМ, який є головним, інтегруючим інструментом маркетингу (Пономаренко, Сапаян, 2019, с. 355), що: формує репутацію підприємства та надає можливості зручної комунікації з клієнтами для побудови довготривалих відносин (Карпій, Виноградська, 2022, с. 215); є ефективним інструментом маркетингових комунікацій (Васильченко, Якушев, Литвин, 2020), одним із найголовніших каналів залучення споживачів, партнерів та контактних аудиторій з онлайн-середовища (Зіньцьо, Зінькова, 2021, с. 42).

Результати аналізу наукових джерел (Пономаренко, Сапаян, 2019; Карпій, Виноградська, 2022; Васильченко, Якушев, Литвин, 2020; Полях, 2020; Зіньцьо, Зінькова, 2021; Босовська, Бовш, Охріменко, 2022; Продіус, Донецькова, 2022) свідчать, що значну увагу науковці приділяють окремо класифікації типів вебсайтів, перевагам їх використання, цифровим інструментам покращання їх роботи, окремо вимогам до їх оформлення з метою залучення потенційних клієнтів. Однак відсутній чіткий покроковий алгоритм створення сайту з орієнтацією на споживача, що передбачає поєднання техніко-технологічних та маркетингових аспектів протягом усього процесу його розроблення.

Метою статті є обґрунтування етапів розроблення вебсайту як ключового стратегічного цифрового активу підприємства в сучасних умовах; визначення заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи сайту та покращання користувацького досвіду для залучення і збільшення трафіку цільових споживачів, що впливатиме на підвищення ефективності діяльності підприємства загалом.

Для реалізації поставленої мети сформульовано гіпотезу про те, що вебсайт є стратегічним активом цифрового маркетингу підприємства, використання якого, за правильної організації, дає змогу збільшувати кількість цільових споживачів, що прямо впливає на зростання фінансових показників та підвищення ефективності діяльності підприємства. Правильна організація передбачає обґрунтування стратегічних цілей та завдань різних типів сайтів, а також систематизацію етапів розроблення сайту з орієнтацією на споживачів на кожному етапі цього процесу. Для перевірки висунутої гіпотези використано такі загальнонаукові методи дослідження: аналізу та синтезу, системно-структурного аналізу, порівняння (для виявлення й опису особливостей та умов застосування ключових типів сайтів, формулювання відповідних стратегічних цілей і завдань); системний (для систематизації етапів процесу розроблення вебсайтів; обґрунтування прикладів взаємодії користувача із сайтом за евристиками Нільсена); логічного узагальнення (для обґрунтування синергічної взаємодії сайту та інших інструментів цифрового маркетингу задля підвищення ефективності діяльності підприємства).

В основній частині статті виділено ключові типи вебсайтів із зазначенням їхніх особливостей, умов застосування та стратегічних цілей і завдань, які вони виконують у реалізації стратегії ЦМ підприємства; обґрунтовано етапи створення вебсайту; особливу увагу приділено опису, з прикладами, евристик Нільсена, що використовують для покращання користувацького досвіду з метою підвищення конверсійності сайту та підвищення ефективності як цифрового маркетингу, так і діяльності підприємства.

1. Основні типи вебсайтів: стратегічні цілі та завдання.

Створення сайту належить до стратегічних напрямів ЦМ та діяльності підприємства, оскільки за правильних розроблення, налаштувань, запуску, підтримки і просування сайт роками може виконувати поставлені перед ним цілі й завдання.

Поліпшення роботи сайту як стратегічного активу ЦМ підприємства належить до важливих завдань реалізації стратегії цифрового маркетингу, що висвітлено у попередніх працях автора (Янковець, 2019; 2022). Незалежно від виду діяльності, підприємства можуть використовувати такі основні типи вебсайтів: лендинг, лонгрид, сайт-візитівка, сайт-каталог, інтернет-магазин, блог, інформаційний портал. Також існують спеціалізовані типи сайтів: інтернет-банки, соціальні мережі, форуми тощо.

Далі розглянемо особливості та умови застосування основних з наведених типів сайтів, кожен з яких має свою інформаційну архітектуру відповідно до поставлених стратегічних цілей і завдань, які вони виконують (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика ключових типів сайтів

Тип	Цілі та завдання	Архітектура
Лендинг	Довести користувача до здійснення цільової дії (отримати контактні дані, "змусити" підписатися на розсилку, продати)	Односторінковий
Лонгрид	Ввести аудиторію, що читає, в певний емоційний стан, "підігріти", забезпечити перехід на лендинг	
Сайт-візитівка	Первинне ознайомлення потенційних клієнтів з компанією. Відіграє роль іміджевої реклами, яка викликає позитивні емоції, підвищує довіру до компанії у нових та лояльність у наявних клієнтів, націлює на перспективну співпрацю, партнерство	Невеликий, до 10 сторінок
Сайт-каталог	Представлення повного каталогу товарів та послуг, що продаються, а також даних про компанію, призначено потенційним клієнтам для ознайомлення	Деякі або багатосторінковий
Інтернет-магазин	Продаж товарів (послуг)	Багатосторінковий
Блог	Організовує спільноту користувачів навколо певного автора (авторів). Для підприємств метою ведення блогу є формування спільноти лояльних клієнтів	
Інформаційний портал	Поширення різноманітної інформації серед користувачів – як загального характеру, так і спеціальної для користувачів певних соціальних груп, окремого географічного регіону, за тематичними інтересами тощо	

Джерело: розроблено автором.

Лендинги у цифровому маркетингу використовують для підвищення впізнаваності бренду, залучення нових клієнтів та підвищення продажів. Лендинг ще називають посадковою сторінкою (від англ.

Landing Page), на яку користувачі потрапляють з різних каналів, наприклад, зі сторінки результатів пошукової видачі у браузері, через контекстну, банерну рекламу, рекламу в соціальних мережах або після того, як клацнути на посиланні в електронному листі. На відміну від будь-якого багатосторінкового сайту, де може бути представлено різноманітні товари і послуги, куди люди заходять з різними запитами і можуть отримати різну інформацію та здійснити різні дії, лендинг являє собою одну сторінку з однією пропозицією та можливістю здійснити тільки одну цільову дію.

Лонгрід – це велика стаття, яка часто приводить читача до покупки або просто інформує його про продукт/послугу, формує потребу та/або переводить на лендинг.

Сайт-візитівка – це просто віртуальна візитна картка – невеликий сайт з інформацією, яка дає змогу отримати уявлення про діяльність підприємства. Основні розділи такого сайту: загальні відомості про підприємство; перелік товарів або послуг, які пропонуються; відомості для покупців: прайс-листи, листи замовлення, фотографії, портфоліо тощо; контактні дані: адреса, телефон, електронна пошта, ПІБ відповідальних осіб; інші відомості залежно від специфіки діяльності підприємства та інтересів клієнтів. Відмітними рисами сайту-візитівки є: інформаційність, лаконічність, індивідуальність, привабливий дизайн.

Сайт-каталог містить перелік товарів з докладним описом, підкріпленим фотографіями і статтями. Розрізняють сайт-каталог з простою та складною структурою.

Сайт-каталог з простою структурою називають *корпоративним сайтом*, він містить: каталогізацію товарів (категорії та підкатегорії); картки товарів (фото товарів з коротким описом та ціною); сторінки з детальним описом товарів, зображенням та ціною (не обов'язково); форму зворотного зв'язку, що реалізує можливість отримання замовлень.

Класичний сайт-каталог зі складною структурою має більше можливостей та містить: багаторівневу каталогізацію (товари за брендами, призначенням тощо); фільтрацію товарів з каталогу та сортування (за назвою, ціною, властивостями); розширений пошук за каталогом (з використанням властивостей товару); можливість порівнювати обрані позиції у каталогі; окремі вибірки ("новинка", "хіт сезону", "лідер продажів", "рекомендований товар"); додатково пов'язані товари (аналоги, супутні товари); виведення для товару зв'язних елементів (статті, інструкції); додаткові сервіси (коментарі, оцінка товарів тощо). За своєю структурою сайт-каталог наближений до інтернет-магазину, але у ньому відсутня функція продажу.

Інтернет-магазин є формою електронної торгівлі, яка уможливорює споживачам купувати товари або послуги за допомогою веббраузера та містить: повноцінний особистий кабінет (особисті дані користувача, історія замовлень, стан поточних замовлень, можливість

здійснити відкладені покупки, платіжна інформація, інформація про доставку, програми лояльності); підключення платіжних систем (*PayPal, LiqPay* тощо); інтеграцію зі службами доставки; можливість управляти знижками і націнками на товари, формувати різні типи цін для різних груп покупців, встановлювати знижки по досягненні певної суми прайсу, створення купонів; інтеграцію з програмними продуктами, призначеними для автоматизації бухгалтерського й управлінського обліку, економічної та організаційної діяльності підприємства; інтеграцію з програмними продуктами, призначеними для автоматизації стратегій взаємодії з клієнтами; автоматизацію документообігу; статистичні лічильники (як-от *Google Analytics*) тощо.

У *табл. 2* представлено дані для вибору типу сайту (сайт-каталог або інтернет-магазин) для підприємства, залежно від того, який товар або послуги пропонуються, чи потрібні налаштування внутрішніх бізнес-процесів, який розмір бюджету на створення та підтримання роботи сайту.

Таблиця 2

Порівняння сайту-каталогу та інтернет-магазину для прийняття управлінського рішення про вибір для підприємства

Параметр	Сайт-каталог	Інтернет-магазин
Товар	Для складних товарів (покупцям потрібна консультація)	Для простої бізнес-моделі та простих товарів
Внутрішні бізнес-процеси	Не обов'язково	Потребує вибудовування внутрішніх бізнес-процесів
Бюджет	Може бути невеликий	Потребує великих витрат для якісного підтримання бізнес-процесів

Джерело: розроблено автором.

Блог (або *стрічка новин*) – це інформативний вебсайт (онлайн-журнал, онлайн-щоденник), основний зміст якого становлять регулярно оновлювані дописи (пости), розташовані у зворотному хронологічному порядку. До особливостей блогів належать: зворотний хронологічний порядок розташування дописів (нові пости розташовуються зверху); зазвичай управляються окремою особою (особистий блог) або невеликою групою людей (тематичний блог або блог як доповнення до корпоративного сайту); як правило, висвітлюється одна або декілька суміжних тем; за структурою блог складається з рубрик та дописів; контент систематично оновлюється (додаються дописи, які містять текст, зображення, мультимедіа); кожний допис, розміщений у блозі, має свою *URL*-адресу, за якою можна його переглянути; містять запрошення залишати коментарі відразу після публікації, що формує мережеве спілкування (блогосферу) та довірчі відносини з цільовою аудиторією; є можливість поставити питання, що забезпечує зворотний зв'язок для підприємства.

Інформаційний портал (або інтернет-портал) являє собою великий багатосторінковий інформаційний вебсайт, на якому розміщено різноманітну інформацію від різних авторів для різних користувачів. Підтримка інформаційного інтернет-порталу потребує сильної технічної бази (потужного сервера зі швидким підключенням до мережі) та адміністратора-редактора для роботи з інформацією на порталі.

Найпоширенішими у бізнесі сайтами є: лендинг, інтернет-магазин та блог. Причому корпоративні блоги часто розташовують на сайтах підприємств як окремий розділ.

2. Етапи розроблення вебсайту з урахуванням взаємозв'язку техніко-технологічних та маркетингових аспектів.

Розроблення будь-якого сайту, незалежно від типу, цілей, завдань, інформаційної архітектури, відбувається послідовно за етапами (рис. 1).

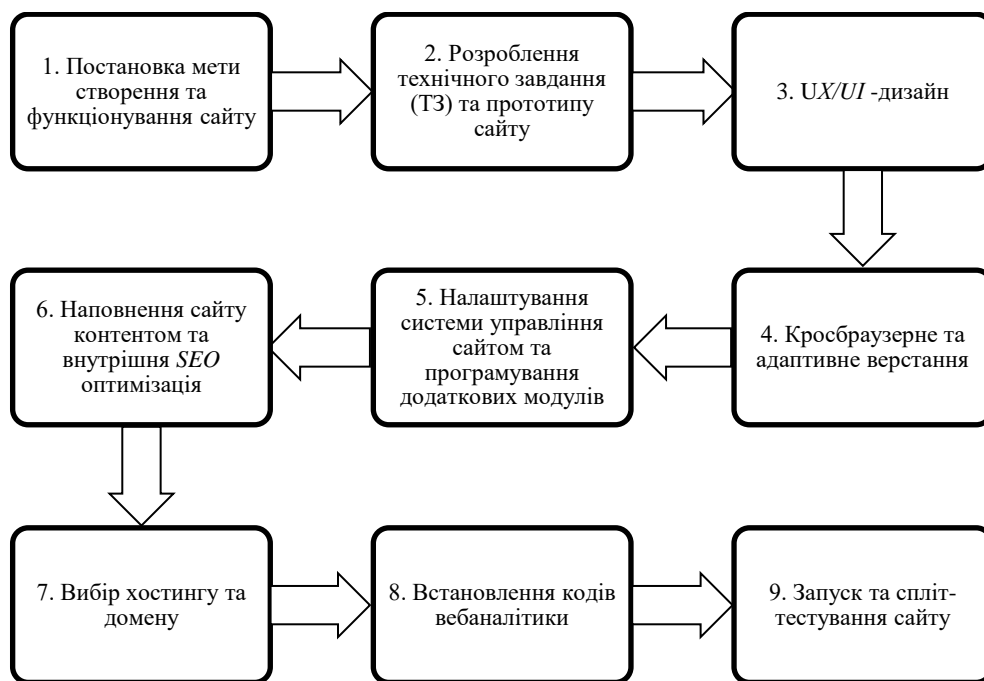

Рис. 1. Процес розроблення вебсайтів

Джерело: розроблено автором.

Перший етап. Як і будь-який новий проєкт, розроблення вебсайту розпочинається з постановки мети його створення та функціонування. Стратегічні цілі й завдання основних типів сайтів представлені в *табл. 1*. Оскільки сайт є ключовим стратегічним активом цифрового маркетингу та водночас вагомим інструментом реалізації стратегії цифрового маркетингу, то тактичні цілі сайту (мікроцілі, які впливають на мікроконверсійні дії, заплановані для

користувачів) формулюють залежно від стратегії й тактики цифрового маркетингу підприємства (Янковець, 2022).

Другий етап. Вебсайт має такі самі ключові ознаки, як і будь-який проєкт: стратегічна мета сайту, яка визначає його тактичні цілі; певний обсяг робіт та відповідний бюджет для створення, запуску й просування сайту; терміни виконання робіт; індивідуальність. Задля успішної реалізації цього проєкту – вебсайту важливе значення має якісна підготовка з боку замовника, зокрема розроблення технічного завдання (ТЗ) та прототипів. Для лендингу прототип є зафіксованою моделлю, що продає. У прототипі візуально, у будь-який спосіб, представляється, які елементи мають бути на сайті, їх розташування та взаємодії. Якщо прототип лендингу – це власне його візуалізація, для більш складних сайтів розробляють ТЗ: промальовують прототипи окремо всіх сторінок, описують усі необхідні функціональні дії, інтеграції з іншими ресурсами (системами обліку, оплати, CRM, кол-трекінгом) та ін. ТЗ є керівництвом для розробників, і чим більш якісно та детально підприємство-замовник його пропрацює, тим більш якісним і таким, що успішно досягає поставлені цілі, буде вебсайт.

Третій етап. Після затвердження ТЗ та прототипів здійснюють дизайн сайту, який містить UX/UI-дизайн, основним призначенням якого є зручність для користувача та візуалізація. За зручність відповідає UX-дизайн (*User experience*), що означає "досвід користувача". Тобто це дизайн на основі досліджень користувацького досвіду та поведінки. Чим більш зрозумілий інтерфейс сайту, тим легше користувачеві зробити цільову дію, тому основною метою UX-дизайну є створення позитивних емоцій і вражень користувачів, які вони отримують при взаємодії із сайтом. Основними завданнями є: забезпечення функціональності й адаптивності сайту завдяки виявленню на основі тестування серед цільової аудиторії найбільш логічних зв'язків між елементами та їх розташування; розроблення найбільш ефективного прототипу сайту для подальшого UI-дизайну (*User Interface*), що означає "інтерфейс, призначений для користувача", який відповідає за візуалізацію прототипу. UI-дизайн включає роботу над графічною частиною інтерфейсу: анімацією, ілюстраціями, кнопками, меню, слайдерами, фотографіями та шрифтами. Основним результатом UI-дизайну є візуально оформлений в єдиному стилі гармонійний працюючий макет, який далі передається програмістам для верстання. UX- та UI-дизайн тісно та нерозривно пов'язані, тому зазвичай над сайтом працює один фахівець або команда UX/UI-дизайнерів, якщо сайт великий.

Четвертий етап. Верстання передбачає переклад сайту в програмний HTML-код для відображення у браузері. Розрізняють кросбраузерне й адаптивне верстання. Кросбраузерне верстання (або кросбраузерна оптимізація) забезпечує ідентичне відображення та коректну

роботу сайту в різних популярних браузерах (*Mozilla, Firefox, Chrome, Opera, Safari* та ін.). Адаптивне верстання передбачає орієнтацію на мобільні технології та коректне відображення сайту на різних пристроях користувачів з різним розміром екрана (як на комп'ютерах, так і на всіх мобільних пристроях). Також при верстанні сайту враховується вимога кросплатформності, тобто коректне відображення сайту, незалежно від операційної системи пристрою користувача.

Розроблення лендингу на етапі верстання завершується. Також для його розроблення можуть використовуватися різні конструктори із вбудованими різноманітними технічними функціями та можливостями дизайну (*WordPress.com, JIMDO, WIX, webnode* та ін.).

П'ятий етап. Для великих сайтів, де постійно генерується новий контент, після етапу верстання необхідно налаштувати систему управління сайтом та програмування додаткових модулів (*CMS*), так званий движок сайту. *CMS* має бути промисловою та широко відомою, тоді буде простіше підібрати команду програмістів для роботи з нею. Це може бути, на вибір підприємства, залежно від його цілей, завдань та ресурсних можливостей, *Wix, WordPress, Drupal, Squarespace, GoDaddy, WooCommerce, Shopify, Magento, Awesome Motive, HubSpot* або ін. Якщо ж підприємство вирішило залучити програмістів для розроблення власного сайту без застосування наявних систем, доцільно використовувати прості й розповсюджені мову програмування та базу даних, оскільки чим більш екзотична мова, тим складніше в разі зміни програміста знайти іншого. Найбільш простою та розповсюдженою мовою в інтернеті є *PHP*, базою даних – *MySQL*.

Шостий етап. Перед запуском сайту важливо його наповнити якісним контентом та провести внутрішню *SEO*-оптимізацію. Якісний контент поряд із заходами внутрішньої оптимізації сайту, спрямованими на усунення технічних помилок та покращання ресурсу, сприяють тому, що сайт стає максимально релевантним для пошукових систем і цікавим та корисним для користувачів.

Сьомий етап. Після виконання всіх попередніх етапів роботи сайт необхідно розмістити на сервері, іншими словами підключити платну послугу хостингу, яка містить оренду дискового простору (місця) на сервері та забезпечення цілодобового доступу до сайту користувачам.

Також сайту потрібне доменне ім'я, яке купується зазвичай у тієї самої компанії, яка надає послуги хостингу. Доменне ім'я – це ім'я (назва) сайту, яке відображається в його *URL*-адресі в адресному рядку браузера. Наприклад, *URL*-адреса сайту: *https://hostiq.ua/*. Його доменне ім'я: *hostiq.ua*. У цьому домені *.ua* – це перший (або верхній) рівень домену (так звана доменна зона), який не вигадується, а вибирається з переліку доменів першого рівня, який зберігається на сайті Управління з присвоєння номерів в інтернеті ("Сайт Управління з присвоєння номерів в інтернеті", б. д.).

Доменні зони поділяють на дві групи: загальні та національні. Загальні домени відображають сферу діяльності, наприклад, *.com* використовується комерційними підприємствами, *.org* – некомерційними організаціями, *.edu* – закладами освіти. Головна особливість популярних загальних доменів – проста реєстрація. Домени *.com*, *.net*, *.org*, *.biz* та *.info* не мають реєстраційних обмежень. Їх може зареєструвати будь-яка юридична чи фізична особа. Для реєстрації не потрібні документи ("Сайт Управління з присвоєння номерів в інтернеті", б. д.; "Хостингова компанія HOSTiQ", б. д.).

Національні домени – це домени верхнього рівня, які виділені для конкретних держав, складаються з двох літер, наприклад, *.ua* – Україна, *.uk* – Велика Британія, *.cz* – Чехія тощо. Зареєструвати національний домен зазвичай складніше, ніж загальний. Деякі держави дають змогу реєструвати їхні національні домени лише своїм громадянам чи офіційним резидентам. У такому разі під час реєстрації необхідно вказати адресу всередині країни, номер паспорта чи водійського посвідчення.

У домені *hostiq.ua* другий рівень – *hostiq*. Верхній і другий рівні доменного імені розділяються крапкою. Другий рівень називають ще основним або материнським. Домен другого рівня є творчим, його вигадують при реєстрації домену.

Може бути ще й третій рівень домену, наприклад *blog.hostiq.ua*. У цьому прикладі до нього віднесено частину *blog*, яка розташована зліва від крапки, що виділяє основний рівень *.hostiq*. Третій рівень домену називають піддоменом або субдоменом. Субдомени використовують, коли хочуть присвоїти унікальну адресу різним розділам на сайті, в цьому прикладі – блогу на сайті *hostiq.ua*.

Вибір доменного імені – найбільш важлива частина усього доменного процесу, оскільки доменне ім'я – це одна з ключових точок контакту для користувачів сайту та в цілому бренду підприємства. Вибір домену впливає на сприйняття споживачів, а також на позицію сайту в пошуковій видачі, тому рекомендовано враховувати такі вимоги до нього ("Хостингова компанія HOSTiQ", б. д.):

- чим коротший домен, тим краще; для основного домену доцільно використовувати не більше ніж два слова коротше 10 символів; максимальна довжина – не більше ніж 63 символи (для доменів з субдоменами);

- домен має легко вимовлятися і сприйматися на слух так само, як на письмі;

- доцільно в домені повторити назву бренду для формування іміджу та поширення знання про бренд;

- крім букв, доцільно використовувати цифри, що скорочує кількість символів та формує впізнаваність (наприклад, *1plus1.ua* або *privat24.ua*);

- додавання дефіса, який пошуковий бот сприймає як роздільник між словами; дефіс доцільний, якщо в домені присутня ключова фраза або якщо в назві бренду/компанії декілька слів, а домен зі злитим написанням вже зайнятий.

Після вибору домену і перевірки важливо якнайшвидше його зареєструвати, поки він ще не зайнятий.

Восьмий етап. Для здійснення наступного етапу в процесі розроблення вебсайту, а також для подальшого збору статистики та відстежування поведінки споживачів і результатів проведення цифрових маркетингових кампаній, які забезпечують трафік цільових споживачів на сайт з можливістю їх оптимізації, вкрай необхідно використовувати аналітику, тобто встановити відповідні коди програм вебаналітики на кожному сторінку сайту.

Дев'ятий етап. Після запуску сайту потрібно обов'язково проходити спліт-тестування (*A/B* тестування). Сутність цього методу маркетингового дослідження полягає у перевірці гіпотез та виборі найкращих, найбільш оптимально працюючих елементів сайту, що підвищує його конверсію. Під час проведення спліт-тестування відбувається порівняння конверсій контрольної групи *A* без змін та групи *B* зі змінами. Тестувати можна різні елементи сайту: заголовки сторінок; елементи дизайну; кольорову схему сайту; дизайн, колір та розташування конверсійної кнопки; рекламні оголошення; спливні вікна; сніпети (від англ. *snippet* – фрагмент, уривок, – короткий опис вебсайту або його сторінок в результатах видачі пошуку); тексти на сторінках; картинки; розташування елементів тощо. При проведенні спліт-тестування важливо дотримуватися таких правил (Устименко, 2019; Яковлева, 2022):

- вибрати цільові показники, які необхідно покращити, виміряти їх поточні значення та встановити планові. При визначенні показників важливо обирати найбільш вагомі, за якими вимірюється макроконверсія, оскільки зростання мікроконверсій та покращання відповідних показників на проміжних етапах можуть не вплинути на показник макроконверсії (наприклад, кількість кліків на оголошенні та покладення товарів у кошик на сайті інтернет-магазину не гарантують завершення замовлення, тому основний показник для покращання за результатами проведення спліт-тестування – це показник кількості завершених замовлень);

- користувачів сайту поділяють на дві групи, кожній з яких буде показана тільки одна версія сайту (сторінки) – без змін (група *A*) та зі змінами (група *B*). Важливим є показ одному користувачу тільки однієї версії сайту. Для розпізнавання користувачів сайту *IP*-адреса кожного з них заноситься в *cookie*-файли його браузера й за допомогою коду вебаналітики, встановленого на сайті, цей користувач ідентифікується як унікальний;

- користувачів поділяють на групи пропорційно джерелам трафіку (контекстна реклама, органічний пошук, соціальні мережі тощо);
- тестування двох версій сайту відбувається паралельно для усунення розбіжностей внаслідок впливу зовнішніх факторів, які можуть викривити результати (святкові й вихідні дні, сезонність тощо);
- розрахунок розміру вибірки користувачів, які будуть залучені в спліт-тестуванні, при цьому з вибірки вилучаються IP-адреси працівників підприємства;
- тривалість дослідження має бути у два рази більше, ніж час, необхідний користувачу для прийняття рішення про покупку. Наприклад, якщо рішення приймається в середньому один раз на місяць (наприклад, покупка ліків, побутової хімії, продуктів на місяць (кава, чай, крупа та ін.), косметичних засобів тощо), тестування необхідно проводити два місяці;
- після отримання звітів використовуваної програми вебаналітики результати тестування з обох груп порівнюють і вибирається варіант з більшим значенням цільового показника конверсії.

Спліт-тестування є дієвим інструментом систематичного покращання сайту. Можна ще збільшити його ефективність, якщо тестувати поступово, додаючи по одному елементу – одночасне тестування декількох змін не дасть точного розуміння, який елемент сайту краще працює.

3. Юзабіліті вебсайту для підвищення його конверсії.

Ще одним напрямом підвищення конверсії сайту є робота над покращанням його юзабіліті – це якісний показник, який характеризує простоту та зручність для користувача при взаємодії з вебсайтом. Простими словами, юзабіліті вважається гарним, якщо будь-яка людина, зайшовши на сайт, не замислюється, а відразу розуміє, де вона перебуває, що це і як цим користуватися.

У 90-х роках ХХ ст. Якобом Нільсеном, данським науковцем та інженером-дослідником користувацького досвіду в напрямі взаємодії людини і комп'ютера, провідним світовим консультантом з юзабіліті вебсайтів, сформульовано основні правила юзабіліті, які отримали назву *евристики Нільсена*. Ці правила не є обов'язковими, але сьогодні їх найчастіше використовують для проектування інтерфейсів вебсайтів, UX-дизайну та оцінки юзабіліті діючих вебсайтів з метою виявлення напрямів підвищення їхньої конверсії (Nielsen, 1994/2020; Budiu, 2014; Laubheimer, 2015; Harley, 2018; Kaley, 2018; Joyce, 2020; Laubheimer, 2020; Rosala, 2020; Krause, 2021; Fessenden, 2021; Neussesser, Sunwall, 2023):

1. *Видимість статуту системи*: дизайн має завжди інформувати користувачів про всі дії та наслідки в системі, про те, що відбувається, шляхом відповідного зворотного зв'язку протягом розумного періоду

часу (в ідеалі – негайно). Користувач має чітко розуміти, що відбувається просто зараз в комп'ютері в результаті його взаємодії із сайтом і що буде далі. Така передбачувана взаємодія підвищує довіру як до продукту, так і до бренду загалом.

2. *Подібність системи та реального світу*: дизайн повинен говорити мовою користувачів. На сайті мають використовуватися слова, фрази та поняття, знайомі більшості користувачів, а не тільки спеціалістам визначеної сфери діяльності. Інформація має відображатися в природному та логічному порядку, так само як це відбувається у реальному світі. Легке визначення і запам'ятовування, як працює інтерфейс допомагає створити інтуїтивно зрозумілий досвід. Сучасним користувачам достатньо побачити іконку, й вони розуміють, яка дія буде здійснена.

3. *Контроль та свобода дій користувача*: користувачі часто виконують дії помилково. Їм потрібен чітко позначений швидкий "аварійний вихід", щоб скасувати небажану дію без необхідності знову проходити через усі етапи тривалого процесу. Коли людям легко відмовитися від процесу або скасувати дію без втрати результатів попередніх дій, це сприяє почуттю свободи та впевненості. Легке повернення до попередньої дії дає змогу користувачам зберігати відчуття контролю над системою й уникати затягування отримання результату та почуття роздратування й розчарування.

4. *Послідовність та стандарти*: люди проводять багато часу на різних цифрових ресурсах в інтернеті, досвід користування якими формує певні очікування. Це означає, що користувачі вважають за краще, щоб сайт, на який вони заходять, працював так само, як і всі інші сайти, які вони вже знають. Недотримання узгодженості з галузевими умовами призводить до когнітивного навантаження людини, коли їй необхідно вдаватися в питання, чи те саме означають різні слова, ситуації чи дії. Тому важливо одні й ті самі речі описувати однаковими словами на всіх сторінках сайту відповідно до стандартів та галузевих умов.

5. *Запобігання помилкам*: люди схильні до помилок. При цьому помилки на сайті можуть бути як неусвідомленими, здійсненими через неуважність користувача, так і свідомими – внаслідок невідповідності ментальної моделі поведінки користувача та задуму сайту. Дизайн сайту має сприяти запобіганню здійснення помилок користувачами шляхом передбачення й усунення умов, які призводять до помилок. Також важливо перевірити їх наявність та надати користувачам варіант підтвердження, перш ніж зробити певну дію.

6. *Впізнавання, а не пригадування*: на швидкість прийняття рішення людини, в тому числі на рішення залишитися на сайті, впливає робота імпліцитної системи головного мозку, яка відповідає за сприйняття та емоції (Канеман, 2011/2021; Barden, 2013). Швидке впізнавання сприяє виявленню позитивних емоцій у людини, тому

важливо мінімізувати навантаження на пам'ять користувача. Людина не має запам'ятовувати великий обсяг інформації та тримати її в голові при переході з однієї сторінки сайту на іншу. Необхідно зробити всі елементи інтерфейсу, дії й параметри видимими, впізнаваними та легко доступними на всіх сторінках сайту; надавати допомогу в контексті та зменшити кількість інформації, яку користувач має запам'ятовувати.

7. *Гнучкість та легкість у користуванні*: дизайн сайту має задовольняти як недосвідчених, так і досвідчених користувачів. Необхідно забезпечити гнучкість процесу та можливість вибору будь-якого способу досягнення результату на сайті, залежно від потреб й досвіду користувача. Для досвідчених користувачів на сайті мають бути прискорювачі, які спрощують та прискорюють виконання найчастіше використовуваних функцій: гарячі клавіші, макроси, жести дотиком (довге натискання, подвійне торкання, проведення пальцем) тощо. Також доцільно використовувати можливості персоналізації (як-от запитання "Хто користується вебпереглядачем *Chrome* в системі *Google*?") та налаштувань, що дає змогу користувачам самостійно вибирати, що вони хочуть бачити, або встановлювати параметри для організації чи відображення інформації.

8. *Естетичність та мінімалістичний дизайн*: інтерфейси не повинні містити інформації, яка є нерелевантною та/або зайвою. Кожна додаткова одиниця інформації в інтерфейсі конкурує з відповідними одиницями інформації в цифровому просторі та зменшує їхню цінність і відносну видимість. Сайт має бути естетичним для формування першого враження, створення та зміцнення іміджу бренду. При цьому інтерфейси мають містити лише необхідні елементи з високою інформаційною цінністю. Тому чіткість важливіша за візуальну красу, що зумовлює вимогу мінімалістичного дизайну. Це означає, що всі візуальні елементи інтерфейсу мають відповідати основним цілям користувача та бути для нього корисними.

9. *Допомога користувачеві у розпізнаванні, діагностуванні та виправленні помилок*: повідомлення про помилки мають бути виражені простою мовою (без кодів помилок), точно вказувати на проблему та пропонувати конструктивні варіанти її виправлення. Також вони мають бути представлені візуально, щоб користувачі могли їх помітити та розпізнати.

10. *Допомога та документація*: найкраще, якщо система не потребуватиме додаткових пояснень. Однак може знадобитися надати документацію, щоб допомогти користувачам зрозуміти, як виконувати свої завдання. Вміст довідки та документації має бути простим для пошуку та орієнтованим на завдання користувача. Доцільно лаконічно вказати конкретні кроки, які необхідно виконати користувачеві.

У табл. 3 наведено приклади застосування евристик Нільсена.

Таблиця 3

Приклади взаємодії користувача із сайтом за евристикami Нільсена

№	Евристики	Приклад взаємодії
1	Видимість статусу системи	Рядок завантаження після дії або колесо, яке крутиться (користувач розуміє, що система обробляє його дію, треба трохи почекати); повідомлення на сайті інтернет-магазину, що замовлення прийняте, вказується номер замовлення і дані про покупку
2	Подібність системи та реального світу	Кошик в інтернет-магазині візуально зрозумілий за аналогією з кошиком у супермаркеті
3	Контроль та свобода дій користувача	Наявність кнопки "скасувати" (вихід чітко позначений та видимий користувачеві); можливість відновити видалену сторінку в соціальних мережах; можливість відновити видалений файл на <i>Google</i> -диску
4	Послідовність та стандарти	Однакові шрифти, іконки, кольорова схема та стилістичне оформлення на всіх сторінках сайту, узгодженість усіх візуальних елементів; кнопка "купити" має бути помітною, однакового вигляду і кольору у всіх місцях розташування; розміщення логотипа традиційно зверху зліва або сучасний варіант – зверху посередині; перехід на сторінки соціальних мереж через відповідні іконки
5	Запобігання помилкам	Наявність підказок, яку інформацію та в якому вигляді необхідно вводити у поле контактної форми (наприклад формат введення номера телефону); додаткове запитання у вікні, що випадає: "Чи дійсно Ви хочете ..?"; при бронюванні авіаквитків вибір дати зворотного рейсу не можливий раніше дати вильоту; можливість вибору з вікна, що випадає, фрази пошукового запиту в <i>Google</i>
6	Впізнання, а не пригадування	Наявність в інтернет-магазині поряд з карткою товару інформації про доставку; інформаційні підказки у спливних вікнах; меню з доступними командами; історія відвідуваних сторінок у пошуковій системі; збережені паролі у браузері; списки нещодавно переглянутих товарів на сайтах електронної комерції
7	Гнучкість та легкість у користуванні	Можливість вибирати дані з вікна, що випадає (наприклад, місто, дату, адресу, номер відділення "Нової пошти" тощо); подвійне натискання в <i>Instagram</i> на мобільному пристрої на зображення для його "лайка" (альтернатива натисканню безпосередньо на піктограму серця); натискання й утримування зображення в <i>Pinterest</i> на мобільному пристрої, для відкриття контекстного меню з діями "Зберегти", "Надіслати" та "Купити"
8	Естетичність та мінімалістичний дизайн	Відображення на екрані мобільного телефону у стані очікування тільки часу крупними цифрами; у стані наведення стають видимими елементи керування; вебсайт <i>National Geographic</i> ефективно використовує принципи масштабу, візуальної ієрархії, балансу, контрасту та гештальту для створення естетично привабливого і зручного дизайну
9	Допомога користувачеві у розпізнаванні, діагностуванні та виправленні помилок	Альтернативні варіанти пошукових фраз у випадному вікні <i>Google</i> при некоректному введенні пошукового запиту користувачем
10	Допомога та документація	Підказки про формат даних для введення та пояснення, навіщо це потрібно; інтерфейсні інформаційні підказки, які навчають користувачів можливостям сайту, показують функції та допомагають зорієнтуватися

Джерело: розроблено автором за (Nielsen, 1994/2020; Budiu, 2014; Laubheimer, 2015; Harley, 2018; Kaley, 2018; Joyce, 2020; Laubheimer, 2020; Rosala, 2020; Krause, 2021; Fessenden, 2021; Neussesser, Sunwall, 2023; Кокарева, 2019).

Користувач, потрапляючи на сайт, розроблений із застосуванням евристик Нільсена, отримує відповіді на такі питання (Кокарева, 2019):

Який це сайт, яке його призначення? Має бути помітний логотип та впізнавані елементи фірмового стилю і фірмові кольори.

На якій сторінці сайту перебуває користувач? Заголовки сторінок мають помітно виділятися на фоні всього контенту сайту.

Які головні розділи сайту? Помітне меню та зрозуміла навігація дають змогу користувачу знайти те, що йому потрібно. Назви розділів не мають вводити людину в оману.

Де користувач перебуває в загальній структурі сайту? Якщо користувач знаходиться не на головній сторінці сайту, а всередині його, за елементом "хлібні крихти" він має зрозуміти, на якому рівні вкладеності від головної сторінки він перебуває.

Як виконати пошук? На великому сайті, де багато сторінок та контенту, необхідно додати функцію пошуку, що суттєво підвищує юзабіліті та шанс того, що користувач знайде те, що йому потрібно.

Юзабіліті сайту безпосередньо впливає на підвищення фінансових показників діяльності підприємства. Так, туристична компанія *Expedia*, прибравши лише одне зайве поле у формі заповнення даних, підвищила свій річний дохід на 12 млн дол. США. З досвіду клієнтів вітчизняного цифрового консалтингового агентства *Olshansky & Partners* додавання відеооглядів товару на сайті інтернет-магазину підвищило продажі на 20 %, додавання функції експрес-доставки збільшило величину середнього чека на 70 %, відповідно дохід за рік збільшився на 210 % (Кокарева, 2019).

4. Синергія взаємодії вебсайту та інструментів цифрового маркетингу.

Підвищення ефективності роботи вебсайту як стратегічного активу цифрового маркетингу підприємства, а також його просування забезпечуються, крім зазначених техніко-технологічних та маркетингових аспектів, також і використанням основних інструментів ЦМ, до яких належать: вебаналітика, пошуковий маркетинг, цифрова реклама, маркетинг у соціальних медіа, мобільний маркетинг, автоматизація маркетингу, контент-маркетинг.

На кожному сторінку вебсайту необхідно встановити лічильники вебаналітики. Вебаналітика дає величезну можливість вимірювати ефективність цифрових маркетингових кампаній, які проводять з метою залучення цільової аудиторії на сайт підприємства, а також на основі аналізу вимірюваних даних робити висновки про якість сайту та досягнення цілей, які перед ним ставляться, що дає розуміння напрямів його покращання.

Пошуковий маркетинг включає пошукову *SEO*-оптимізацію та контекстну рекламу. Систематична *SEO*-оптимізація уможливіє отримати вищі позиції вебсайту в результатах видачі пошукових систем. Контекстна та інші види цифрової реклами забезпечують цільовий трафік на сайт.

Розміщення посилань на сайт у соціальних медіа підвищує його видимість та соціальне визнання. Важливе значення для збільшення конверсії сайту має його адаптація під мобільні телефони або мобільна версія, що робить його зручним для користувачів і надає можливість швидкої комунікації з користувачами мобільних пристроїв.

Автоматизація маркетингу уможливорює збирати інформацію з різних цифрових каналів комунікації, продажів та програмних сервісів для формування єдиного користувачького профілю, що дає змогу відстежити поведінку кожного користувача та покращувати його користувачький досвід взаємодії із сайтом.

Інтегровальним інструментом ЦМ у формуванні довготривалих партнерських відносин зі споживачами є контент-маркетинг, який присутній у всіх цифрових інструментах комунікації та продажів. Крім того, контент, який розміщує підприємство на сайті, в соціальних медіа та інших інструментах, належить, поряд із вебсайтом, дизайном та мобільним застосунком, до нематеріальних активів, які мають бути захищеними як об'єкти інтелектуальної власності підприємства.

Синергія взаємодії зазначених інструментів ЦМ для просування вебсайту прямо впливає на підвищення його конверсії та, відповідно, реалізацію цілей цифрового маркетингу і загалом на підвищення ефективності діяльності підприємства.

Висновки.

Вебсайт є стратегічним активом підприємства та відіграє визначальну роль у реалізації стратегії цифрового маркетингу. Крім того, разом із мобільним застосунком, контентом та дизайном, які належать до нематеріальних активів підприємства, вони потребують захисту як об'єкти інтелектуальної власності.

До основних типів вебсайтів, з указанням особливостей та умов застосування, належать: лендинг, лонгрид, сайт-візитівка, сайт-каталог, інтернет-магазин, блог, інформаційний портал. Кожний із представлених типів сайтів має свої стратегічні цілі, завдання, інформаційну архітектуру побудови, що враховується під час обґрунтування вибору підприємством для здійснення своєї діяльності, зважаючи на специфіку діяльності, цілей, ресурсів, можливостей.

Процес розроблення будь-якого вебсайту, з орієнтацією на споживача, відбувається за етапами: постановка мети створення та функціонування сайту; розроблення технічного завдання і прототипу сайту; UX/UI-дизайн; кросбраузерне й адаптивне верстання; налаштування системи управління сайтом та програмування додаткових модулів; наповнення сайту контентом і внутрішня SEO-оптимізація; вибір хостингу та домену; встановлення кодів вебаналітики; запуск і спліт-тестування сайту. Кожний етап характеризується поєднанням техніко-технологічних та маркетингових аспектів для залучення і збільшення кількості цільових споживачів.

Для покращання користувацького досвіду в процесі розроблення, запуску та просування вебсайту рекомендовано використовувати евристики Нільсена і наведені приклади для поліпшення юзабіліті.

Гармонійна взаємодія вебсайту як стратегічного активу та представлених у статті інструментів цифрового маркетингу, внаслідок ефекту синергії, сприятиме, завдяки поліпшенню користувацького досвіду, підвищенню ефективності як цифрового маркетингу, так і діяльності підприємства загалом.

Подальші дослідження будуть спрямовані на обґрунтування інструментарію цифрового маркетингу з метою підвищення ефективності стратегії цифрового маркетингу в процесі її розроблення та реалізації підприємствами в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
Barden, Ph. Decoded (2013). <i>The Science Behind Why We Buy</i> . Wiley.	Barden, Ph. Decoded (2013). <i>The Science Behind Why We Buy</i> . Wiley.
Budiu, Raluca (2014, 6 липня). <i>Memory Recognition and Recall in User Interfaces</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/recognition-and-recall	Budiu, Raluca (2014, July 6). <i>Memory Recognition and Recall in User Interfaces</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/recognition-and-recall
Fessenden, Therese (2021, 24 січня). <i>Aesthetic and Minimalist Design</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match https://www.nngroup.com/articles/aesthetic-minimalist-design	Fessenden, Therese (2021, January 24). <i>Aesthetic and Minimalist Design</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match https://www.nngroup.com/articles/aesthetic-minimalist-design
Harley, Aurora (2018, 3 червня). <i>Visibility of System Status</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/visibility-system-status	Harley, Aurora (2018, June 3). <i>Visibility of System Status</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/visibility-system-status
Joyce, Alita (2020, 13 грудня). <i>Help and Documentation</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/help-and-documentation	Joyce, Alita (2020, December 13). <i>Help and Documentation</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/help-and-documentation
Kaley, Anna (2018, 1 липня). <i>Between the System and the Real World</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/match-system-real-world	Kaley, Anna (2018, July 1). <i>Between the System and the Real World</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/match-system-real-world
Krause, Rachel (2021, 10 січня). <i>Maintain Consistency and Adhere to Standards</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/consistency-and-standards	Krause, Rachel (2021, January 10). <i>Maintain Consistency and Adhere to Standards</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/consistency-and-standards
Laubheimer, Page (2015, 23 серпня). <i>Preventing User Errors: Avoiding Unconscious Slips</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/slips	Laubheimer, Page (2015, August 23). <i>Preventing User Errors: Avoiding Unconscious Slips</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/slips
Laubheimer, Page (2020, 22 листопада). <i>Flexibility and Efficiency of Use</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/flexibility-efficiency-heuristic	Laubheimer, Page (2020, November 22). <i>Flexibility and Efficiency of Use</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/flexibility-efficiency-heuristic

Neussesser, Tim, & Sunwall, Evan (2023, 14 травня). <i>Error-Message Guidelines</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/error-message-guidelines	Neussesser, Tim, & Sunwall, Evan (2023, May 14). <i>Error-Message Guidelines</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/error-message-guidelines
Nielsen, Jakob (2020, 15 листопада). <i>10 Usability Heuristics for User Interface Design</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/ten-usability-heuristics	Nielsen, Jakob (2020, November 15). <i>10 Usability Heuristics for User Interface Design</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/ten-usability-heuristics
Rosala, Maria (2020, 29 листопада). <i>User Control and Freedom</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/user-control-and-freedom	Rosala, Maria (2020, November 29). <i>User Control and Freedom</i> . NN/g Nielsen Norman Group Match. https://www.nngroup.com/articles/user-control-and-freedom
Босовська, М., Бовш, Л., & Охріменко, А. (2022). Цифрова трансформація технологій маркетингу. <i>SCIENTIA</i> , 144(4), 52-71. https://doi.org/10.31617/1.2022(144)04	Bosovska, M., Bovsh, L., & Okhrimenko, A. (2022). Digital transformation of marketing technologies. <i>SCIENTIA</i> , 144(4), 52-71. https://doi.org/10.31617/1.2022(144)04
Васильченко, Л. С., Якушев, О. В., & Литвин, С. В. (2020). Вебсайт підприємства як ефективний інструмент маркетингових комунікацій в мережі Інтернет. <i>Вісник ХНТУ</i> , 1(72), Ч. 2, 19-24. https://journals.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/473/548	Vasylchenko, L. S., Yakushev, O. V., & Lytvyn, S. V. (2020). Enterprises website as an effective instrument of marketing communications on the Internet. <i>KHNTU Bulletin</i> , 1(72), P. 2, 19-24. https://journals.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/473/548
Зінцьоб Ю. В., & Зінькова, С. В. Вебсайт як інструмент інтернет-маркетингових комунікацій агрохолдингу (2021). <i>Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки</i> , 4(63), 41-47. http://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/1206/1706	Zintso, Y. V., & Zinkova, S. V. Website as a tool for internet marketing communications of agricultural holding (2021). <i>Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic sciences</i> , 4(63), 41-47. http://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/1206/1706
Канеман, Д. (2021). <i>Мислення швидко й повільно</i> ; пер. з англ. Форс Україна (Оригінал опубліковано 2011 р.)	Kahneman, D. (2021). <i>Thinking is fast and slow</i> ; trans. from English. Force Ukraine (Original published in 2011)
Карпій, О. П., & Виноградська, Ю. А. (2022). Вебсайт підприємства як засіб управління маркетинговою діяльністю. <i>Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична</i> , 34, 213-219. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7299732	Karpiy, O.P., & Vynohradska, Yu. A. (2022). The company's website as a means of managing marketing activities. <i>Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The series is economical. Legal series</i> , 34, 213-219. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7299732
Кокарева, К. (2019, 28 березня). <i>Юзабіліті тестування сайту</i> . Ольшанський та партнери [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=LEDU5OWJgyA&t=42s	Kokareva, K. (2019, March 28). <i>Website usability testing</i> . Olshansky and partners [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=LEDU5OWJgyA&t=42s
Полях, С. С. (2020). Сутність, інструменти та методи digital-маркетингу у сучасному бізнесі. <i>Стратегія економічного розвитку України</i> , 46, 53-63. http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/209513/209519	Polyakh, S. S. (2020). The essence, tools and methods of digital marketing in modern business. <i>Strategy of Economic Development of Ukraine</i> , 46, 53-63. http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/209513/209519
Пономаренко, І. В., & Сап'ян, А. С. (2019). Вебсайт як ефективний інструмент інтернет-маркетингу для досягнення стратегічних цілей компанії. <i>Інфраструктура ринку</i> , 31, 354-361. http://market-infr.od.ua/journals/2019/31_2019_ukr/55.pdf	Ponomarenko, I., & Sapian, A. (2019). Website as an effective internet-marketing tool to achieve the strategic company's goals. <i>Market infrastructure</i> , 31, 354-361. http://market-infr.od.ua/journals/2019/31_2019_ukr/55.pdf

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Продіус, О. І., & Донецькова, В. А. (2022). Інструменти digital-маркетингу у комплексному просуванні. <i>Economic journal Odessa polytechnic university</i> , 1(19), 56-63. https://economics.net.ua/ejopu/2022/No1/56.pdf	Prodius, Oksana I., & Donetskova, Valeriia A. (2022). Digital marketing tools in comprehensive promotion. <i>Economic journal Odessa polytechnic university</i> , 1(19), 56-63. https://economics.net.ua/ejopu/2022/No1/56.pdf
Сайт Управління з присвоєння номерів в інтернеті (б. д.). http://data.iana.org/TLD/tlds-alpha-by-domain.txt	Website of the Office for Assigning Numbers on the Internet (n. d.). http://data.iana.org/TLD/tlds-alpha-by-domain.txt
Хостингова компанія HOSTiQ (б. д.). Блог. Взято 14 травня 2023 з https://hostiq.ua	Hosting company HOSTiQ (n. d.). <i>Blog</i> . Retrieved May 14, 2023 from https://hostiq.ua
Устименко, Н. (2019, 16 березня). Як провести спліт-тест і оцінити результати? eSputnik. https://esputnik.com/uk/blog/kak-provesti-split-test-i-pravilno-ocenit-rezultaty-ua	Ustimenko, N. (2019, March 16). <i>How to conduct a split test and evaluate the results?</i> eSputnik. https://esputnik.com/uk/blog/kak-provesti-split-test-i-pravilno-ocenit-rezultaty-ua
Яковлева, С. (2022, 5 січня). А/В-тестування: що це таке та чому вам варто його використовувати. HOSTiQ. https://hostiq.ua/blog/ukr/ab-testing	Yakovleva, S. (2022, January 5). <i>A/B testing: what it is and why you should use it</i> . HOSTiQ. https://hostiq.ua/blog/ukr/ab-testing
Янковець, Т. (2019). Цифрові технології підвищення вартості брендів. <i>ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету</i> , 126(4), 85-100. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(126)08	Iankovets, T. (2019). Digital technologies in increasing brands value. <i>BULLETIN of Kyiv National University of Trade and Economics</i> , 126(4), 85-100. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(126)08
Янковець, Т. (2022). Стратегічне управління цифровим маркетингом. <i>SCIENTIA FRUCTUOSA</i> , 145(5), 93-112. https://doi.org/10.31617/1.2022(145)06	Iankovets, T. (2022). Strategic management of digital marketing, <i>SCIENTIA FRUCTUOSA</i> . 145(5), 93-112. https://doi.org/10.31617/1.2022(145)06

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що вона не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Янковець Т. Вебсайт у цифровому маркетингу. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 85-104. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)06](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)06)

Надійшла до редакції 05.08.2023.

Прийнято до друку 18.08.2023.

Публікація онлайн 05.09.2023.

DOI: 10.31617/1.2023(150)07
УДК 339.137.2:004.9

МЕЛЬНИК Тетяна,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
міжнародного менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-3839-6018
t.melnyk@knute.edu.ua

ЗАВГОРОДНЯ Єлизавета,
аспірант кафедри міжнародного менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0003-0549-7020
y.zavhorodnya@knute.edu.ua

МЕТОДИ ОЦІНКИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІТ-СЕКТОРА

Уряди країн, суб'єкти комерційного та некомерційного секторів національної економіки повинні визначити пріоритетність оцінки конкурентоспроможності ІТ-сектора, щоб максимально використати його потенціал для сталого розвитку. Метою дослідження є огляд та систематизація існуючих наукових та галузевих підходів до оцінки міжнародної конкурентоспроможності секторів/галузей національної економіки з подальшою розробкою та пропозицією методу для комплексної оцінки та порівняння міжнародної конкурентоспроможності ІТ-секторів різних країн. Для написання статті використано такі методи дослідження: огляд наукових джерел та узагальнення існуючих підходів з оцінки міжнародної конкурентоспроможності галузей/секторів національної економіки, порівняння та систематизація існуючих підходів до оцінки цифровізації національної економіки (дотична тематика дослідження), графічний (табличний) – для візуалізації результатів проведеного огляду. Проаналізовано наукові та галузеві підходи до оцінювання міжнародної конкурентоспроможності галузі/сектора національної економіки. Встановлено, що варіації RCA індексів не підходять для оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора, оскільки не враховують низку критичних аспектів, наприклад, інновації, технології, ІКТ-інфраструктуру, людський капітал, відмінності в функціональності та характеристиках цифрових продуктів і послуг тощо. Результати аналізу цифрових рейтингів від

MELNYK Tetyana,
Doctor of Sciences (Economics),
Professor Head at the Department of International
Management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., 02156, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3839-6018
t.melnyk@knute.edu.ua

ZAVHORODNYA Elizaveta,
Postgraduate Student at the Department of
International Management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., 02156, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0549-7020
y.zavhorodnya@knute.edu.ua

INTERNATIONAL COMPETITIVENESS ASSESSMENT METHODS OF THE IT SECTOR

Governments, subjects of commercial and non-commercial sectors of the national economy have to prioritize reviewing the international competitiveness of the information technology sector in order to maximize its potential for sustainable and equitable growth. The aim of the research is to review and systematize current scientific and industry approaches to assessing the international competitiveness of sectors/branches of the national economy with further development and proposal of a method for comprehensive assessment and comparison of the international competitiveness of IT sectors of different countries. The following research methods were used to write the research, such as: a review of scientific sources and a generalization of existing approaches for assessing the international competitiveness of industries/sectors of the national economy, comparison and systematization of existing approaches for assessing the digitalization of the national economy (relevant research topic), graphic (tabular) to visualize the results of the review. Research and sectoral approaches to assessing the international competitiveness of the industry/sector of the national economy have been analyzed. It was established that variations of the RCA indices are not suitable for assessing the international competitiveness of the IT sector, as they do not take into account a number of critical aspects, for example, innovations, technologies, ICT infrastructure, human capital, differences in the functionality and characteristics of digital products and services, etc. The results of the analysis of digital ratings from international governmental and

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

міжнародних урядових та неурядових організацій свідчать, що більшість з пропозицій зосереджуються на загальній оцінці цифрової готовності національних економік, що ускладнює використання результатів досліджень для оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора. Запропоновано композитний індекс міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора (ITSIC), націлений на оцінку цифрової інфраструктури, людського капіталу, інноваційного потенціалу в ІТ, сприятливості ділового середовища та ступеня інтеграції ІТ-сектора країни до глобального цифрового середовища. Проте для авторського підходу характерні певні недоліки, зокрема суб'єктивність у відборі та зважуванні показників, спрощення та ігнорування контексту ІТ-секторів або регіонів, а також нечутливість до динамічних змін в ІТ-секторі.

Ключові слова: ІТ-сектор, конкурентоспроможність, індексні методи, конкурентні переваги.

non-governmental organizations indicate that most of the proposals focus on a general assessment of the digital readiness of national economies, which makes it difficult to use the results of research to assess the international competitiveness of the IT sector. A composite index of international competitiveness of the IT sector (ITSIC) is proposed, aimed at evaluating digital infrastructure, human capital, innovative potential in IT, favorable business environment, and the degree of integration of the country's IT sector into the global digital environment. However, the author's approach is characterized by certain shortcomings, in particular, subjectivity in the selection and weighting of indicators, simplification and ignoring the context of IT sectors or regions, as well as insensitivity to dynamic changes in the IT sector.

Keywords: IT sector, competitiveness, index methods, competitive advantages.

JEL Classification: F13, F15, L86.

Вступ.

Оцінка міжнародної конкурентоспроможності в ІТ-секторі має першочергове значення у цифровізованому світі, оскільки дає змогу урядам країн ідентифікувати, покращувати та використовувати свої переваги, залучати ПІІ, створювати можливості для працевлаштування та сприяти цифровій трансформації, глобальній співпраці з впровадження ІТ-здобутків у різні сфери суспільної діяльності з метою охорони навколишнього середовища, здоров'я, подолання нерівності, забезпечення безпеки тощо. Оцінюючи та покращуючи можливості в інформаційно-комунікаційних технологіях (ІКТ), уряди країн можуть підвищити загальну конкурентоспроможність національної економіки, стимулювати економічне зростання та сприяти розвитку процвітаючого та інклюзивного цифрового майбутнього.

Інформаційною та методологічною базою цього дослідження є ряд наукових публікацій, зокрема Полоус (2018), яка використала індекси Баласса (1965), та Воллрата (1991), а також кілька їхніх варіацій для оцінювання міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора України на основі концепції виявленої порівняльної переваги. Результати аналізу підходу Баласса (1965) на основі індексу *RCA*, а також низки його різновидів (Баласса, 1977; Баласса & Ноланд, 1989; Воллрат, 1991; Восік & Вісвізі, 2021; Невен, 1995; Хoen & Остерхавен, 2006; Лаурсен, 2015; Ю та ін., 2008) свідчать про обмеженість його застосування для ІТ-сектора національної економіки, оскільки підхід виявленої порівняльної переваги не враховує низку критичних для ІТ-аспектів, наприклад, інновації, технології, ІКТ-інфраструктуру, людський капітал тощо.

З огляду на це, постала потреба у змістовному огляді галузевих методик з дослідження різних аспектів цифровізації національних економік, а саме пропозицій Інституту розвитку менеджменту (2022), Портуланського Інституту (2022), Школи Флетчера при Університеті Тафтса (2020), Міжнародного союзу електрозв'язку (2017), ЮНКТАД (2023) та ін. Аналіз цих джерел допоміг з'ясувати, які групи факторів прийнято розглядати при дослідженні як самої цифровізації, так і її впливу на різні сфери суспільної діяльності. Проте основним недоліком запропонованих підходів є зосередження на загальній цифровій готовності національних економік без вагомого акцентування на специфіці та проблематиці ІТ-сектора (і його окремих підсекторів), що, у свою чергу, ускладнює використання результатів досліджень для ідентифікації та оцінки його міжнародної конкурентоспроможності.

У статті Т. Мельник (2023) запропоновано класифікацію факторів впливу та формування конкурентоспроможності ІТ-сектора України та проведено їх компаративний аналіз з ключовими ІТ-експортерами Східної Європи. Однак ця пропозиція потребує значного доповнення та приведення до цілісної та узгодженої метрики задля комплексної оцінки конкурентних позицій ІТ-сектора як загалом (за рейтинговим методом), так і окремих аспектів його конкурентоспроможності.

Відповідно, метою цього дослідження є узагальнення та систематизація існуючих наукових та галузевих підходів до оцінювання міжнародної конкурентоспроможності галузі/сектора національної економіки, а також формування авторської пропозиції щодо оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора національної економіки.

Дослідження складається з трьох тематичних розділів: *перший* – спрямований на огляд та критичний аналіз наукових підходів до індексних методів оцінки міжнародної конкурентоспроможності галузі/сектора національної економіки на основі концепції виявленої порівняльної переваги; в *другому* – наведено стислий огляд та критичний аналіз існуючих спеціалізованих індексів цифровізації національної економіки; в *третьому* – надано авторську розробку композитного індексу міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора (*ITSIC*). Висновки містять основні результати проведеного дослідження.

1. Індексні методи оцінки міжнародної конкурентоспроможності галузі/сектора на основі виявленої порівняльної переваги.

Концепція виявленої порівняльної переваги (з англ. "*revealed comparative advantage*", *RCA*) ґрунтується на теорії торгівлі Д. Рікардо (система похідних наукових теорій), який стверджує, що моделі торгівлі між країнами визначаються відносними відмінностями у

продуктивності. Індексне відображення поглядів Д. Рікардо стосовно відносної продуктивності (*Relative Productivity, RP*), відносної (*Relative Cost, RC*) та альтернативної (*Opportunity Cost, OC*) вартості наведено у формулах (1–3):

$$\text{Відносна продуктивність товару А} = \frac{\frac{\text{обсяг виготовленого товару А}}{\text{обсяг залученої робочої сили}}}{\frac{\text{обсяг виготовленого товару Б}}{\text{обсяг залученої робочої сили}}} . \quad (1)$$

$$\text{Відносна вартість товару А} = \frac{\text{Фактор праці на одиницю товару А}}{\text{Фактор праці на одиницю товару Б}} . \quad (2)$$

$$\text{Альтернативна вартість товару А} = \frac{\text{Зменшення виробництва товару Б}}{\text{Зменшення виробництва товару А}} . \quad (3)$$

Якщо $RP^A > RP^B$, $RC^A < RC^B$, $OC^A < OC^B$, то країна має відносну перевагу у виробництві товару А порівняно з країною, яка виробляє товар Б.

Індекс *RCA* розраховує сукупну порівняльну перевагу країни або галузі опосередковано на основі загальних результатів зовнішньої торгівлі. Перевагою є те, що змінні в індексі легко знайти та використовувати. Однак міжнародний поділ праці швидко посилюється: від міжгалузевого (з англ. "*inter-industry*") та внутрішньогалузевого (з англ. "*intra-industry*") до внутрішньопродуктового (з англ. "*intra-product*"). Відповідно, порівняльну перевагу країни чи регіону в міжнародній торгівлі неможливо визначити лише на основі виробничих витрат чи продуктивності праці.

У науковій літературі (Баласса, 1977; Баласса & Ноланд, 1989; Воллрат, 1991; Восік & Вісвізі, 2021; Невен, 1995; Хоен & Остерхавен, 2006; Лаурсен, 2015; Ю та ін., 2008) обговорюються різноманітні варіації індексу *RCA*, але не вказується, яку саме слід використовувати для дослідження конкретної виборки країн, продуктів і періодів. Зокрема, варіації індексу *RCA* з'явилися як критика індексу Б. Баласса (табл. 1) з метою подолання його різноманітних недоліків. Проте опубліковані дослідження не розкривають, чому одна варіація індексу є кращою за іншу, тому індекс Баласса (Баласса, 1965) залишається найбільш уживаним при проведенні досліджень міжнародної конкурентоспроможності галузі/сектора національної економіки.

Хоча цей показник можна використовувати для загальної індикації конкурентоспроможності країни в експорті, слід зазначити, що застосовані національні показники конкурентоспроможності, такі, як тарифне й нетарифне регулювання, субсидії, інновації, технології та інші не враховуються в метриці *RCA*.

Таблиця 1

Основні підходи до оцінки міжнародної конкурентоспроможності галузі на основі торговельних потоків

Назва	Формула розрахунку	Коментар
Індекс виявленої порівняльної переваги (RCA)	$\frac{X_{ij}/X_j}{X_{iw}/X_w}$	X_{ij} – експорт продукту (послуги) "i" країною "j"; X_j – загальний експорт продуктів (послуг) країною «j»; X_{iw} – світовий експорт продукту (послуги) "i"; X_w – світовий експорт продуктів (послуг)
Індекс відносної експортної переваги (RXA)	$\frac{X_{ij}/X_{nj}}{X_{ir}/X_{nr}}$	X_{ij} – експорт продукту (послуги) "i" країною "j"; X_{nj} – експорт решти продуктів (послуг) країною "j"; X_{ir} – експорт продукту (послуги) "i" рештою країн; X_{nr} – експорт решти продуктів (послуг) рештою країн
Індекс відносної імпорتنної переваги (RMA)	$\frac{M_{ij}/M_{nj}}{M_{ir}/M_{nr}}$	M_{ij} – імпорт продукту (послуги) "i" країною "j"; M_{nj} – імпорт решти продуктів (послуг) країною "j"; M_{ir} – імпорт продукту (послуги) "i" рештою країн; M_{nr} – імпорт решти продуктів (послуг) рештою країн
Індекс відносної торговельної переваги (RTA)	$RXA_{ij} - RMA_{ij}$	RXA_{ij} – індекс відносної експортної переваги продукту (послуги) "i" країни "j"; RMA_{ij} – індекс відносної імпорتنної переваги продукту (послуги) "i" країни "j"
Індекс чистого експорту (NX)	$\frac{X_{ij} - M_{ij}}{X_{ij} + M_{ij}}$	X_{ij} – експорт продукту (послуги) "i" країною "j"; M_{ij} – імпорт продукту (послуги) "i" країною "j"
Індекс спеціалізації експорту (EIRI)	$EIRI = \frac{X_{ij}/X_j}{M_{ij}/M_j}$	X_{ij} – експорт продукту (послуги) "i" країною "j"; X_j – загальний експорт країни "j"; M_{ij} – імпорт продукту (послуги) "i" країною "j"; M_j – загальний імпорт країни "j"
Індекс Воск-Вісвізі (VWRCA)	$\frac{EXP_i^j}{IMP_i^j} \div \frac{\sum_{i=1}^n EXP_i^j}{\sum_{i=1}^n IMP_i^j}$	EXP_i^j – експорт послуг "i" країною "j"; IMP_i^j – імпорт послуг "i" країною "j"; "i" – група послуг; "n" – сектор послуг

Джерело: складено авторами на основі (Баласса, 1965; Баласса, 1977; Баласса & Ноланд, 1989; Волрат, 1991; Восік & Вісвізі, 2021).

Додатково до індексів, наведених у табл. 1, Д. Невен (1995) використовує різницю між часткою експорту продукту "i" в країні "j" та часткою його імпорту для визначення порівняльної переваги продукту за допомогою формули (4).

$$N = \frac{x_{ij}}{\sum_i x_j} - \frac{m_{ij}}{\sum_i m_j} \quad (4)$$

Для подальшого розрахунку умов торгівлі А. Р. Хоен та Дж. Остерхавен (2006) запропонували похідний індекс *RCA* (*ARCA*) як модифікацію, що дорівнює різниці між часткою експорту продукту "i" в країні "j" та часткою продукту "i" в експорті решти країн у досліджуваній виборці (5).

$$ARCA = \frac{x_{ij}}{\sum_i x_j} - \frac{x_{wi}}{\sum_i x_w} \quad (5)$$

К. Лаурсен (2015) наголошував, що оригінальний *RCA* не має симетрії і підлягає модифікації (6).

$$LRCA = \frac{(RCA - 1)}{(RCA + 1)} \quad (6)$$

Р. Ю та ін. (2008) вважали, що оригінальний *RCA* можна порівнювати лише між різними періодами та різними націями, і він не може відображати динамічну порівняльну перевагу нації за весь період, запропонувавши нормалізований *NRCA* (7).

$$NRCA = \frac{x_{ij}}{x_w} - \frac{x_j x_{wi}}{x_w x_w} \quad (7)$$

де x_{ij} – експорт продукту "i" країною "j";
 x_w – світовий обсяг експорту;
 x_j – експорт країни "j";
 x_{wi} – світовий обсяг експорту продукту "i".

Однак підхід на основі виявленої порівняльної переваги для дослідження міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора не є вичерпним та всеохоплюючим з кількох причин. *По-перше*, зазначені індекси *RCA* враховують тільки відносну ціну товарів і послуг між країнами та не враховують інші фактори, що впливають на конкурентоспроможність ІТ-сектора, такі, як інновації, технології, ІКТ-інфраструктура тощо. *По-друге*, для ІТ-сектора характерні швидкі зміни технологій та інновацій, що ускладнює вимірювання конкурентоспроможності виключно на основі ціни. Зазначимо, що концепція виявленої порівняльної переваги спирається на історичні дані торгівлі та не враховує динамічний характер ІТ-сектора, тому не може відображати його поточний стан або перспективи. *По-третьє*, концепція порівняльної переваги передбачає, що товари та послуги є однорідними, але продукти та послуги в ІТ-секторі можуть значно відрізнитися за якістю, функціональністю та характеристиками. *По-четверте*, концепція порівняльної переваги не враховує важливий аспект для ІТ-сектора, зокрема права інтелектуальної власності та їхній захист. Нарешті, концепція порівняльної переваги не враховує належним чином позиції ІТ-сектора країни в глобальних ланцюгах вартості та не відображає його залучення в аутсорсинг, транскордонне співробітництво, виробничі мережі тощо.

2. Спеціалізовані міжнародні ІТ-індекси.

Більшість галузевих досліджень та підходів до оцінки розвитку ІТ в країнах світу вимірюють різні аспекти цифрового розвитку та готовності (табл. 2). Підходи до індексів мережевої готовності, цифрової конкурентоспроможності, передових технологій, цифрового інтелекту та розвитку ІКТ мають спільні риси та цілі. Зокрема, ці індекси фокусуються на впливі цифрових технологій на суспільство, економіку та державне управління. Додатково, ці індекси враховують багато факторів та індикаторів для комплексної оцінки ефективності використання ІКТ, надаючи порівняльну перспективу на цифровий розвиток, конкурентоспроможність та готовність країн. До того ж, проведені дослідження надають урядам пропозиції та рекомендації щодо стратегій цифрового розвитку на підставі отриманих результатів. Нарешті, ці індекси регулярно оновлюються, що дає змогу оцінити прогрес цифровізації у динаміці.

Таблиця 2

Методичні підходи до оцінки цифровізації економіки

Назва	Джерело	Об'єкт дослідження	Групи індикаторів
Індекс мережевої готовності	Портуланський інститут	Готовність країн отримати користь від ІКТ	«Технології», «Людський капітал», «Управління» та «Позитивний вплив»
Індекс цифрової конкурентоспроможності	IMD	Здатність країн запроваджувати та досліджувати цифрові технології для конкурентоспроможності	«Знання», «Технології» та «Готовність до майбутніх викликів»
Індекс передових технологій	ЮНКТАД	Готовність країн продукувати та впроваджувати передові технології	«Використання ІКТ», «Технічні навички», «НДДКР», «Ділова активність» та «Доступ до фінансування»
Індекс цифрового інтелекту	Школа Флетчера при Університеті Тафтса	Цифрова готовність та можливості країн в ІКТ	«Цифрова еволюція» та «Цифрова довіра»
Індекс розвитку ІКТ	MCE	Рівень розвитку ІКТ у країнах	«Доступ до ІКТ», «Використання ІКТ» та «Навички в ІКТ»

Джерело: складено авторами на основі (Portulans Institute, 2022; IMD, 2022; UNCTAD, 2023; Fletcher Institute, 2020; ITU, 2017).

Однаковим є і підхід до зіставлення та розрахунку в згаданих індексах, зокрема:

- відбір показників або факторів, які пов'язані з концепцією дослідження;
- нормалізація відібраних показників для приведення їх до однієї одиниці вимірювання;
- зважування відібраних показників відповідно до їх відносної важливості;
- агрегування нормалізованих та зважених показників у композитний індекс.

Крім індексів, зазначених у *табл. 2*, існують також інші підходи до оцінювання цифровізації економіки, зокрема: Глобальний індекс підключення, Індекс цифрової готовності, Рейтинг легкості ведення цифрового бізнесу та Глобальний індекс інновацій.

Глобальний індекс підключення (*Huawei, 2020*) аналізує широкий діапазон показників ІКТ-інфраструктури та цифрової трансформації для 79 країн (формують 95 % світового ВВП), забезпечуючи комплексну основу для аналізу поточного стану, попиту, досвіду користувачів і майбутнього потенціалу цифрової економіки.

Індекс цифрової готовності (*Cisco, 2021*), своєю чергою, вимірює рівень цифрової готовності країн, зазначаючи шляхи покращання загальної готовності для розвитку інклюзивної цифрової економіки. Для визначення цифрової готовності використовують 7 груп показників: "Основні потреби", "Приватні та державні інвестиції", "Легкість ведення бізнесу", "Людський капітал", "Середовище для стартапів", "Впровадження технологій" та "Технологічна інфраструктура".

Індекс легкості ведення цифрового бізнесу від Школи Флетчера є доповненням до Індексу легкості ведення бізнесу від Світового банку, метою якого є висвітлення конкретних проблем, можливостей створення та ведення цифрового бізнесу на різних ринках (останній звіт враховує 42 країни). Відповідно до методики індексу (*Fletcher Institute, 2019*) цифровий бізнес визначено як бізнес, у основу якого покладено цифрову платформу, а саме: електронну комерцію (наприклад, "*Amazon*", "*Alibaba*" та ін.), цифрові медіа ("*YouTube*", "*Netflix*", "*Tencent Video*" та ін.), економіку спільного використання ("*Uber*", "*Airbnb*", "*Bolt*" та ін.) та онлайн-платформи для фрілансерів ("*Upwork*", "*Toptal*" та ін.).

Крім того, Всесвітня організація інтелектуальної власності також враховує ІТ як один з компонентів при зіставленні своїх рейтингів. Зокрема, Глобальний індекс інновацій (*WIPO, 2022*) враховує такі показники, як: доступність та використання ІКТ, цифрові урядові послуги та електронна участь (з англ. "*e-participation*"), експорт та імпорт ІТ-послуг, витрати на програмне забезпечення та 2цифрова творчість".

Проте більшість зазначених підходів до оцінки цифровізації національної економіки мають кілька недоліків в контексті дослідження міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора. *По-перше*, більшість з цих підходів не зосереджуються конкретно на конкурентоспроможності ІТ-сектора, а оцінюють загальну цифрову готовність країн. *По-друге*, використовувані показники цифрової готовності не завжди враховують специфіку та динаміку ІТ-сектора, зокрема конкретні виклики та технології цього сектора. *По-третє*, наведені підходи зазвичай концентруються на обмеженому обсягу передових технологій в ІТ-секторі, ущільнюючи такі інші важливі підсектори, як телекомунікації, розробка ПЗ, кібербезпека або хмарні обчислення.

По-четверте, суб'єктивність вибору індикаторів залежить від упереджень і уподобань авторів, що може призвести до варіацій у результатах порівняльних рейтингів. Нарешті, деякі з цих підходів враховують обмежену кількість країн, також частина з наведених підходів тимчасово призупинені (наприклад, Індекс розвитку ІКТ, Глобальний індекс підключення та Індекс легкості ведення цифрового бізнесу).

3. Індекс міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора (*ITSIC*).

З огляду на зазначене, запропоноване авторську методику оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора національної економіки. Наголосимо, що дослідження та оцінка міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора вимагає врахування низки аспектів для повного розуміння продуктивності та здатності ІТ-сектора конкурувати на глобальному ринку, а саме:

- якість, доступність та надійність ІКТ-інфраструктури;
- доступність висококваліфікованого людського капіталу та якість освітніх програм у ЗВО;
- рівень інновацій в ІТ-секторі, включаючи інвестиції у НДДКР, зареєстровані та видані патенти, а також фактичну екосистему стартапів;
- стан ділового середовища, зокрема податкову політику, інвестиційні стимули та наявність інкубаторів або інноваційних центрів тощо;
- розмір і потенціал ІТ-сектора, враховуючи чисельність населення країни, використання ІТ-продуктів тощо;
- рівень залучення ІТ-сектора до глобальної ІКТ-екосистеми, зокрема, міжнародної пропускну здатності Інтернету, участі у міжнародних партнерствах, заходах та форумах в ІТ;
- рівень кібербезпеки в ІТ-секторі, включаючи державну політику кібербезпеки, поширеність кіберзагроз та законодавство з питань захисту даних та конфіденційності.

З врахуванням цих вимог, запропоновано композитний індекс міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора (*ITSIC*), який складається з 35 індикаторів і розраховується за формулою (8):

$$ITSIC = (0.2 \cdot ICTI + 0.2 \cdot HCI + 0.2 \cdot BREI + 0.2 \cdot RDI + 0.2 \cdot ITII)100, (8)$$

де *ICTI* – підіндекс ІКТ-інфраструктури;

HCI – підіндекс людського капіталу;

BREI – підіндекс ділового середовища та державного регулювання;

RDI – підіндекс активності НДДКР в національній економіці;

ITII – підіндекс залучення ІТ-сектора до світового ІТ-ринку.

Підіндекс "*ICTI*" складається з 9 індикаторів, які характеризують якість, доступність та надійність наявної в країні ІКТ-інфраструктури, та має на меті дослідити цифрову інклюзивність, можливості та довіру користувачів до наявної в країні ІКТ-інфраструктури. До підіндексу *ICTI* віднесено такі показники: частка населення з доступом до мобільного зв'язку; частка домашніх господарств з щонайменше 1 комп'ютером; частка інтернет-користувачів; кількість підписок до широкосмугового Інтернету; середня вартість широкосмугового доступу до Інтернету; середня вартість мобільного доступу до Інтернету; середня швидкість завантаження даних; міжнародна пропускна здатність на 1 користувача та захищені інтернет-сервери.

Підіндекс "*HCI*" враховує 6 індикаторів та оцінює освіту, кваліфікацію та здоров'я населення країни, додатково враховуючи технічні навички та компетенцію ІТ-спеціалістів, забезпеченість кадрами в ІТ-секторі, середню заробітну плату та рівень володіння англійською мовою. Оцінка цих показників допомагає визначити спроможність країни до інновацій, продуктивності та конкурентоспроможності в глобальній економіці, а також рівень освіти та доступ до навчання серед населення. Зокрема, до підіндексу *HCI* включено такі показники, як: індекс людського розвитку; кількість працевлаштованих висококваліфікованих фахівців; частка грамотного дорослого населення; частка населення країни з просунутими ІТ-навичками; середня заробітна плата в ІТ-секторі та індекс володіння англійською мовою.

Підіндекс "*BREI*" враховує 9 індикаторів, які спрямовані на дослідження нормативно-правової бази та загального стану ділового середовища, створених урядом для ІТ-сектора. З цих індикаторів 7 відображають загальну сприятливість регуляторного поля держави для підприємництва, а саме: індекс сприйняття корупції, міжнародний індекс прав власності, індекс економічної свободи, індекс регуляторної якості, індекс ефективності уряду, індекс політичної стабільності та відсутності насильства та індекс зрілості *GovTech*. Решта 2 індикатори (трекер регуляторів ІКТ та глобальний індекс кібербезпеки) ідентифікують наявність державних практик з регулювання ІТ-сектора, допомагаючи відстежувати прогрес та прогалини в регуляторному середовищі та визначати потребу в реформах для розвитку інклюзивного та стійкого ІТ-сектора.

Підіндекс "*RDI*" включає 5 індикаторів (кількість науковців на 1 млн населення країни, наукоємність ВВП, кількість виданих патентів в ІТ, *High-tech* експорт та наукові праці в ІТ) для оцінки активності та рівня розвитку ІТ-сектора, його інноваційний потенціал та внесок в науковий і технологічний прогрес.

Підіндекс "ITII" враховує 6 індикаторів (експорт ІТ-продуктів, експорт ІТ-послуг, імпорт ІТ-продуктів, імпорт ІТ-послуг, членство СОТ та членство ОЕСР), які оцінюють активність країни на світовому ІТ-ринку. Успішна експортна діяльність свідчить про конкурентоспроможність та інноваційність ІТ-продуктів та ІТ-послуг країни. Імпортна діяльність в ІТ-секторі, в свою чергу, передбачає купівлю та отримання національною економікою ІТ-продуктів та ІТ-послуг з метою доступу до передових технологій, апаратного та програмного забезпечення, а також досвіду, що можуть бути недоступні в межах внутрішнього ІТ-сектора. Членство в СОТ та ОЕСР сприяє доступу до ринків, захисту прав інтелектуальної власності, політичній координації, розвитку технічних стандартів та обміну знаннями, що обумовлює розвиток конкурентоспроможного ІТ-сектора, економічне зростання, привабливість для інвестицій та стимулювання інновацій.

Розрахунок підіндексів "ICTI", "HCI", "BREG", "RDI" та "ITII" наведено у формулі (9).

$$\text{Підіндекс} = \sum_{i=1}^n \frac{1}{n} (x_{i_{\text{норм}}}), \quad (9)$$

де j – категорія показників;

$i_{\text{норм}}$ – індекс нормалізованого показника j -категорії;

n – кількість показників j -категорії.

Для показників, для яких максимальне значення (max) у виборці є еталонним, нормалізація здійснюється за формулою (10):

$$x_{i,j_{\text{норм}}} = \frac{x_{i,j} - x_{i,j_{\text{min}}}}{x_{i,j_{\text{max}}} - x_{i,j_{\text{min}}}}. \quad (10)$$

Для показників, для яких мінімальне значення (min) у виборці є еталонним, нормалізація здійснюється за формулою (11).

$$x_{i,j_{\text{норм}}} = 1 - \frac{(x_{i,j} - x_{i,j_{\text{min}}})}{(x_{i,j_{\text{max}}} - x_{i,j_{\text{min}}})}. \quad (11)$$

Джерельною базою для розрахунку індексу міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора національної економіки (*ITSIC*) є відкриті статистичні бази даних міжнародних урядових та неурядових організацій, а саме: ЮНКТАД, *Trade Map*, Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Світового банку, Міжнародного союзу електрозв'язку, ЮНЕСКО, Міжнародної організації праці, ПРООН, Трансперенсі Інтернешнл, *The Heritage Foundation* та ін.

Наголосимо, що присвоєння всім індикаторам індексу "*ITSIC*" однакових вагових коефіцієнтів при проведенні глобального дослідження (відібрані джерела пропонують дані для 129–265 країн та територій) є припустимим, оскільки:

по-перше, це спрощує проведення розрахунків, дає змогу уникнути широкого аналізу та заощадити час і ресурси;

по-друге, у структурі індексу присутні якісні індикатори, для яких проблематично математично обґрунтувати та довести доцільність присвоєння більшої чи меншої ваги (наприклад, див. індикатори підіндексу "BREI");

по-третє, це забезпечує прозорість побудови індексу, частково усуваючи потенційні упередження або суб'єктивні переваги авторів (проте, відбір індикаторів та привласнення їм однакової ваги вже є суб'єктивним рішенням авторів).

Запропонований підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора національної економіки має кілька *переваг*. Він враховує численні детермінанти та індикатори, що забезпечує більш цілісне уявлення про розвиток ІТ-сектора та дає змогу проводити його всебічний аналіз. Крім того, він надає стандартизований та уніфікований показник, який полегшує порівняння різних ІТ-секторів або окремих регіонів. Цей підхід також допомагає визначати переваги та недоліки ІТ-сектора, формулювати ефективні стратегії та політики. Крім того, він забезпечує можливість довгострокового моніторингу конкурентоспроможності ІТ-сектора та виявлення нових тенденцій і змін. Також використання офіційних міжнародних баз даних розширює географію дослідження конкурентоспроможності ІТ-сектора на різних рівнях – регіональному та глобальному.

Однак авторський підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора національної економіки має певні *недоліки*, характерні для композитних індексів. Це суб'єктивність та упередженість відбору та зважування індикаторів, що призводить до суб'єктивного тлумачення результатів дослідження, значна залежність від доступності та оновлюваності вихідних даних, що може впливати на точність та достовірність проведеного дослідження. Зведення складної інформації до єдиного значення може не повністю відображати специфіку конкурентоспроможності ІТ-сектора та призводить до неефективного використання та тлумачення інформації. Крім того, відсутність врахування унікального контексту окремого ІТ-сектора чи регіону. Існують також детермінанти міжнародної конкурентоспроможності, які проблематично або неможливо відобразити належним чином в індексі. Нарешті, останнім недоліком є неможливість використання цього методу для оперативної діагностики та оцінки поточного стану ІТ-сектора через обмежену оновлюваність основних даних, які актуалізуються тільки раз на рік.

Висновки.

Попри те, що різноманітні *RCA* індекси залишаються уживаним інструментом з оцінки конкурентоспроможності різних секторів, вони мають значні обмеження при застосуванні до ІТ-сектора. Зокрема, зосередженість тільки на показниках зовнішньої торгівлі, нехтування динамікою внутрішнього ринку, ігнорування технологічного розвитку,

відсутність галузевої специфіки та обмежений обсяг факторів конкурентоспроможності призводить до неповного висвітлення фактичного прогресу та продуктивності національної економіки в ІТ. Відповідно, з метою усунення недоліків *RCA* індексів необхідно враховувати цілий ряд показників для отримання більш точного розуміння конкурентоспроможності ІТ-сектора, щоб всі зацікавлені сторони могли приймати обґрунтовані рішення для сприяння його розвитку.

За підсумками аналізу відомих міжнародних рейтингів з цифровізації встановлено, що більшість галузевих підходів при оцінюванні цифрового розвитку країн враховують такі аспекти, як цифрова інфраструктура, розвиток людського капіталу, сприятливість державного регулювання та ділового середовища, інноваційний потенціал, зовнішню торгівлю цифровими продуктами та послугами. При зіставленні та виборі індикаторів для індексу міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора враховано визначену закономірність у відборі факторів цифрового розвитку.

Під час розроблення авторської пропозиції з оцінювання конкурентоспроможності ІТ-сектора обрано *метод композитного індексу* з кількох причин, зокрема: можливість відібрати та узгодити численну кількість детермінант конкурентоспроможності ІТ-сектора в уніфікований показник, який значно спрощує порівняння ІТ-секторів різних країн між собою та дає змогу наочно ідентифікувати переваги та недоліки.

Наголосимо, що кількість індикаторів та вагові коефіцієнти відібрано таким чином, щоб можна було порівнювати ІТ-сектори будь-яких країн світу. Проте при проведенні регіональних досліджень вважаємо за доцільне враховувати місцевий контекст, а також за наявності достовірних вихідних даних – розширювати метрику цього індексу для отримання більш комплексних результатів досліджень.

Розроблена нами пропозиція може слугувати корисним допоміжним інструментом з оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCE

Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and "Revealed" Comparative Advantage. The Manchester School, 33(2), 99-123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>

Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and "Revealed" Comparative Advantage. The Manchester School, 33(2), 99-123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>

Balassa, B. (1977). 'Revealed' comparative advantage revisited: an analysis of relative export shares of the industrial countries, 1953-1971. The Manchester School, 45(4), 327-344. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1977.tb00701.x>

Balassa, B. (1977). 'Revealed' comparative advantage revisited: an analysis of relative export shares of the industrial countries, 1953-1971. The Manchester School, 45(4), 327-344. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1977.tb00701.x>

Balassa, B., & Noland, M. (1989). "Revealed" Comparative Advantage in Japan and the United States. <i>Journal of Economic Integration</i> , 4(2), 8-15. https://doi.org/10.11130/jei.1989.4.2.8	Balassa, B., & Noland, M. (1989). "Revealed" Comparative Advantage in Japan and the United States. <i>Journal of Economic Integration</i> , 4(2), 8-15. https://doi.org/10.11130/jei.1989.4.2.8
Cisco (2021). <i>Cisco Digital Readiness Index</i> . https://www.cisco.com/c/en/us/about/csr/research-resources/digital-readiness.html	Cisco (2021). <i>Cisco Digital Readiness Index</i> . https://www.cisco.com/c/en/us/about/csr/research-resources/digital-readiness.html
Fletcher Institute for Business in the Global Context (2019). <i>Ease of Doing Digital Business 2019</i> . https://sites.tufts.edu/digitalplanet/ease-of-doing-digital-business-2019/	Fletcher Institute for Business in the Global Context (2019). <i>Ease of Doing Digital Business 2019</i> . https://sites.tufts.edu/digitalplanet/ease-of-doing-digital-business-2019/
Fletcher Institute for Business in the Global Context (2020). <i>Digital in the Time of COVID. Trust in the Digital Economy and Its Evolution Across 90 Economies as the Planet Paused for the Pandemic</i> . https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2021/03/digital-intelligence-index.pdf	Fletcher Institute for Business in the Global Context (2020). <i>Digital in the Time of COVID. Trust in the Digital Economy and Its Evolution Across 90 Economies as the Planet Paused for the Pandemic</i> . https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2021/03/digital-intelligence-index.pdf
Global Innovation Index 2022 – WIPO (2022). <i>Global Innovation Index 2022. What is the future of innovation-driven growth?</i> https://www.globalinnovationindex.org/Home	Global Innovation Index 2022 – WIPO (2022). <i>Global Innovation Index 2022. What is the future of innovation-driven growth?</i> https://www.globalinnovationindex.org/Home
Hoehn, A. R., & Oosterhaven, J. (2006). On the measurement of comparative advantage. <i>The Annals of Regional Science</i> , 40(3), 677-691. https://doi.org/10.1007/s00168-006-0076-4	Hoehn, A. R., & Oosterhaven, J. (2006). On the measurement of comparative advantage. <i>The Annals of Regional Science</i> , 40(3), 677-691. https://doi.org/10.1007/s00168-006-0076-4
Huawei (2020). <i>2020 Global Connectivity Index – Huawei</i> . https://www.huawei.com/minisite/gci/en	Huawei (2020). <i>2020 Global Connectivity Index – Huawei</i> . https://www.huawei.com/minisite/gci/en
IMD Business School for Management and Leadership Courses (2022). <i>World Digital Competitiveness Ranking 2022</i> . https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/#_booklet-digital-354259	IMD Business School for Management and Leadership Courses (2022). <i>World Digital Competitiveness Ranking 2022</i> . https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/#_booklet-digital-354259
ITU: Committed to connecting the world (2017). <i>The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology</i> . https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx	ITU: Committed to connecting the world (2017). <i>The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology</i> . https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx
Laursen, K. (2015). Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization. <i>Eurasian Business Review</i> , 5(1), 99-115. https://doi.org/10.1007/s40821-015-0017-1	Laursen, K. (2015). Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization. <i>Eurasian Business Review</i> , 5(1), 99-115. https://doi.org/10.1007/s40821-015-0017-1
Neven, D. (1995). Trade liberalisation with Eastern nations: Some distribution issues. <i>European Economic Review</i> , 39(3-4), 622-632. https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00069-c	Neven, D. (1995). Trade liberalisation with Eastern nations: Some distribution issues. <i>European Economic Review</i> , 39(3-4), 622-632. https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00069-c
Portulans Institute (2022). <i>Network Readiness Index 2022</i> . https://networkreadinessindex.org	Portulans Institute (2022). <i>Network Readiness Index 2022</i> . https://networkreadinessindex.org

UNCTAD (2023). <i>Technology and innovation report 2023</i> . https://unctad.org/system/files/official-document/tir2023_en.pdf	UNCTAD (2023). <i>Technology and innovation report 2023</i> . https://unctad.org/system/files/official-document/tir2023_en.pdf
Vollrath, T. L. (1991). A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage. <i>Weltwirtschaftliches Archiv</i> , 127(2), 265-280. https://doi.org/10.1007/bf02707986	Vollrath, T. L. (1991). A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage. <i>Weltwirtschaftliches Archiv</i> , 127(2), 265-280. https://doi.org/10.1007/bf02707986
Wosiek, R., & Visvizi, A. (2021). The VWRCA Index: Measuring a Country's Comparative Advantage and Specialization in Services. <i>The Case of Poland. Economies</i> , 9(2), 48. https://doi.org/10.3390/economies9020048	Wosiek, R., & Visvizi, A. (2021). The VWRCA Index: Measuring a Country's Comparative Advantage and Specialization in Services. <i>The Case of Poland. Economies</i> , 9(2), 48. https://doi.org/10.3390/economies9020048
Yu, R., Cai, J., & Leung, P. (2008). The normalized revealed comparative advantage index. <i>The Annals of Regional Science</i> , 43(1), 267-282. https://doi.org/10.1007/s00168-008-0213-3	Yu, R., Cai, J., & Leung, P. (2008). The normalized revealed comparative advantage index. <i>The Annals of Regional Science</i> , 43(1), 267-282. https://doi.org/10.1007/s00168-008-0213-3
МЕЛЬНИК, Т., & ЗАВГОРОДНЯ, Є. (2023). Конкурентні переваги ІТ-сектора України. <i>Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право</i> , 126(1), 42-59. https://doi.org/10.31617/3.2023(126)04	MELNYK T., & ZAVHORODNYA Є. (2023). Competitive advantages of the IT sector of Ukraine. <i>Foreign-trade: economics, finance, law</i> , 126(1), 42-59. https://doi.org/10.31617/3.2023(126)04
Полоус, О. В. (2018). Методичні підходи до оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора України в контексті розвитку його людського капіталу / О. В. Ареф'єва (Ред.). <i>Стійкий розвиток підприємств у міжнародному економічному просторі</i> (с. 41-50). Київ: ФОП Маслаков.	Polous, O. V. (2018). Methodical approaches to assessing the international competitiveness of the IT sector of Ukraine in the context of the development of its human capital / O. V. Arefieva (Ed.). <i>Sustainable development of enterprises in the international economic space</i> (pp. 41-50). Kyiv: FOP Maslakov.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження. Внесок авторів є рівнозначним

Мельник Т., Завгородня Є. Методи оцінки міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектора. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 105-119. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)07](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)07)

Надійшла до редакції 07.07.2023.

Підписано до друку 24.07.2023.

Опубліковано онлайн 05.09.2023.

DOI: 10.31617/1.2023(149)08
УДК 005.334:658.15]:004.9

НАЗАРОВА Карина,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
фінансового аналізу та аудиту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-5019-9244
k.nazarova@knute.edu.ua

ПАРАСІЙ-ВЕРГУНЕНКО Ірина,
д. е. н., професор, професор кафедри
фінансового аналізу та аудиту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-6506-6965
i.parasij-vergunenko@knute.edu.ua

ОСТАПЕЦЬ Антон,
аспірант кафедри фінансового аналізу та аудиту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-7048-6112
a.ostapets@knute.edu.ua

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ КОМПАНІЙ ІТ-ІНДУСТРІЇ

В умовах стабільно зростаючого ринку ІТ-послуг України актуальним є питання підвищення ефективності управління ризиками, з якими стикаються компанії. Класифікація ризиків є одним з найважливіших інструментів інформаційного забезпечення ризик-менеджменту задля підвищення конкурентоспроможності та фінансової стійкості компаній на такому турбулентному ринку, як ринок України. Метою дослідження є систематизація ризиків ІТ-компаній та вдосконалення їх класифікації для підвищення ефективності управління ними та їх мінімізації. У ході дослідження застосовано такі наукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, ряди динаміки, середні та відносні величини, коефіцієнтний аналіз, абстрагування, аналогія та узагальнення.

NAZAROVA Karina,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor Head at the Department
of Financial Analysis and Audit
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5019-9244
k.nazarova@knute.edu.ua

PARASII-VERHUNENKO Iryna,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor at the Department
of Financial Analysis and Audit
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6506-6965
i.parasij-vergunenko@knute.edu.ua

OSTAPETS Anton,
Postgraduate Student at the Department
of Financial Analysis and Audit
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7048-6112
a.ostapets@knute.edu.ua

RISK CLASSIFICATION OF IT INDUSTRY COMPANIES

In the conditions of steadily growing market of IT services in Ukraine, the issue of increasing the effectiveness of risk management that companies face is urgent. Risk classification is one of the most important information provisioning tools for risk management directed to increase the competitiveness and financial stability of companies in such a turbulent market as the market of Ukraine. Scientific methods, such as: analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, dynamics series, averages and relative values, coefficient analysis, abstraction, analogies, and generalizations were used in the research. The essence of political, economic, operational and legal risks has been researched. In addition to stated, risks classification and its consideration are one of the most important factors, ensuring a high level of competitiveness, saving of positive development trend, ensuring a high repu-

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Досліджено сутність політичних, економічних, операційних та юридичних ризиків. Здійснено критичну оцінку підходів науковців до класифікації ризиків та доведено, що на діяльність ІТ-підприємства впливають як загальні, так і специфічні саме для галузі ІТ-ризиків. При класифікації ризиків ІТ-підприємств запропоновано враховувати такі ознаки, як сфера виникнення і наслідки ризику. Ризики класифіковано відповідно до джерел їх виникнення. Доведено доцільність поділу ризиків за рівнем впливу на діяльність підприємства та спричиненими наслідками на: допустимі (низькі і середні), високі, критичні, катастрофічні. Наведено характеристику кожного виду ризиків та розкрито їх значення для діяльності ІТ-компанії. На основі досвіду вітчизняних компаній доведено необхідність і доцільність виокремлення специфічних ризиків, пов'язаних з питаннями кадрового потенціалу, кіберзлочинності, проектами тощо.

Ключові слова: фінанси, класифікація, ризик, управління ризиками, безпека, фактор, ІТ-проект, ІТ-компанія.

tation level, expanding the market share, ensuring business continuity etc. on such turbulent market as Ukrainian one. The critical assessment of scientific approaches regarding risks classification is also performed and it's proven that not only general (applicable for all companies regardless their field of activity) risks, but specific for IT-industry ones are creating an impact on company's performance. Also it's important to state that the field of occurrence and risk consequences is worth to be considered in IT-companies' risks classification. The importance of risks division by the level of impact (affordable (low and medium), high, critical and catastrophic) on company's performance is also noted in current article. The characteristics of each risk types have been noted in current article and their value for company's performance has been shown. Based on the experience of domestic companies, the necessity and expediency of identifying specific risks related to issues of personnel potential, cybercrime, projects, etc. has been proven.

Keywords: finances, risk, risk management, security, factor, IT-project, IT-Company

JEL Classification: M15, M21, M41.

Вступ.

В умовах стабільно зростаючого протягом останніх років ринку ІТ-послуг України актуалізуються питання управління ризиками, з якими стикаються компанії упродовж свого функціонування.

Діяльність ІТ-компаній пов'язана з великою кількістю ризиків. За сучасних умов стрімко зростаючого ринку ІТ-індустрії України та впливу на нього великої кількості негативних факторів (як-от пандемія *COVID-19*, воєнні дії, що спричинили проблеми з електропостачанням, курсовими коливаннями тощо) проблеми управління та контролю ризиків стають чи не найактуальнішим, оскільки для зазначених підприємств наразі гостро постає питання не просто забезпечення зростання бізнесу та збереження існуючої клієнтської бази, як раніше, а й виживання та залучення нових клієнтів в умовах ринкової нестабільності. За відсутності чіткого визначення ризиків та їх класифікації неможливо повною мірою передбачити ймовірність збитків та завчасно розробити заходи, що зможуть або зменшити їх наслідки чи уникнути настання ризику, або попередять ризикові події. Наявність численних різнопланових видів ризиків, які мають місце в нестабільній економіці, ускладнює їх систематизацію, що унеможливає побудову єдиної їх класифікації. Водночас, така класифікація важлива тим, що вона створює методологічне підґрунтя для мінімізації їх впливу. Без належно організованої системи управління ризиками на

ІТ-підприємстві можуть бути відсутні заходи безпеки та належна оцінка можливих ризиків. Ідентифікація ризиків сприятиме удосконаленню їх класифікації з урахуванням специфіки діяльності досліджуваного підприємства та методів, які будуть застосовуватися для їх аналізу.

Відсутність аналізу, контролю та управління ризиками в сфері ІТ призводить до зростання незахищеності підприємств в умовах нестабільного ринкового середовища, втрати ключових ринків та клієнтів, що, в свою чергу, може зумовити непередбачуваний рівень витрат та економічних втрат у випадку настання того чи іншого ризику. Для достеменного аналізу та подальшого контролю ризиків найважливішим фактором, що впливає на ці процеси, є їх класифікація, визначення та оцінка ймовірності настання, адже переоцінений ризик може завдати навіть більшого збитку, ніж недооцінений.

Теорію та методики аналізу ризиків досліджували такі закордонні науковці, як: Д. Лендолл (*D.J. Landoll, 2021*); К. Сріванас (*K. Srivanas, 2019*); Д. Хабберд (*D.W. Hubbard, 2020*) та ін., а також українські науковці (І. Іщенко, 2021) та ін. Окремим аспектам класифікації ризиків компаній сфери послуг та ІТ-сфери приділено увагу в дослідженнях І. Нечаєвої, Є. Дьордій (2018) та Ю. Дудневої (2018), систем управління різними видами ризиків – у працях М. Тимошик (2019), О. Данченко, В. Занора (2019), А. Д'яченко (2022). Ризики з точки зору менеджменту проєктів вивчала О. Герасименко (2021).

У найбільш актуальних дослідженнях з цієї тематики питання ризиків розглянуто здебільшого в контексті формування системи антикризового управління підприємствами. Відтак, подальшого дослідження потребує ідентифікація різних видів ризику, вдосконалення їх класифікації, методики аналізу та оцінки їх впливу на фінансові результати діяльності компаній сфери ІТ, формування системи контролю за наявними і потенційними ризиками, системи аналітичних показників, що характеризують ризики, які виникають в ІТ-середовищі, та інші аспекти.

Метою дослідження є систематизація ризиків ІТ-компаній та вдосконалення їх класифікації для підвищення ефективності управління ними та їх мінімізації.

Використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження явищ і процесів у їх взаємозв'язку і розвитку, а саме: під час дослідження тенденцій розвитку ринку ІТ-послуг України – ряди динаміки; для проведення аналізу кількості ІТ-спеціалістів в різних країнах – прийоми порівняння та коефіцієнтний аналіз; для побудови класифікації ризиків за різними класифікаційними ознаками – індукція, дедукція, аналіз, синтез, групування; для розроблення пропозицій з удосконалення класифікації джерел виникнення ризиків – узагальнення та абстрагування; для дослідження спільних та відмінних

рис існуючих класифікацій ризиків – методи аналогії, порівняння та систематизації. Рекомендаційний метод застосовано для формулювання пропозицій та висновків на основі проведеного дослідження.

1. Стан ринку ІТ-технологій України.

Дедалі більший інтерес дослідників привертає галузь інформаційних технологій України, яка, попри складні умови зовнішнього середовища, зумовлені пандемією *COVID-19* та воєнними діями на території нашої держави, продовжує розвиватись, залучати іноземні інвестиції і створювати додаткові робочі місця.

За часткою експортного прибутку галузі інформаційних та комп'ютерних технологій у ВВП входять до трійки лідерів серед країн Східної Європи (рис. 1).

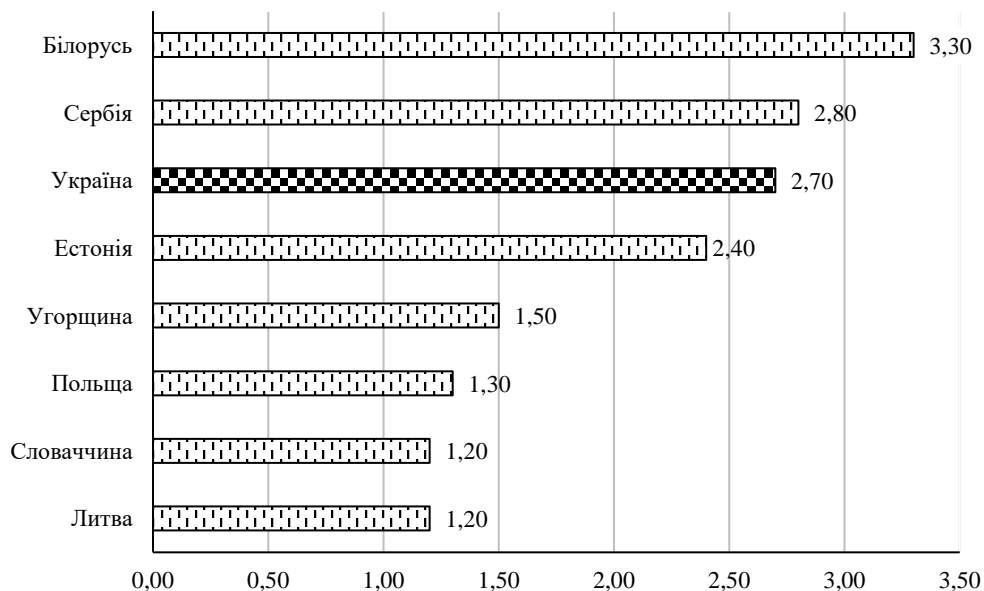

Рис. 1. Частка експорту комп'ютерних послуг у ВВП країн Східної Європи у 2021 р.

Джерело: *IT Ukraine Association report for 2021* (2022).

Відповідно до даних Асоціації "IT Ukraine", станом на 1 червня 2022 р. ІТ-компанії та приватні особи-підприємці, які працюють в ІТ-галузі, перерахували до зведеного бюджету України податкових платежів та зборів на суму 29 млрд 558 млн грн, отже, ця сфера продовжує розвиватись і збільшує своє значення драйвера економіки України.

За останні чотири роки експорт ІТ-послуг збільшився вдвічі і, за даними асоціації ІТ, у 2021 р. він сягнув показника 6.83 млрд дол. США. Відповідно до показників 2022 р., темп зростання експорту ІТ-послуг зменшився в 6 разів порівняно з 2020–2021 рр., але, попри воєнні дії, експорт послуг збільшився на 6 %, що у кількісному

вираженні становило 470 млн дол. США (рис. 2).

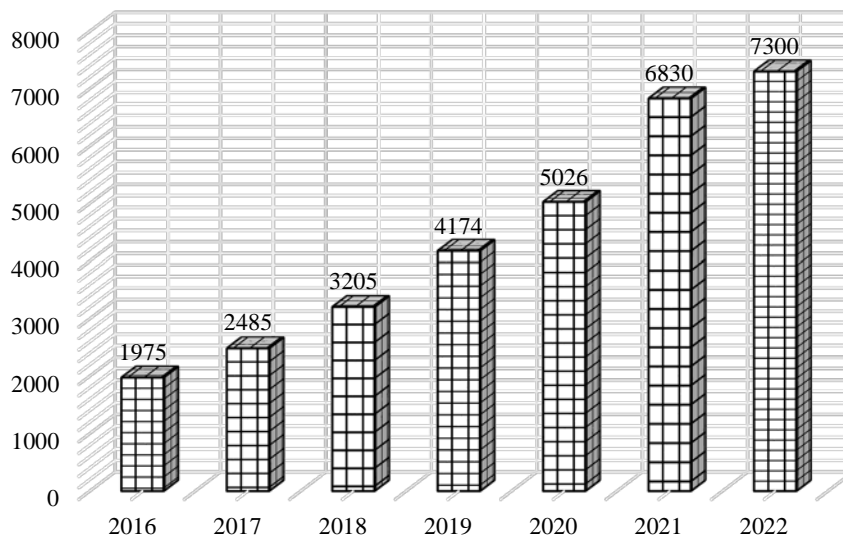

Рис. 2. Експорт послуг ІТ-галузі України, млн дол. США

Джерело: *IT Ukraine Association report for 2021 (2022)* та стаття *Forbes "50 головних експортерів України 2022"* (2023).

П'ятірку найбільших ІТ-компаній-експортерів України у рейтингу за 2022 р. представлено на рис. 3.

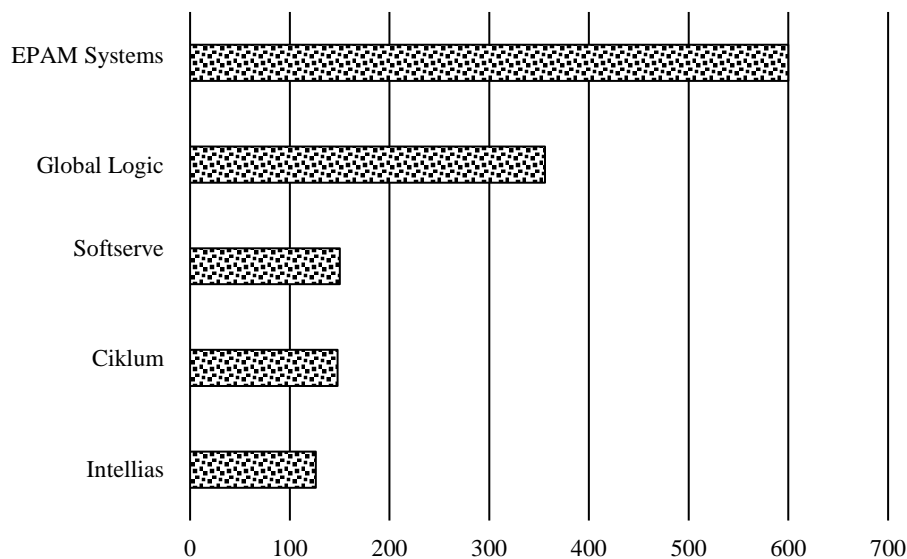

Рис. 3. ТОП-5 українських компаній сфери ІТ за рівнем експорту, млн дол. США

Джерело: *50 main exporters of Ukraine in 2022*. (2023).

Україна також посідає друге місце на ринку Східної Європи за кількістю спеціалістів сфери інформаційно-комп'ютерних технологій (рис. 4).

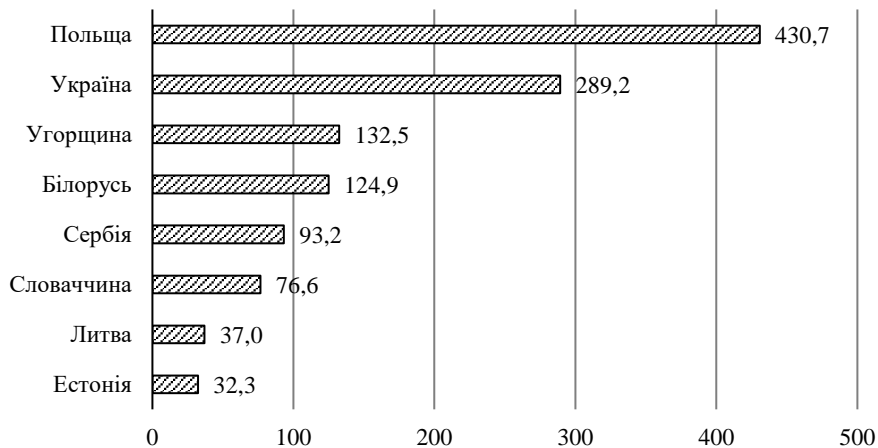

Рис. 4. Кількість ІТ-спеціалістів у країнах регіону, тис. осіб

Джерело: IT Ukraine Association report for 2021 (2022).

Україна демонструє щорічний приріст експорту інформаційних послуг на 27 % і, за даними 2020 р., основними імпортерами є США, Великобританія, Мальта, Ізраїль та Кіпр (2022). Фахівці з України розробляють програмне забезпечення для найскладніших медичних приладів, військової техніки, автомобілів майбутнього, освоєння космосу тощо. Завдяки українським ІТ-фахівцям, які працюють сьогодні на західних замовників, Україна через 10–15 років може перетворитися на найбільший технологічний центр Європи та світу.

Отже, ІТ-галузь дуже стрімко набула стадії зрілості, що сприяє посиленню конкурентної боротьби не лише за частку ринку, а й за потенційні інвестиції, стабільний розвиток, кваліфікований персонал тощо.

2. Загальні ризики компаній.

Компанії галузі ІТ діють у правовому та економічному полі України як і багато інших компаній, що належать до різних галузей, тому доцільно розглянути основні ризики, без урахування яких неможливе посилення конкурентної позиції компанії, особливо за мінливих ринкових умов.

2.1. Ризики компаній за сферою виникнення.

Проведене дослідження дало змогу виокремити чотири *основні групи ризиків* відповідно до сфери їх виникнення та визначити рівень їх впливу на діяльність та ключові показники компанії. До цих груп належать політичні, економічні, операційні та юридичні ризики.

Політичні ризики – це ризики, які можуть спонукати інвесторів відмовитись чи обмежити інвестиції внаслідок політичних змін або нестабільності в країні. Нестабільність, що впливає на прибуток від інвестицій, може бути наслідком зміни уряду, законодавчих органів, інших осіб, що розробляють зовнішню політику, або військового

контролю. Політичні ризики також відомі як "геополітичні ризики", і стають все більш значущим фактором, оскільки часовий горизонт повернення інвестицій стає більш тривалим.

Економічні ризики – комбінація подій, пов'язаних з діяльністю підприємства, які впливають на нього; імовірності цих подій та їх наслідків, що унеможливають досягнення запланованих цілей і внаслідок цього позначаються на доходах підприємства. За сферою виникнення економічні ризики зазвичай поділяють на внутрішні та зовнішні. Під зовнішніми слід розуміти виникнення таких умов, які підприємець, як правило, не може змінити, але повинен враховувати. Джерелами внутрішніх ризиків є саме підприємство. Першопричиною виникнення таких ризиків можуть бути прорахунки в системі управління ризиками, недосконалість маркетингових стратегій, некваліфіковані дії менеджерів, корпоративне шахрайство.

Також економічні ризики визначають як ймовірність, що відображає можливі коливання, які можуть мати місце в різних сценаріях функціонування компанії. Таким чином, економічні ризики вимірюють невизначеність, породжену різними можливими подіями, які можуть відбутися з часом, що може мати прямий вплив на компанію. Важливість вимірювання цих ризиків полягає в тому, що фінансові результати діяльності компаній залежать від них. Для цього багато компаній формують карти ризиків, які враховують силу їх впливу.

Операційні ризики – ризики можливих втрат та збитків, які виникають в операційній діяльності підприємства і зазвичай, є наслідками некваліфікованого управління, шахрайських дій з боку управлінців, неякісного надання послуг, невмінням керівництва швидко реагувати на загрози та негативні фактори, що впливають на діяльність компанії у найближчій та віддаленій перспективі. Ці ризики виникають внаслідок зловживань працівниками компанії своїми повноваженнями, шахрайських дій, або дій, які суперечать професійній етиці, що у підсумку може призводити до погіршення конкурентної позиції компанії на ринку, а іноді й до банкрутства (ризик зловживання). Інші аспекти операційного ризику, що притаманні IT-компаніям, стосуються критичних збоїв у роботі систем інформаційних технологій, пошкодження обладнання та інфраструктури.

Під *юридичним ризиком* розуміють існуючий або потенційний ризик зменшення доходів і капіталу компанії, спричинений порушенням або недотриманням компанією законів, нормативних актів, угод, загальноприйнятої практики чи етики, а також можливої неоднозначності тлумачення встановлених законів чи нормативних актів. Зазвичай, юридичні ризики виникають під час формування ділових відносин компанії з великою кількістю клієнтів, контрагентів, кредитних установ, фінансових посередників, а також державних інституцій та податкових органів. Негативними наслідками юридичних

ризиків можуть бути втрати підприємства від сплати адміністративних штрафів, пені, неустойок та погіршення репутаційного іміджу компанії.

Юридичний ризик також містить комплаєнс-ризик, який виникає через невиконання або порушення законів, інституційних стандартів, нормативних актів, що регулюють її діяльність. Тобто юридичний та репутаційний ризики є основними компонентами комплаєнс-ризиків.

2.2. Ризики компаній за рівнем впливу та наслідками.

Для аналізу та контролю ризиків важливим фактором є можливість проведення оцінки їх рівня впливу та наслідків настання того чи іншого ризику.

За цими критеріями ризики поділяють на: катастрофічні, критичні, високі, середні, низькі (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація ризиків за потенційними наслідками

Рівень наслідків	Зміст	Вид ризику	Короткий опис або приклад
Катастрофічні	Втрати підприємства можуть спричинити його банкрутство	Юридичні	Ризики, що перевищують розмір майна підприємства. На прикладі Компанії Veon – виплата штрафу в розмірі 795 млн дол. США за порушення міжнародного антикорупційного законодавства за фінансові зв'язки з чиновниками Узбекистану задля розбудови мережі
Критичний	Наявні втрати можуть перевищувати прибуток підприємства за певний проміжок часу	Політичні	Ризики, пов'язані з веденням бізнесу в Україні (воєнний стан, зміна керівництва в законодавчих та виконавчих органах влади тощо)
		Операційні	Проблеми безпеки, що можуть бути зумовлені несанкціонованим доступом, втратою та розповсюдженням інформації тощо
Високі	Є висока ймовірність настання значних негативних наслідків. Наприклад, ризик потрапити на ненадійного контрагента має високу ймовірність і значні негативні наслідки	Фінансово – економічні	Ризики, пов'язані з коливанням курсу валют, високою інфляцією, дефіцитом, профіцитом, погашенням кредитів або зменшенням кредитних рейтингів фінансових установ
		Операційні	Ризики, пов'язані зі швидкою та значною зміною технологій, методологій, галузевих стандартів
Допустимий	Середній	Економічні	Ймовірність обмеження вільної торгівлі та підвищення тарифів на товари та послуги, податкові реформи
		Юридичні	Порушення договорів конфіденційності та прав інтелектуальної власності
	Низький	Операційні	Дефекти програмних помилок, залежність від підрядних працівників та організацій, конкуренція і відсутність достатньої кількості кваліфікованих фахівців на ринку

Джерело: складено авторами.

Наведені у *табл. 1* ризики притаманні не лише ІТ-індустрії і не є специфічними.

Попри те, що виокремлення ризиків за їх наслідками характерне для усіх підприємств, без їх врахування неможливо побудувати класифікацію, яка забезпечить ефективне управління всією діяльністю ІТ-підприємства. Для ідентифікації ризиків за їх наслідками використовуються методи і технології прогнозного сценарного аналізу (розрахунок песимістичного, реалістичного та оптимістичного варіантів прогнозу або бізнес-кейсу). На діяльність ІТ-компаній впливають такі ж самі фактори, що й на підприємства інших видів діяльності, водночас, специфіка діяльності ІТ-бізнесу супроводжується ще й специфічними факторами впливу.

2.2. Ризики компаній з точки зору управління.

З погляду управління компанією та стратегічного планування, запропоновано виокремити *стратегічні* та *тактичні* ризики і додати їх до групи загальних ризиків.

Business dictionary визначає *стратегічні ризики* як можливе джерело збитків, що може виникнути внаслідок здійснення невдалого бізнес-плану. Більш узагальнено можна надати таке визначення: це ризики, що впливають на забезпечення довгострокового існування підприємства на ринку і формування та/або збереження своєї конкурентної переваги; це ризики, пов'язані із функціонуванням і розвитком ринку або галузі та поведінкою підприємства на ринку.

Стратегічні ризики є дуже важливою одиницею ризик-менеджменту, оскільки вони можуть дуже швидко завдати серйозної шкоди організації, можуть уражати ланцюги постачання, інфраструктуру, технології, персонал, капітал, репутацію та базові чинники створення цінності компанії. Стратегічні, як і будь-які інші ризики, несуть, з одного боку, загрозу, але з іншого – великі можливості, які допоможуть збільшити вартість існуючого бізнесу, знайти нові джерела доходу чи принаймні стабільно утримувати його на існуючому рівні.

А. Сливоцький (2010) визначає 7 груп стратегічних ризиків (*табл. 2*).

Тактичні ризики мають тісний зв'язок зі стратегічними і пов'язані з конкретними діями, спрямованими на досягнення стратегічної мети у конкретний проміжок часу на будь-якому з етапів реалізації затвердженої стратегії. Тактичні ризики здебільшого можуть виникати через визначені дії менеджменту компаній, обрання неправильних/недоцільних на цей момент методів досягнення мети, управління, бізнес-моделей тощо.

Групування стратегічних ризиків

Група ризиків	Сутність	Способи мінімізації впливу
Галузеві	Ризики, притаманні для окремої галузі та обумовлені специфікою її діяльності	Відмова постачальників від послуг посередників та вихід на кінцевого споживача; збільшення вартості капітальних витрат по галузі; стрімкі процеси щодо лібералізації цін; консолідація постачальників; збільшення вартості досліджень та розробки для високотехнологічних компаній
Технологічні	Ризики, пов'язані з використанням тої чи іншої технології. Здебільшого стосуються використання технологій та бізнес-моделей, що значно перевершують існуючі	Перехід на онлайн-торгівлю замість роздрібною; перехід на смартфони і додатки до них замість традиційних ПК та інтернет-додатків; використання цифрових телефонів замість аналогових; розвиток електроавтомобілів та гібридних технологій
Ризики бренду	Ризики, пов'язані з іменем компанії (брендом), її репутацією на ринку і ступенем довіри до неї споживачів та контрагентів	Збереження відповідності продукту стандартам бренду; відповідність позиціонування бренду розроблюваним продуктам (наприклад, ІТ-компанія позиціонує себе як одна з найкращих для молодіжної аудиторії, але, при цьому розробляє продукти, орієнтовані на людей старшого віку (ставки на біржі) – є прикладом невідповідності); відповідність розроблених нових продуктів сталому іміджу бренду (наприклад, якщо компанія <i>Revision</i> розробить нову систему для проведення досліджень, вірогідність того, що її сприймуть споживачі є великою, оскільки компанія має сталу репутацію в розробці програмного забезпечення для систем дослідження)
Ризики конкуренції	Ризики, пов'язані з появою і діями конкурентів, які можуть швидше виявляти і якісніше задовольняти потреби своїх споживачів та контрагентів, а також спроможні оптимізувати собівартість виробництва аналогічних товарів / надання послуг, що може становити серйозну загрозу для підприємств	Таргетування на нові групи споживачів; втрата маржинальності продукту за рахунок вимушеної цінової конкуренції; додаткові витрати на збільшення відповідності продукту до продуктів конкурентів; вихід на нові ринки; диверсифікація пропозиції новими інноваційними продуктами
Ризик стагнації	Ризики, пов'язані з процесом розвитку компанії, коли продаж, прибутки і вартість компанії загалом досягають певної межі і припиняють зростати	Використання інноваційних технологій; відмова від консервативних бізнес-моделей; постійний аналіз розвитку та тенденцій галузі і розробка способів відповідності до них

Група ризиків	Сутність	Способи мінімізації впливу
Проектні	Ризики, пов'язані з реалізацією нових проектів	Створення нових продуктів, що відповідають споживацькому попиту; вихід на нові притаманні компанії ринки; спрощення виробничих процесів; спроби виходу на нові (закордонні) ринки (наприклад, вихід логістичної компанії "Нова Пошта" на ринок Польщі)
Ризики споживачів	Ризики, пов'язані з поведінкою споживачів, роботу над утриманням існуючих і залученням нових	Збір, аналіз і використання даних про споживачів; збільшення точок контактів з клієнтами; створення цільових пропозицій; розширення портфеля пропозицій; оптимізація структури і збалансованість продукції

Джерело: узагальнено авторами за А. Сливоцьким (2010).

3. Специфічні для ІТ-сфери ризики.

Дослідженню проблем управління ризиками діяльності різних суб'єктів господарювання з позиції використання облікових технологій присвячено праці вітчизняних учених, зокрема Л. Гнилицької (2014), І. Чібісової, Б. Левчунь (2016) та ін. Цілком імовірно, що методичні підходи до управління різними видами ризиків, запропоновані цими вченими, можуть бути використані і в практиці ризик-менеджменту ІТ-компаній, хоча специфіка їх діяльності породжує низку специфічних видів ризику, яку потребують нестандартних підходів до їх вивчення. Зокрема до таких специфічних ризиків належить виробничий ризик, який пов'язаний з невиконанням зобов'язань щодо надання послуг, розроблення програмного забезпечення у зв'язку з негативним впливом зовнішніх факторів та недостатньо ефективним використанням внутрішнього потенціалу компанії.

Специфічні або особливі ризики визначаються характером діяльності підприємства конкретної галузі. Серед особливих (специфічних) ризиків є типові, що впливають як на всі ІТ-підприємства загалом, так і на окремі з них – відповідно до сфери діяльності. Врахування особливостей впливу типових ризиків уможливує використання досвіду інших ІТ-компаній, що забезпечує формування дієвих механізмів мінімізації негативного впливу факторів ризику. Інші конкретні загрози та фактори ризику можна визначити, вивчивши план конкретного ІТ-проекту, на основі якого визначаються дії для усунення ризику або запобігання чи зменшення його наслідків. Узагальнення, зроблене авторами з різних джерел, виокремлюють *макроризики*, *загальні* ризики підприємства, *особливі* ризики. Останні відображають специфіку діяльності в цій сфері та враховують такі ризики:

за часом (пов'язані з невиконанням часових рамок, відведених на роботу з проектом);

за витратами (призводять до значного збільшення витрат на реалізацію проєкту, пов'язаних з виникненням помилок під час його розроблення, використання невідповідних технологій та програмних засобів тощо та передбачають перевищення бюджету ІТ-проєкту);

за якістю (невідповідність отриманого результату першопочатковим узгодженим з клієнтом вимогам характеризує невідповідність якісних параметрів проєкту).

Відповідно до політики Гонконгського університету науки і технологій щодо використання ІТ-ресурсів (2021) можна провести узагальнення наведених ризиків, враховуючи такі види ризиків, притаманні для цього виду діяльності:

технологічні (пов'язані з використанням відповідних до вимог проєкту технологій, програмного забезпечення та обладнання);

пов'язані з ІТ-інфраструктурою (пов'язані з мережевою інфраструктурою, засобами резервування даних, забезпечення мір надмірності (*redundancy*), засобів протидії вірусам тощо);

втрати кадрового потенціалу (пов'язані із забезпеченням можливості обміну унікальними знаннями всередині колективу, запобіганням можливості накопичення унікальних знань у однієї особи (групи осіб), залишення компанії якими понесе незворотну втрату даних по проєкту тощо);

втрата або витік інформації (пов'язані із забезпеченням дотримання правил кібербезпеки співробітниками, збереженням та поводженням з даними, дотриманням умов *NDA* тощо);

соціальні (пов'язані з рівнем освіти, демографічною ситуацією тощо);

проєктні (пов'язані з достатньою кількістю досвіду, необхідного для виконання проєктів, можливістю внесення змін, грамотним проджект-менеджментом тощо);

юридичні (пов'язані із забезпеченням відповідності проєкту, продукту, послуги усім нормам законодавства України та країни-реципієнта);

ринкові (пов'язані із ситуацією на ринку країни, нестабільністю ринкової кон'юнктури, коливаннями валютного курсу, ситуацією на міжнародному ринку послуг ІТ).

Враховуючи детальну характеристику видів ризику, окремі групи можуть бути наведені для характеристики ризиків за факторами їх виникнення.

Також ризики технологічних компаній можна класифікувати відповідно до джерел їх виникнення. Цю типологію наводять польські науковці М. Кураш та А. Заяц (*M. Kuraś, A. Zajac, 1999*) (табл. 3).

Класифікація джерел виникнення ризиків

Джерело	Короткий опис
Соціально-економічне середовище	Недосконалість системи освіти; нестабільна економічна та правова обстановка; зміни ситуації на ринку; недостатнє розуміння організації та ролі сфери ІТ; відсутність мережевих стандартів; низька інформаційна культура
Технологічне середовище	Недостатній рівень розвитку телекомунікаційних технологій; відсутність мережевих технологічних стандартів; недостатньо розвинений ринок комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення; недостатній високий та сучасний рівень використовуваного програмного забезпечення
Організація	Відсутність у менеджменту компаній бачення та стратегії розвитку, невизначені цілі просування продуктів; консерватизм та нездатність до змін; складнощі в управлінні інформаційними технологіями; відсутність досвіду підприємництва в галузі; неналежний стиль управління підприємством; раптові зміни структури; недосконалість системи контролю всередині підприємства; труднощі з пошуком кваліфікованих кадрів та підвищення кваліфікації працюючих у компанії; відсутність очікувань щодо ефективності; відсутність координованої співпраці між менеджментом та користувачами із фахівцями підрозділів ІТ
Розробники ІТ-проєкту	Недостатній рівень знань щодо питань організації праці та управління командою; відсутність гнучкості та врахування змін у межах проєкту; недостатній глибокий рівень консультування клієнтів (користувачів); поверхневий підхід до реалізації проєкту; недостатнє знання методів, прийомів та інструментів; невміння працювати в команді
Проєкт	Обсяг і загальна складність проєкту; фрагментарне проєктування та програмування ІТ-проєкту; відсутність чіткого графіка та кошторису на проєктні роботи; обмежений обсяг аналізу; поверхнєве врахування питань інформаційної безпеки; загроза конфліктів всередині команди та із замовниками проєкту

Джерело: узагальнено авторами за М. Кураш та А. Заяц (1999).

Запропонована типологія має стати основою для систематизації ризиків, притаманних сфері ІТ.

Також, крім загальних ризиків, важливою складовою для врахування є ризики, пов'язані з конкретними ІТ-проєктами. Враховуючи, що ІТ-проєкт є важливою складовою діяльності ІТ-підприємства (особливо для ауторсингових компаній, які здебільшого

винаймають спеціалістів під конкретний проєкт), вважаємо за доцільне розкрити це питання більш детально в подальших дослідженнях.

Враховуючи специфіку діяльності ІТ-компаній, пов'язану з використанням безлічі різноманітних сучасних технологій та мов програмування, для цієї галузі дуже важливим ресурсним потенціалом виступає людський капітал, тож, крім зазначених, серед специфічних ризиків запропоновано виокремити *ризик кадрового потенціалу*, що пов'язаний з плинністю кадрів, забезпеченням їх високого рівня кваліфікації та підготовки, регулярним підвищенням рівня знань тощо. Ризик кадрового потенціалу належить до одного з важко прогнозованих ризиків, оскільки винайнятий працівник не може забезпечити високої продуктивності і виконувати складні завдання та проєкти в короткий термін. Навіть для висококваліфікованого спеціаліста велика частина часу та ресурсів витрачається на ознайомлення з проєктом та його специфікою. Важливим ризиком з точки зору кадрового потенціалу є також вміння співробітників працювати в команді, оскільки неграмотний менеджмент персоналу може призвести до значних затримок у виконанні проєктів та неналежної їх якості. Не менш важливим фактором є створення резервів під компенсації та пільгові виплати, навчання персоналу, забезпечення його належними умовами для праці (у тому числі віддаленої, що нині є особливо актуальним), мотиваційні програми тощо. Невчасне врахування цих ризиків може призвести до фінансових втрат, зумовлених невчасним або неякісним виконанням зобов'язань по проєктах або ж їх зриву.

Оскільки сфера ІТ розвивається дуже динамічно і тісно пов'язана з використанням різноманітного обладнання і технологій, ризикам, що виникають безпосередньо через них, варто приділити особливу увагу. З огляду на це, запропоновано вдосконалити класифікацію специфічних ризиків ІТ-сфери завдяки більш детальному розподіленню технологічних ризиків, а саме виокремленню таких: *ризик деактуалізації коду програмного забезпечення, інтеграційні ризики та ризики кіберзлочинності*.

Ризик деактуалізації коду програмного забезпечення пов'язані із забезпеченням актуальності використаної мови програмування, її версії (підтримки як нових, так і більш старих версій), доступності на будь-яких платформах. Настання цього ризику може призвести до значних витрат підприємства на вдосконалення існуючого коду програмного забезпечення або ж необхідності створення програмного забезпечення з самого початку з метою його відповідності умовам поточного часу і технологій.

Інтеграційні ризики мають велику значущість у діяльності ІТ-підприємств, оскільки вони пов'язані з розміщенням та впровадженням розробленого програмного забезпечення на різних технологічних платформах, платформах замовників програмного забезпечення

та забезпеченням крос-платформного взаємозв'язку, що суттєво впливає на майбутнє потенційне розширення сфери діяльності виокремленого ІТ-підприємства, здобуття нових джерел доходів або навіть спрощення взаємодії між системами всередині компанії.

Ризики кіберзлочинності – ризики, які полягають в отриманні прямих чи побічних збитків економічними суб'єктами внаслідок їх функціонування у кіберпросторі. Ця категорія ризиків пов'язана з несанкціонованим доступом до програмного забезпечення, його вихідного коду та баз даних користувачів з метою неправомірного використання інформації користувачів або заподіяння збитку компанії шляхом виведення з ладу програмного продукту. На відміну від компаній інших галузей економічної діяльності, компанії сфери ІТ є найбільш вразливими від настання ризиків кіберзлочинності, оскільки вони вражають не окрему сферу або систему компанії, а її основний продукт, що може призвести до повної зупинки діяльності підприємства, ураження та зупинення систем партнерів, контрагентів, постачальників та інших суб'єктів взаємодії.

Серед ризиків кіберзлочинності варто враховувати такі загрози для діяльності ІТ:

- шкідливе програмне забезпечення, що зашкоджує діяльності продукту та може спричинити втрату продуктивності системи, витрати на відновлення та навіть заміну обладнання;
- фішинг або компрометація ділової електронної пошти, що використовуються для отримання доступу до різноманітних систем. При переході за посиланням, що вказане у фішинговому листі, злочинець отримує доступ до конфіденційних даних компанії;
- атаки на кінцеві точки, що використовуються для отримання доступу до великих мереж, створення надзвичайного навантаження на них, у тому числі з метою виведення з ладу обладнання;
- атаки третіх осіб, коли кіберзлочинці використовують вразливість системи безпеки зовнішнього постачальника з метою отримання доступу до мережі більшої організації;
- атаки з використанням машинного навчання і штучного інтелекту, що використовуються для отримання доступу до критично важливих мереж та конфіденційних баз даних;
- гостра нестача фахівців та недостатнє приділення уваги питанням кібербезпеки. За деякими оцінками, у світі налічується понад 1 млн незаповнених вакансій фахівців протидії кіберзагрозам.

4. Консолідована класифікація ризиків ІТ-компаній.

Наведені в статті дані стали основою для створення *консолідованої класифікації ризиків для компаній галузі інформаційних технологій*, які враховують такі групи ризиків: *загальні* (притаманні для

будь-яких компаній незалежно від сфери їх діяльності) та *специфічні* для досліджуваної сфери (рис. 5).

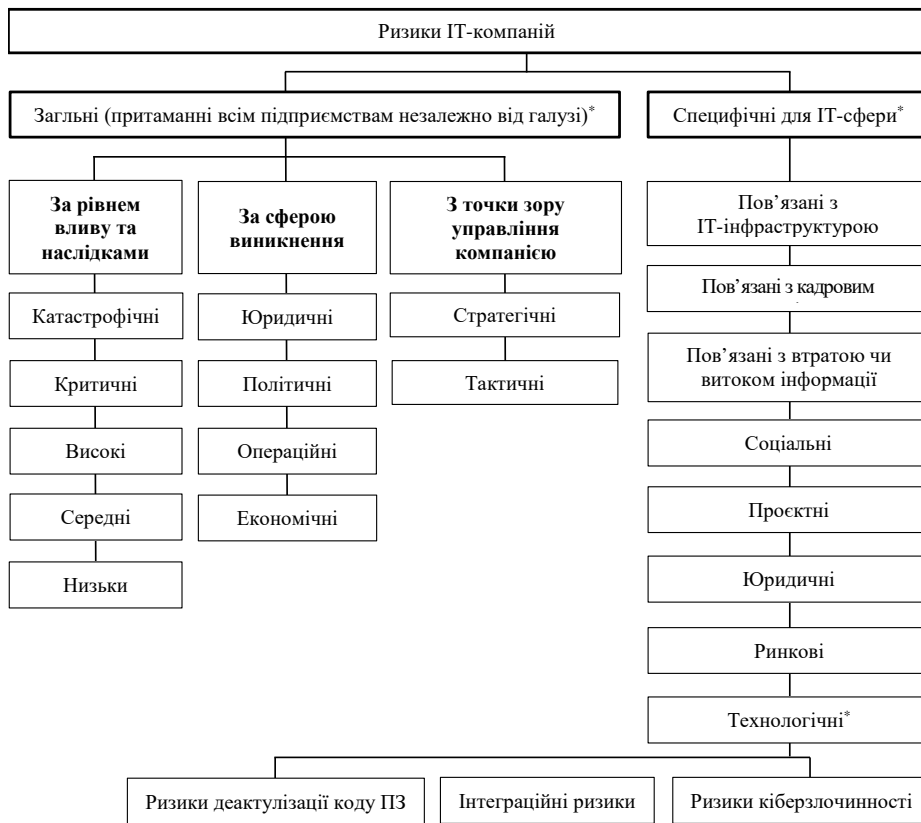

Рис. 5. Класифікація ризиків ІТ-компаній

* Класифікаційна ознака, запропонована авторами дослідження.
Джерело: складено авторами.

Запропоновану авторами класифікацію ризиків в подальшому можна використовувати як опорну систему для подальшого вдосконалення аналізу та контролю ризиків організацій сфери ІТ.

Висновки.

Типологізація та ідентифікація ризиків є невід’ємним етапом для подальшого забезпечення їх аналізу та побудови процедур і систем управління ними. Попри те, що повністю уникнути та запобігти виникненню ризиків неможливо, персонал та менеджмент ІТ-підприємства має розробляти та впроваджувати заходи, призначені для зменшення ймовірності їх виникнення або мінімізації наслідків у разі настання того чи іншого ризику. Враховуючи напрацювання науковців і дослідження аспектів діяльності підприємств сфери інформаційних технологій, *запропоновано класифікувати* ризики ІТ-компаній на *загальні*, що притаманні всім підприємствам, незалежно від сфери їх діяльності, та *специфічні – для ІТ-сфери*. До групи загальних ризиків віднесено ризики, класифіковані відповідно до рівня впливу, сфери виникнення і

безпосередньої значущості в управлінській діяльності; до групи *специфічних ризиків* ІТ-підприємств – технологічні (пов’язані з обраними засобами та технологіями, що використовують), ризики ІТ-інфраструктури (пов’язані зі збереженням даних, забезпеченням зв’язку, системами резервування тощо), ризики кадрового потенціалу (пошуком нових співробітників, навчанням та підвищенням рівня їх кваліфікації тощо), ризики втрати чи витоку інформації (пов’язані з питаннями конфіденційності даних, прав інтелектуальної власності), соціальні (пов’язані з рівнем освіти, обізнаністю громадян про сферу тощо), ризики проєкту (пов’язані з часом виконання, витратами та якістю), юридичні (пов’язані з дотриманням відповідності продуктів та наданих послуг законодавству України та країни-реципієнта) та ринкові (пов’язані із загальною ситуацією на ринку).

Перспективами подальших досліджень є використання запропонованої класифікації для систематизації прогнозування, досконалого аналізу та розроблення механізму ефективного управління ризиками у сфері діяльності ІТ-підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCES
Герасименко, О. (2021). <i>Ризик-орієнтоване управління в системі економічної безпеки підприємства</i> . [Дис. д-ра екон. наук. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького].	Herasymenko, O. (2021). Risk-oriented management in the system of economic security of the enterprise. [Doctor’s thesis. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy].
Гнилицька, Л. (2014) <i>Інформаційне забезпечення ризиками підприємницької діяльності: обліковий аспект. Економічні інновації</i> .	Hnylytska, L. (2014). Informational support of entrepreneurship risks: accounting aspect. <i>Economical innovations</i> .
Д’яченко, А. (2022). <i>Аналіз операційних ризиків та їх взаємодії з іншими ризиками</i> . [Дис. на здобуття ступеня магістра. Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"].	D’iachenko, A. (2022). Analysis of operational risks and their interactions with other risks. [Doctor’s thesis. National Technical University "gor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"].
Данченко О., & Занора В. (2019). <i>Проектний менеджмент управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень</i> : монографія. ФОП Чабаненко І. А.	Danchenko, O., & Zanora, V. (2019). Project management: managing risks and changes in management decision-making processes. Chabanenko I. A.
Дуднева, Ю. (2018). Ризики організацій сфери послуг: підходи до класифікації. <i>Адаптивне управління: теорія і практика</i> , 5(10).	Dudnieva, I. (2018). Risks of service sector organizations: approaches to classification. <i>Adaptive management: theory and practices</i> . Series of economics, 5(10).
Іщенко, І. (2021). <i>Управління ризиками інвестицій-них проєктів торговельних підприємств</i> . [Дис. д-ра екон. наук. Полтавський університет економіки і торгівлі].	Ishchenko, I. (2021). Risk management of investment projects of trade enterprises. [Doctor’s thesis. Poltava University of Economics and Trade, Poltava.].
Нечасва, І., & Дьордій, Є. (2018). Управління ризиками підприємства в секторі ІТ-послуг як інструмент підвищення цього конкурентно-спроможності. <i>Ефективна економіка</i> , 12.	Nechayeva, I., & Dordiy, E. (2018). Risk management of the enterprise in the it service sector as an instrument for improving it competitiveness. <i>Efficient economy</i> , 12.

Сливоцький, А. (2010). <i>Прорив</i> . Український католицький університет.	Slyvots'kyj, A. (2010). <i>Proryv</i> [Breakthrough]. Ukrainian Catholic University.
Тимошик, М. (2019). <i>Формування системи управління ризиками промислових підприємств</i> . Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.	Tymoshyk, M. (2019). Formation of the risk management system of industrial enterprises [Thesis abstract]. Ternopil Ivan Puluj National Technical University.
Чібісова, І., & Левчунь, Б. (2016). Бухгалтерський облік як інструмент управління ризиками на підприємств-ва. <i>Проблеми системного підходу в економіці</i> , (2), 113-116.	Chibisova, I., & Levchun', B. (2016). Accounting as tool for risk control in companies. <i>Problems of the systemic approach in economics</i> , 2, 113-116.
50 main exporters of Ukraine in 2022. Forbes Ukraine (2023, March 7). https://forbes.ua/ratings/50-naybilshikh-eksporteriv-ukraini-2022-02032023-12098?fbclid=IwAR28JIUE5r5yIFrKDMh0UeZpu3D030X-xv1tlIsqMVwQ2RIdLtrHa1jt_E	50 main exporters of Ukraine in 2022. Forbes Ukraine (2023, March 7). https://forbes.ua/ratings/50-naybilshikh-eksporteriv-ukraini-2022-02032023-12098?fbclid=IwAR28JIUE5r5yIFrKDMh0UeZpu3D030X-xv1tlIsqMVwQ2RIdLtrHa1jt_E
Hubbard, D. (2020). <i>The Failure of Risk Management</i> (2nd ed.). Wiley.	Hubbard, D. (2020). <i>The Failure of Risk Management</i> (2nd ed.). Wiley.
<i>IT Ukraine Association report for 2021</i> . https://drive.google.com/file/d/1LujaT9pHEGhgpRRojfmlZgQikkyiIlbE/view	<i>IT Ukraine Association report for 2021</i> . https://drive.google.com/file/d/1LujaT9pHEGhgpRRojfmlZgQikkyiIlbE/view
Kuraś M., & Zajac A. (1999). Czynniki powodzenia i ryzyka projektów informatycznych. <i>Zeszyty Naukowe, Akademia Ekonomiczna w Krakowie</i> , 522, 159-182.	Kuraś, M., & Zajac, A. (1999). Success and risk factors of IT projects. <i>Zeszyty Naukowe</i> . [Science notebooks]. Krakow University of Economics, 522, 159-182 [in Polish].
Landoll, D. J. (2021) <i>The Security Risk Assessment Handbook</i> (3-nd ed.). Boca Raton, FL: CRC Press.	Landoll, D. J. (2021). <i>The Security Risk Assessment Handbook</i> (3-nd ed.). Boca Raton, FL: CRC Press.
<i>Risk Classification Examples of Common IT Resources</i> . Retrieved from https://itsc.hkust.edu.hk/it-policies-guidelines/risk-classification	<i>Risk Classification Examples of Common IT Resources</i> . Retrieved from https://itsc.hkust.edu.hk/it-policies-guidelines/risk-classification
Srinivas, K. (2019). <i>Process of Risk Management</i> . IntechOpen.	Srinivas, K. (2019). <i>Process of Risk Management</i> . IntechOpen.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Назарова К., Парасій-Вергуненко І., Остапеш А. Класифікація ризиків компаній ІТ-індустрії. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 120-137. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)08](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)08)

*Надійшла до редакції 08.03.2023.
Прийнято до друку 15.05.2023.
Публікація онлайн 05.09.2023.*

DOI: 10.31617/1.2023(150)09
УДК 005.336.6:378.4.091.212

САМЧУК Володимир,
к. філос. н., старший викладач кафедри
маркетингу
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-4435-7584
v.a.samchuk@knute.edu.ua

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ І РЕПУТАЦІЯ УНІВЕРСИТЕТУ

У складних умовах воєнного стану перспектива посилення репутаційного конкурентного чинника набуває принципового значення у функціонуванні вітчизняних університетів. Одним з напрямів роботи зі зміцнення іміджу є пошук значущих для споживачів освітніх послуг тем для комунікацій. Актуальним шляхом для просування бренду ЗВО є акцент на дотриманні стандартів академічної доброчесності в навчанні й дослідженні. Освітній дискурс в Україні вирізнявся загрозливими "традиційними особливостями": виявлення й адекватна реакція на порушення норм академічної доброчесності перебували поза полем пріоритетної уваги адміністрацій ЗВО, а певний відсоток суспільства вважали здобуття вищої освіти "формальною загальною вимогою". Динаміка змін споживчої перспективи щодо таких налаштувань сфокусована в цьому дослідженні. Мета статті – встановлення особливостей сприйняття споживачами освітніх послуг співвідношення між дотриманням стандартів академічної доброчесності та репутацією ЗВО. У дослідженні використано метод систематизації й узагальнення наявних теоретичних джерел та метааналітичних досліджень, присвячених питанням репутації та іміджу

SAMCHUK Volodymyr,
PhD (Philosophical), Senior Lecturer of the
Department of Marketing
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID 0000-0002-4435-7584
v.a.samchuk@knute.edu.ua

ACADEMIC INTEGRITY AND REPUTATION OF THE UNIVERSITY

In the difficult conditions of martial law, the prospect of strengthening the reputational competitive factor acquires a fundamental importance in the functioning of Ukrainian universities. One of the areas of work on strengthening the image is the search for topics for communications that are significant for consumers of educational services. Emphasis on compliance with standards of academic integrity in teaching and research is a relevant way for such work to promote the HEI brand. The educational discourse in Ukraine was distinguished by threatening «traditional features»: detection and adequate response to violations of academic integrity norms were outside the field of priority attention of the administrations of higher education institutions, and a certain percentage of society considered obtaining a higher education a «formal general requirement». The dynamics of changes in the consumer perspective regarding such settings are the focus of this study. The aim of the article is to establish actual characteristics of the perception of consumers of educational services of the relationship between compliance with standards of academic integrity and the HEIs reputation. The method of systematization and generalization of existing theoretical sources and meta-analytic studies devoted to the issues of

брендів ЗВО; задля отримання даних щодо ставлення споживачів до проблеми порушення норм академічної доброчесності у вищій освіті проведено анонімне онлайн-опитування та інтерв'ю зі студентами. У результаті дослідження з'ясовано, що респонденти здебільшого сприймають порушення норм академічної доброчесності як загрозу, що погіршує досвід навчання, нівелює справедливую конкуренцію та підважує репутацію ЗВО-порушника. Впровадження науково-дослідницьких програм і відповідних стандартів їх реалізації з широким залученням студентського загалу є надійним ґрунтом для побудови ефективних комунікативних стратегій, які можуть відчутно покращити уявлення ключових цільових аудиторій про репутацію конкретної освітньої інституції.

Ключові слова: новітні виклики академічної доброчесності, репутаційний капітал бренду університету, імідж ЗВО, сприйняття студентів.

JEL Classification: M390

reputation and brand image of higher education institutions were used in the research; in order to obtain data on the consumers' attitude to the problem of violation of academic integrity norms in higher education anonymous online survey and interview with students were conducted. The obtained results have been shown that absolute majority of respondents perceive violations of norms of academic integrity as a threat that worsens the learning experience, eliminates fair competition and undermines reputation of violating HEI. Implementation of scientific programs that meet high research standards with the broad involvement of students is a reliable basis for building effective communication strategies that can significantly improve the perception of key target audiences of the reputation of educational institution.

Keywords: the latest challenges to academic integrity, brand equity of the university, image of HEI, students' perception.

Вступ.

Репутація організацій і брендів є визнаним конкурентним чинником у світі бізнесу. Не є винятком і галузь вищої освіти, тож обґрунтована робота з підвищення сприйнятої цінності вітчизняних ЗВО внутрішніми та зовнішніми аудиторіями є базою для побудови сильніших брендів, розвитку міжнародної співпраці, підвищення цінності диплома ЗВО та органічного залучення абітурієнтів.

До того ж практична реалізація таких цивілізаційних орієнтирів, як інноваційний сталий розвиток та імплементація високих екологічних стандартів залежить від можливостей суспільних інститутів продукувати, поширювати й використовувати передові знання (Верховна Рада України (2018). Проект Закону "Про стратегію сталого розвитку України до 2030 р."). Актуальні дослідження свідчать про те, що в умовах зростання популярності дистанційної освіти спостерігається поєднання загрозливих тенденцій, що можуть відчутно зашкодити ефективній науково-інноваційній роботі ЗВО: об'єктивне збільшення кількості випадків порушень норм академічної доброчесності студентами, зниження ефективності форм технологічної протидії (що відстають від деяких потужних інновацій, зокрема систем штучного інтелекту) та сприйняття споживачами освітніх послуг власних недоброчесних активностей як "етично прийнятних" (Plessis du, E., Westhuizen van der, G. (2022). Чинником, що збільшує вагомість цієї проблеми у вітчизняному контексті є властиве українському суспільству сприйняття вищої освіти як "загально визнаної формальної необхідності" (Duliba, 2022).

Отримання та аналіз ймовірних даних щодо сприйняття споживачами освітніх послуг проблеми співвідношення іміджевих характеристик ЗВО та якості досвіду навчання з дотриманням стандартів академічної доброчесності є практично важливим і відповідає сучасним тенденціям, вітчизняному освітньому контексту та інтересам українського суспільства з погляду посилення репутаційних характеристик українських ЗВО й покращання перспектив досягнення добробуту країни шляхом справжніх інновацій.

Національний інститут стратегічних досліджень України в матеріалі, опублікованому у 2017 р., наводить перелік негативних характеристик вітчизняного освітнього дискурсу: чинник етичної неприйнятності недостатньо дієвий; є "багата" традиція поширення недоброчесних практик, що можуть сягати найвищих щаблів освітніх інституцій; адміністрації ЗВО подекуди не схильні приділяти пильної уваги випадкам порушення правил, й особи, що їх порушують, не відчувають загроз власній академічній кар'єрі; освітні програми є незбалансованими та перевантаженими, сповненими застарілим вмістом і неузгодженими методиками викладання (Національний інститут стратегічних досліджень, 2017). У цьому дослідженні окреслено те, які з цих проявів академічної недоброчесності переважають у сприйнятті студентів і мають найбільші репутаційні загрози ЗВО України.

А. Матеус і Дж. Акоста присвятили статтю систематизації вимірів складного поняття репутації ЗВО, що впродовж останнього часу набуло нових, підкріплених емпіричними дослідженнями, інтерпретацій. Авторами здійснено метааналіз праць, присвячених питанням репутації освітніх інституцій і смисловим та практичним контекстам, у безпосередньому зв'язку з якими перебувають репутаційні показники (Mateus, 2022).

Колектив українських учених на чолі з О. Наливайко розглянули специфіку функціонування культури академічної доброчесності в умовах вимушеного й різкого переходу з аудиторій в онлайн освітнє середовище. Досліджено феномен "більшої припустимості" зловживань в онлайн-взаємодії з урахуванням того, що навчальні курси розраховані на очне опанування (Україна, 2020–2021 рр.). Окрім підстав "більшої допустимості плагіату", серед яких названі "нові правила гри" і зростання невизначеності, запропоновано також способи протидії формам легітимації порушень (Nalyvaiko, 2022).

Е. Плессі та Г. Вестгюйзен проаналізували виклики, які постають перед студентами в умовах онлайн екзаменування, адже можливість довіряти якості оцінювання екзаменаційних робіт в умовах онлайн-навчання є чинником визначення рівня відповідності діяльності ЗВО європейським освітнім стандартам. Через загрози сторонньої допомоги та копіїпесту з інтернет-джерел надана оцінка ефективності спеціалізованих програмних продуктів у запобіганні "читингу". Підкреслено

роль теорій персональної мотивації й впливу суспільної оцінки на уявлення про допустимість або недопустимість недоброчесних практик (Plessis du, 2022).

Українсько-румунський колектив авторів запропонував різно-сторонній розгляд проблеми відповідності між якістю освіти та дотриманням стандартів академічної доброчесності (надалі – АД). З огляду на те, що фундаментальною метою існування ЗВО вважається продукування новітнього знання, перевіреність й оригінальність наукових здобутків є ключовим пріоритетом. Установлено, що посилення імплементація норм АД – це загальноосвітній тренд, який впливає на зміцнення репутації освітніх інституцій, оскільки виступає одним з основних факторів, що потенційно гарантує високу якість знань і навичок випускників. Наголошено на тому, що саме репутаційні загрози зумовлюють впровадження політики і механізмів дотримання стандартів на рівні окремих інституцій та країн загалом.

Підкреслено, що політики ЗВО щодо питань дотримання дослідницьких стандартів є чинником диференціації їх корпоративної культури і визначають акценти в формах контролю освітніх процесів (Duliba, 2022): від концентрації на виявленні та покаранні винних до стимулювання оригінальних інтелектуальних здобутків.

Здебільшого актуальні публікації, що присвячені питанням дотримання стандартів АД, розглядають академічну культуру як самоцінність, що є зрозумілою з погляду представників дослідницької спільноти. Питання ж репутації розглянуті у проаналізованих працях з перспективи її значущості для корпоративних утворень у їх бізнесових взаємодіях. У цій статті ми спробуємо поєднати такі дослідницькі підходи та віднайти змістовні й практичні перетини у сприйнятті цільовими аудиторіями ЗВО вимірів академічних стандартів і репутації університетів як інституцій, що функціонують у ринкових умовах.

Це дослідження має на меті встановити кризь визначення особливостей сприйняття споживачами освітніх послуг співвідношення між дотриманням стандартів академічної доброчесності та репутацією закладу освіти, чи академічна культура високого рівня обґрунтовано може вважатися стратегічним конкурентним ресурсом ЗВО. Реалізація цієї мети передбачає пошук відповіді на запитання: чи існує у сприйнятті сучасних українських студентів прямий зв'язок між уявленням про дотримання норм АД та іміджем бренду ЗВО; припускаючи, що ця кореляція є реальною, важливо було встановити її міру. Окрім того, доцільно визначити, чи властиве студентам усвідомлення того, що імідж закладу з високими стандартами АД є запорукою їхньої майбутньої професійної кваліфікації та свідчить про якість досвіду навчання і актуальний характер здобутих знань.

Для з'ясування і конкретизації сенсу складного поняття репутації ЗВО, завдань, що ставлять перед собою дослідження іміджу ЗВО в Україні й за кордоном, впливу контекстів ковід-кризи та воєнного стану на поширення недоброчесної освітньої активності в умовах дистанційного навчання й проблеми легітимних і нелегітимних способів використання сучасних інструментів штучного інтелекту у вищій освіті здійснено аналіз теоретичних і практичних здобутків актуальних вітчизняних та західних досліджень, присвячених відповідним питанням. У результаті аналізу проведено абстрагування та узагальнення визначальних змістовних аспектів досліджуваних феноменів, на основі чого здійснено синтез конкретних практично-сміслових характеристик поняття репутації ЗВО та визначено його зв'язки з поняттям про дотримання стандартів АД.

З метою формування емпірично обґрунтованого об'єктивного розуміння перспективи споживачів освітніх послуг щодо потенційного та дійсного негативного впливу проявів академічної недоброчесності на досвід навчання й можливі репутаційні загрози для бренду ЗВО, визначення пріоритетного переліку засобів протидії недоброчесній активності проведено анонімне заочне онлайн опитування на основі анкети, розробленої з урахуванням попередньої роботи з теоретичними джерелами. Розумінню природи міркувань, що зумовили ті чи інші відповіді, присвячене інтерв'ю зі студентами, яке дало змогу доповнити відкритими відповідями й вільними інтерпретаціями закриту структуру опитувальника.

Змістовну структуру основної частини статті утворюють підрозділи, що присвячені: конкретизації поняття репутації ЗВО, основним смисловим і практичним вимірам цього явища; актуалізації цієї проблеми в контексті дистанційної освіти; найсучаснішим загрозам академічній доброчесності, методам протидії і запобігання їм; опитуванню студентів щодо відповідності між дотриманням норм академічної доброчесності та репутацією ЗВО, аналізу отриманих даних; представленню результатів інтерв'ю зі студентами.

1. Виміри поняття репутації ЗВО.

На репутацію будь-якої організації впливають передусім її здобутки, рівень організаційної ефективності з погляду фінансових успіхів, сприйняття зовнішніми й внутрішніми аудиторіями та загальні уявлення суспільства про інституцію (Mateus, 2022). Натомість позитивну роль у створенні ділової репутації ЗВО відіграють: оцінка студентами якості досвіду навчання, прихильність науково-педагогічного колективу, враження від безпосередньої (з інституцією) та опосередкованої (з випускниками) взаємодії зовнішніх стейкхолдерів, конкурентоспроможність та актуальність освітніх програм, роль інституції

в житті суспільства, якість адміністрування та визнання спільнотами науковців і практиків результатів конкретних дослідницьких проєктів. Серед цих факторів пріоритет у впливі на репутацію ЗВО має сприйняття якості освіти здобувачами (Mateus, 2022, с. 10), що прямо корелює з рівнем АД, оскільки саме дотримання освітніх і дослідницьких стандартів є однією з гарантій того, що здобувачі отримують гідний рівень практичних знань і навичок (Stone, 2022).

У вищій освіті *репутація* формується тривалий час, потребує продуманої програми з комунікації й просування. Ґрунтовність і актуальність реалізованих дослідницьких проєктів, їх напрями та клас команд, що здійснюють дослідження, повинні бути тією основою для медійної комунікації ЗВО, що сприяє конкретизації ідентичності та виправданому позиціонуванню *бренду ЗВО*.

Оскільки автентичний досвід сприйняття освітнього процесу студентами має визначальний статус у впливі на репутацію, в організації навчання варто широко залучати студентів до участі в поточних дослідницьких проєктах. Важливим акцентом у дослідженні повинен бути практичний потенціал майбутнього впровадження його результатів у фаховій діяльності випускників – це сприятиме підкріпленню іміджу ЗВО як просунутої дослідницької інституції у сприйнятті зовнішніх стейкхолдерів-роботодавців, що матимуть зиск від успішної реалізації навичок працевлаштованих випускників.

Сучасні праці, в яких проаналізовані уявлення споживачів освітніх послуг про іміджеві та репутаційні характеристики ЗВО, пропонують багатокomпонентну структуру його сприйняття (рис. 1).

Рис. 1. Виміри та елементи структури іміджу бренду ЗВО

Джерело: розроблено автором на основі Gutierrez-Villar, 2022, с. 5

Впровадження і дотримання стандартів АД посилює сприйняття бренду ЗВО на функціональному, афективному та репутаційному рівнях: диференціює освітні програми як питомо дослідницькі, виступає запобіжником можливих скандалів, що шкодять іміджу; досвід навчання у такій інституції вирізняє переживання причетності до створення передових знань; репутація ЗВО, з одного боку, вдало інтегрується у глобальну систему світоглядних та практичних ціннісних орієнтацій на інновації через знання, а з іншого – може безпосередньо сприяти добробуту локальних спільнот, породжуючи та розвиваючи довіру.

2. Сучасні виклики академічній доброчесності в умовах дистанційної освіти.

Безпекові міркування та вимушена еміграція в умовах війни в Україні закономірно зберігають актуальність впровадженої ще з часу ковід-кризи *дистанційної освіти*. Можна припустити, що контекст онлайн-взаємодії відчутно посилює загрози "унормування" порушення норм АД в усіх формах освітньої роботи (практичні заняття, письмові завдання, екзамени), адже цьому сприяє необмежений мережевий ресурс неоригінального, але порівняно якісного і за змістом відповідного навчальним програмам контенту.

Як побудувати онлайн-курси так, щоб цифрові компетенції студентів були підґрунтям для їх стійкого самовдосконалення, розвитку креативних здібностей і навичок розв'язання нетривіальних практичних завдань на основі справді засвоєних знань? До переліку настанов у освітній роботі, що є актуальними як в онлайн-середовищі, так і в аудиторії, що сприяють продукуванню досліджень і відповідного знання за високими академічними стандартами, належать: об'єднання партнерських зусиль (студентів і науково-педагогічних працівників), уникнення упередженості в оцінці аналізованих явищ і процесів, використання визнаних методів і протоколів досліджень, наявність певного діапазону альтернативних інтерпретацій здобутих результатів (Nalyvaiko, 2022, с. 90).

В імплементації цих принципів важливими є такі рівні:

- індивідуальний (студента);
- стиль роботи викладача;
- конкретно-інституційний (культура досліджень, викладання й оцінки знань певного ЗВО, політика й програми сприяння доброчесності);
- суспільно-інституційний (в якому стані, з яким налаштуванням і з якими звичками приходить студент у ЗВО, які очікування має щодо норм взаємодії у вищій школі).

Цікавим й актуальним є питання використання новітніх технологій штучного інтелекту (ШІ) в освіті. Особливого розголосу огляду на можливі загрози АД набув чат *GPT*. Попри значну кількість позитивних варіантів застосування (генерування допоміжного до лекційного матеріалу, створення та перевірка тестів й есеїв, розроблення чат-ботів для обговорення та закріплення заданих тем студентами, що навчаються онлайн, і студентами з особливими потребами), чат *GPT* створює нові можливості для плагіату, адже у відповідь на грамотно прописані студентські запити може продукувати оригінальні тексти та аргументи, демонструючи ознаки критичного мислення (*Susnjak, 2022*). Орієнтовний перелік неправомірних застосувань такий (*Cotton, 2023, с. 2–3*):

- студенти можуть крізь точну специфікацію завдання для чату згенерувати унікальний, написаний живою мовою текст у жанрі академічного есе, авторами якого є не вони (загроза серйозна, адже підважує основну мету роботи ЗВО – розвиток навичок самостійного розв’язання нетривіальних завдань студентами);

- доступ до чату *GPT* окремими студентами на тлі його відсутності у їхніх колег і за умов відсутності фіксації такого неправомірного застосунку викладачем створює несправедливу конкурентну перевагу для студентів з доступом;

- відрізнити текст, написаний студентом, від тексту, згенерованого чатом, дуже складно; тож з’являються обґрунтовані труднощі з оцінкою того, наскільки якісно конкретний студент чи студентка засвоїли матеріал.

Виникає сенс у доповненні цього списку небезпек міркуванням, що перегукується з останньою тезою: в умовах зростання популярності застосування чату *GPT* або інших аналогічних систем ШІ студентами можуть сформуватися підстави для невинуватених підозр, коли викладач виявляється неспроможним відрізнити оригінальну і самостійну роботу без додаткового усного захисту та презентації запропонованих аргументів.

Розв’язання цієї проблеми зводиться до чотирьох стратегій:

- специфікація структури побудови відповіді, яка відрізняється від поширених форм текстів, генерованих ШІ;

- перевірка застосовуваності запропонованих аргументів до екзаменаційних кейсів або усна комунікація, що дасть змогу точніше встановити рівень засвоєння знань і розуміння предмета;

- офіційне інформування здобувачів про правомірну і неправомірну роботу з сучасними інтелектуальними інструментами;

- актуалізація "дизайну" екзаменаційних форм, у яких принципово поєднані елементи "критичного мислення, розв’язання проблем і комунікативні навички" (*Cotton, 2023, с. 5*): прикладом може слугувати включення до видів роботи групових дискусій на основі презентації

практичних стратегій вирішення завдань (активізовано чинник змагальності, до того ж засвідченим є реальне розуміння студента).

Отже, ефективною формою протидії неправомірному використанню систем ІІІ є жива аудиторна взаємодія між викладачем і студентом/студентками із залученням гаджетів і сучасних технологій лише як допоміжних інструментів для збору й перевірки інформації, а не генерування змісту відповідей на запитання практичних та екзаменаційних занять.

3. Дотримання стандартів академічної доброчесності та репутація ЗВО у сприйнятті студентів: опитування й інтерв'ю.

У нашому опитуванні взяли участь 267 студентів бакалаврату та магістратури ДТЕУ, що відбувалося з 13 березня по 11 травня 2023 р. Задля забезпечення широкого охоплення респондентів й отримання максимально однозначних і придатних до інтерпретації результатів опитувальник побудовано з чотирьох коротких закритих запитань з одним варіантом відповіді. Опитування добровільне та відбувалося на умовах анонімності, що сприяло отриманню потенційно невикривленого сприйняття досліджуваного питання.

З метою практичної конкретизації результатів до опитувальника включено інформаційний блок, що ознайомлював респондентів з переліком сучасних форм академічної недоброчесності (Центр академічної етики та досконалості в освіті «Етос», 2023):

- плагіат "класичний" і сучасний – подання створеного ІІІ контенту як власного здобутку;
- фабрикація й фальсифікація даних;
- "фабрики" дисертацій, статей, рефератів, кваліфікаційних проєктів;
- відсутність рецензування матеріалів у наукових журналах;
- корупція в освітньому процесі;
- конфлікти інтересів зацікавлених сторін (найчастіше – ситуації, за яких результат дослідження частково або повністю визначений фінансовими мотивами).

Щодо запитань, то ми цікавились: прийнятністю недоброчесних практик у вищій освіті для викладачів і студентів; найвідчутнішими загрозами від недотримання стандартів АД; найефективнішими, на думку респондентів, методами протидії порушенню норм АД.

Далі надана інфографіка за результатами опитування та її інтерпретація (рис. 2–5):

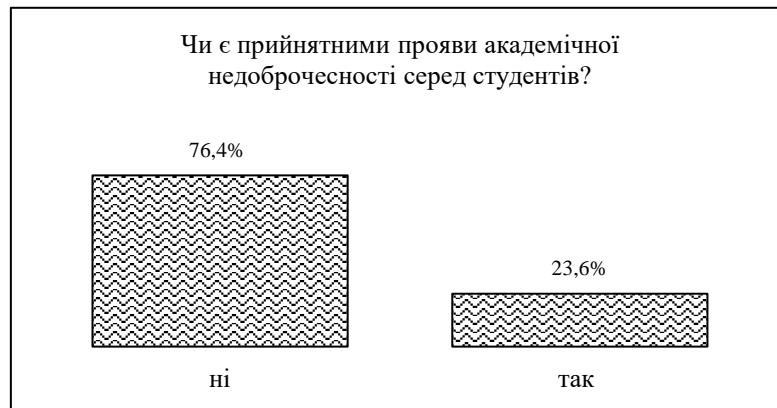

Рис. 2. Сприйняття студентами допустимості недоброчесних активностей у їхній роботі

Джерело: розроблено автором на основі опитування.

Ставлення абсолютної більшості студентів підкреслює нелегітимність недоброчесних активностей, однак відчутний відсоток позитивних відповідей на це запитання є яскравим відображенням масштабу цієї проблеми і свідчить про нагальність пошуку дієвих способів протидії сприйняттю порушень освітніх стандартів як "норми".

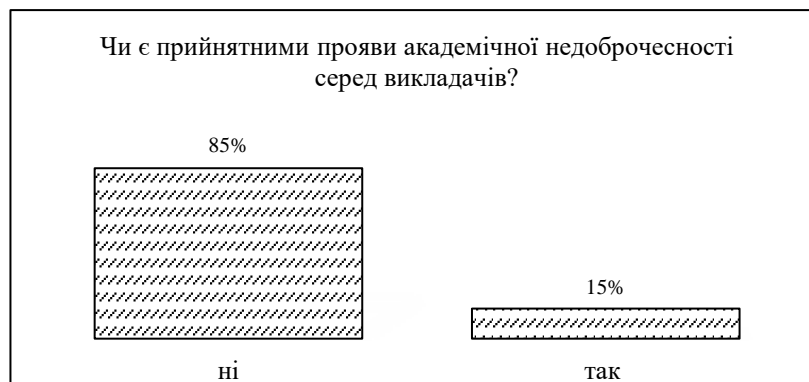

Рис. 3. Сприйняття студентами допустимості недоброчесних активностей у діяльності викладачів

Джерело: розроблено автором на основі опитування.

Ще радикальніше студенти висловилися про допустимість недоброчесності науково-педагогічних працівників. Саме ця меншість голосів викликає занепокоєння, оскільки засвідчує певну міру байдужості до якості взаємодій в освіті, змісту освітніх курсів і майбутніх фахових компетенцій. Пояснення такого ставлення обмеженого кола респондентів може бути наданим крізь призму аргументів, загаданих попередньо у контексті "особливого" способу ставлення до вищої освіти в Україні як некритично сприйнятої загальноновизнаної необхідності (Duliba, 2022; Національний інститут стратегічних досліджень, 2017).

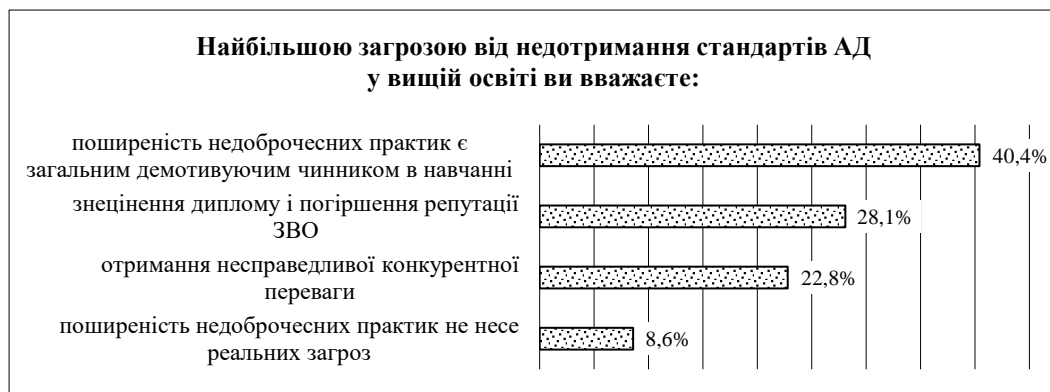

Рис. 4. Оцінка студентами загроз від порушення норм АД

Джерело: розроблено автором на основі опитування.

Щодо оцінки студентами основних загроз, що порушують норми освітньої і дослідницької роботи, то пріоритетними виявилися: сприйняття поширеності й можливості таких порушень, як демотивуючі чинники у навчанні та небезпека знецінення диплома й погіршення репутації ЗВО. Трохи менше чверті опитаних визначальною загрозою назвали отримання несправедливої конкурентної переваги у змагальному освітньому процесі. Лише переважна меншість студентів зазначила, що порушення норм АД не має реальних загроз. Тобто є підстави обґрунтовано стверджувати, що:

- лише частина студентів, що вважали припустимим використання тих чи інших нелегітимних форм освітньої і дослідницької роботи студентами або викладачами, не усвідомлюють небезпеки і практичної шкоди від таких дій;

- ефективна реалізація програм імплементації норм АД і відповідні комунікації ЗВО можуть сприяти посиленню іміджу конкретного ЗВО, адже відповідають наявним студентським запитам на покращання досвіду взаємодій в навчанні, утвердженню автентичних мотиваційних чинників, унеможливленню несправедливих елементів конкуренції та мінімізації загроз "девальвації" статусу ЗВО.

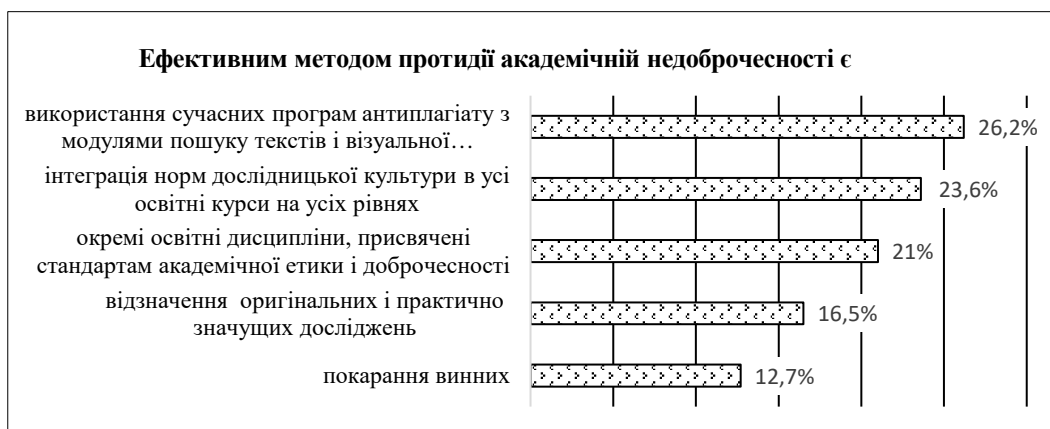

Рис. 5. Оцінка студентами ефективності способів протидії порушенню норм АД

Джерело: розроблено автором на основі опитування.

Понад чверть опитаних ефективним методом протидії академічній недоброочесності вважають широке залучення відповідних програм антиплагіату. Можна припустити, що такий помірний пріоритет технологічного розв'язання проблеми пояснюється критерієм деперсоналізованої об'єктивності: загальна або рандомізована імплементація механізмів знеособленої перевірки з необхідністю призвичаїть учасників освітнього процесу до дотримання норм (характерно, що загроза санкцій щодо порушників у цьому випадку є важливою). Другий результат здобув варіант наскрізного впровадження норм дослідницької культури в усіх формах академічної роботи, що вочевидь підвищує роль і значення консультативного супроводу з боку наукових керівників. Близьким до обох попередніх є показник опції окремої освітньої дисципліни, присвяченої стандартам АД: доцільність цього рішення корелює з переходом на новий етап в освіті від середньої до вищої (акцентованими повинні бути наукові та інноваційні пріоритети ЗВО як дослідницької інституції; слухачі таких курсів здобуватимуть чітке розуміння природи дослідницької роботи, її методів і відповідної культури). Значний відсоток респондентів висловив потребу у відзначенні оригінальних і практично значущих робіт. Найменше голосів віддано за варіант покарання винних. Варто підкреслити, що усі опції знайшли своїх прихильників і вважаються студентами ефективними методами протидії академічній недоброочесності. Закономірно припустити, що будь-які їх комбінації будуть сприйняті студентською аудиторією як ще переконливішими.

Аналіз сприйняття студентами їх ставлення до дотримання або недотримання норм АД і тих чинників, що визначають це ставлення, сприяє пошуку формул у комунікаціях ЗВО, орієнтованих на напрацювання послідовної стратегії імплементації норм АД, що відповідатимуть запитам цієї цільової аудиторії. В нашому дослідженні, окрім опитування, також проведено *інтерв'ю зі студентами*. У вільному обговоренні теми АД взяли участь 8 студентів бакалаврату ДТЕУ, яким продемонстровані попередні результати опитування.

Підсумком дискусії стало часткове висвітлення деяких складних для інтерпретації аспектів результатів опитування. Зокрема здобувачами запропоновані різносторонні аргументи щодо того, чому є певний розрив в оцінках допустимості порушень правил АД викладачами і студентами (тези 1–5). Також оприявлені дві лінії аргументації на користь "припустимості" порушення правил академічної дослідницької й освітньої культури в умовах освітніх реалій в Україні (тези 5 і 6). З'ясувалося, чому покарання винних у порушенні стандартів АД видається абсолютній більшості респондентів малодоцільним (7). Список тез, занотованих автором у ході студентського обговорення, такий:

1. "Негативний вплив викладача, що не звик відповідально продукувати оригінальні змісти, відчутніший, адже впливає на студентську спільноту. Недоброчесні студенти шкодять передусім собі".

2. "Неоригінальний освітній продукт, який пропонує викладач, незнайомий з актуальними здобутками досліджень і практики у сфері його або її компетенції, не має доданої вартості до "сухого" лекційного викладу, можна просто розміщувати лекційний матеріал. Маючи до нього доступ, студенти нічого не втрачають, не відвідуючи лекції".

3. "Оригінальний стиль викладання означає ілюстративний матеріал до теоретичних тез, доповнення кейсів до презентаційного матеріалу. Має цінність з огляду на розуміння перспектив розвитку і становлення певних галузей".

4. "Занурені в тему" викладачі унікально і різнобічного презентують змісти курсів і заохочують бути присутніми як на лекціях, так і на практичних заняттях".

5. "Надлишок завдань і предметів сприяє унормуванню елементів плагіату в роботі: аби впоратися і встигнути за усіма видами роботи. Тому це не аморально. Надмірно інтенсивне навантаження робить ці практики неунікними".

6. "Поєднання роботи і навчання (з життєвим пріоритетом професійної прибуткової діяльності, чинником, посиленням умовами війни) змушує студентів шукати ефективні способи досягнення мінімально задовільних результатів в навчанні, що можуть бути отримані через деякі з практик, які належать до переліку недоброчесних".

7. "Покарання винних немає сенсу, адже негідників не перевиховаєш разовою акцією. Відзначення оригінальних здобутків, натомість, сприяє заохоченню гідних і перспективних дослідників і фахівців".

Таким чином, студенти у своїх висловлюваннях продемонстрували значну зацікавленість саме в оригінальному стилі викладання предметів, що спроможний не тільки залучити аудиторію, а й надихнути на власні наукові пошуки.

Висновки.

Системні знання здобувачів, що можуть бути вдало реалізовані у професійній діяльності, перебувають у прямій залежності від дотримання стандартів АД в освітній взаємодії. Забезпечення ґрунтовності фахових компетенцій своєю чергою посилює репутацію ЗВО у сприйнятті як студентів, так і роботодавців, що отримують вигоду від праці кваліфікованих, сумлінних і креативних співробітників.

Варто плекати культуру неприйнятності порушень норм АД, що сприяє осуду й різносторонньому тиску на порушників правил. Відчутним практичним аргументом, який може виявитися надійним смисловим ядром побудови комунікацій у цьому напрямі, є усвідомлення

взаємозалежності між іміджем добросесної інституції та відповідними способами генерування передових ідей її співробітниками та випускниками: справді оригінальні дослідницькі проєкти "наші/мої/спільні" зміцнюють медійний образ "мого ЗВО", збільшуючи цінність "мого диплома" і відчутно покращують "мої кар'єрні перспективи".

З іншого боку, важливим є заохочення на рівні горизонтальної освітньої співпраці викладача/наукового консультанта і студента або студентського колективу. За такої двобічної стратегії (поєднання несприйняття порушень і залучення до ефективної практично-дослідницької роботи) зростає роль і значення персональних комунікативних навичок і талантів педагога та науковця, оскільки якість взаємодій залежить від рівня особистісної мотивації близького і досяжного лідера думки. Недобросесність за цієї моделі побудови освітнього процесу сприймається як неприйнятний вияв "поганого тону", що загрожує можливості продовжувати ефективно професійно зростати в гідному колективі.

Наведені у публікації дані та їх тлумачення є одним з перших кроків до подальших досліджень, присвячених проясненню та конкретизації проблематики сприйняття студентами вимірів репутації ЗВО щодо питання дотримання стандартів АД. Вочевидь воно може бути поглибленим завдяки доповненню перспективами внутрішньоакадемічної спільноти та поглядами на аналізовані явища зовнішніх стейкхолдерів. Також є потреба в розширеній або альтернативній інтерпретації отриманих результатів та моніторингу майбутньої динаміки сприйняття цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

Baliun, O., Fiialka, S. (2018). Reputation Capital as the Factor of Competitive Recovery of Ukrainian Enterprises on the International Market. Printing and Publishing: collection of scientific works, 2 (76), 76-88.	Baliun, O., & Fiialka, S. (2018). Reputation Capital as the Factor of Competitive Recovery of Ukrainian Enterprises on the International Market. Printing and Publishing: collection of scientific works, 2 (76), 76-88.
Cotton, D., Cotton, P., Shipway, J.R. (2023). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. <i>Innovations in Education and Teaching International</i> . https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148	Cotton, D., Cotton, P., & Shipway, J.R. (2023). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. <i>Innovations in Education and Teaching International</i> . https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148 .
Duliba, Y., Petroye, O., Pletsan, P., Havryliuk, A., Antonenko, V., & Antonova, O. (2022). Academic Integrity in Higher Educational Institutions in Times of the Covid-19 Pandemic: World Experience and Ukrainian Realities. <i>Revista Românească pentru Educație Multidimensională</i> , 14 (4Sup1), 1-17. https://doi.org/10.18662/rrem/14.4Sup1/656	Duliba, Y., Petroye, O., Pletsan, P., Havryliuk, A., Antonenko, V., & Antonova, O. (2022). Academic Integrity in Higher Educational Institutions in Times of the Covid-19 Pandemic: World Experience and Ukrainian Realities. <i>Revista Românească pentru Educație Multidimensională</i> , 14 (4Sup1), 1-17. https://doi.org/10.18662/rrem/14.4Sup1/656
Gutierrez-Villar, B., Alcaide-Pulido, P., Carbonero-Ruz, M. (2022). Measuring a University's Image: Is Reputation an Influential Factor? <i>Educational Science</i> , 12 (1), 19, 1-13. https://doi.org/10.3390/educsci12010019	Gutierrez-Villar, B., Alcaide-Pulido, P., & Carbonero-Ruz, M. (2022). Measuring a University's Image: Is Reputation an Influential Factor? <i>Educational Science</i> , 12 (1), 19, 1-13. https://doi.org/10.3390/educsci12010019

Mateus, A., Acosta, J. (2022). Reputation in Higher Education: A Systematic Review. <i>Frontiers in Education</i> . Vol. 7, 1-19. https://doi.org/10.3389/educ.2022.925117	Mateus, A., Acosta, J. (2022). Reputation in Higher Education: A Systematic Review. <i>Frontiers in Education</i> . Vol. 7, 1-19. https://doi.org/10.3389/educ.2022.925117
Nalyvaiko, O., Zhemovnykova, O., Nalyvaiko, N., Molotok, V. (2022). Academic Integrity in the Conditions Forced Distance Learning. <i>Open educational e-environment of modern University</i> , 13, 89-103. https://doi.org/10.28925/10.28925/2414-0325.2022.13	Nalyvaiko, O., Zhemovnykova, O., Nalyvaiko, N., Molotok, V. (2022). Academic Integrity in the Conditions Forced Distance Learning. <i>Open educational e-environment of modern University</i> , 13, 89-103. https://doi.org/10.28925/10.28925/2414-0325.2022.13
Plessis du, E., Westhuizen van der, G. (2022). Building Academic Integrity Through Online Assessment Apps. <i>Education and New Developments</i> . 49-53. https://doi.org/10.36315/2022v2end011	Plessis du, E., & Westhuizen van der, G. (2022). Building Academic Integrity Through Online Assessment Apps. <i>Education and New Developments</i> . 49-53. https://doi.org/10.36315/2022v2end011
Stone, A. (2022). Students Perceptions of Academic Integrity: A Qualitative Study of Understanding, Consequences, and Impact. <i>Journal of Academic Ethics</i> . https://doi.org/10.1007/s10805-022-09461-5	Stone, A. (2022). Students Perceptions of Academic Integrity: A Qualitative Study of Understanding, Consequences, and Impact. <i>Journal of Academic Ethics</i> . https://doi.org/10.1007/s10805-022-09461-5
Susnjak, T. (2022). ChatGPT: The End of Online Exam Integrity? <i>arXiv:2212.09292v1 [cs.AI]</i> , 19, 1-21. https://doi.org/10.48550/arXiv.2212.09292	Susnjak, T. (2022). ChatGPT: The End of Online Exam Integrity? <i>arXiv:2212.09292v1 [cs.AI]</i> , 19, 1-21. https://doi.org/10.48550/arXiv.2212.09292
Верховна Рада України (2018). Проект Закону про Стратегію сталого розвитку України до 2030 р. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508	Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). Draft Law on the Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508
Національний інститут стратегічних досліджень (2017). Стан і проблеми боротьби з плагіатом в українській освіті. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/plagiat-8be00.pdf	National Institute for Strategic Studies. (2017). The state and problems of combating plagiarism in Ukrainian education. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/plagiat-8be00.pdf
Центр академічної етики та досконалості в освіті «Етос». (2023). http://e-csr.org.ua/node/228	Center of Academic Ethics and Excellence in Education "Ethos". (2023). http://e-csr.org.ua/node/228

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Самчук В. Академічна доброчесність і репутація університету. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 138-152. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)09](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)09)

Надійшла до редакції 28.06.2023.

Прийнято до друку 08.08.2023.

Публікація онлайн 05.09.2023.